

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

В. А. Петренко, І. С. Верховод, О. А. Лебедєва,
О. А. Данилова, С. С. Біляєв

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В СУСПІЛЬНОМУ ВІДТВОРЕННІ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

В.А. Петренко, І.С. Верховод, О.А. Данилова,
О.А. Лебедева, С.С. Біляєв

**ВИКОРИСТАННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ
В СУСПІЛЬНОМУ ВІДТВОРЕННІ**

навчально-наукове видання

Мелітополь, 2014

УДК 330.31(477):005.336.4

ББК 65.9 (4Укр)

В 43

Рецензенти:

Гуткевич Світлана Олександрівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Національного університету харчових технологій

Радєва Марина Миколаївна – доктор економічних наук, професор, директор Мелітопольського інституту державного та муніципального управління "Класичного приватного університету"

Яворська Тетяна Іванівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Таврійського державного агротехнологічного університету

Використання інтелектуального капіталу в суспільному відтворенні: монографія / В.А. Петренко, І.С. Верховод, О.А. Данилова та ін. – Мелітополь: Люкс, 2014. – 238 с.

Метою колективного дослідження було обґрунтування можливості та меж застосування інтелектуального капіталу як факторного ресурсу, розкриття принципів та специфіки його відтворення на мікро- та макрорівні. У виданні наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення актуального завдання формування концептуальних основ відтворення інтелектуального капіталу. Запропоновано шляхи покращення використання інтелектуального капіталу у суспільному відтворенні для підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств різного напрямку діяльності.

Результати дослідження рекомендовано до використання студентам при вивченні дисциплін: “Економіка підприємств”, “Управління інформаційними ресурсами”, “Регіональна економіка”, “Інвестування”.

Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу

МДПУ ім. Богдана Хмельницького забороняється

ISBN 9778-617-7055-38-8

© В.А. Петренко, І.С. Верховод, О.А. Данилова,

О.А. Лебедева, С.С. Беляєв, 2014

© Видавництво МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2014

ЗМІСТ

Передмова	5
Вступ	6
<i>Петренко В. А.</i>	
Розділ 1. Роль інтелектуального капіталу в управлінні інформаційними ресурсами	9
1.1. Управління якістю освітніх послуг як чинник їх ефективності	9
1.2. Інструменти державного регулювання діяльності підприємств інформаційної сфери	17
1.3. Складові результативної роботи державних інформаційних підприємств	26
1.4. Аналіз заснування суспільного засобу масової інформації в Україні	35
1.5. Загальна методологія визначення ефективності діяльності підприємств інформаційної сфери	45
1.6. Стратегія, як основа управління інформаційною сферою	53
1.7. Періодизація становлення правових засад розвитку підприємств інформаційної сфери	58
1.8. Концепція розвитку підприємств інформаційної галузі України	67
<i>Верховод І. С.</i>	
Розділ 2. Інформатизація та соціалізація праці як фактор формування інтелектуального капіталу	76
2.1. Інформатизація національної економіки й проблеми збалансування професійно-кваліфікаційної структури на ринку праці	76
2.2. Міра впливу процесів інформатизації на ефективність суспільного виробництва	89
2.3. Інформатизація, інноваційність і продуктивність праці: дослідження взаємозв'язку	101
2.4. Соціалізація розподілу: досвід європейських країн і проблеми України	114

Біляєв С. С., Лебедєва О. А.

Розділ 3. Вплив фінансування медичних послуг та медичного обслуговування населення на національному та регіональному рівнях на економічний потенціал і розвиток країни _____ 133

3.1. Сучасні форми фінансування охорони здоров'я в зарубіжних країнах _____ 133

3.2. Формування фінансових умов надання медичних послуг _____ 151

3.3. Класифікаційна характеристика методів оплати медичних послуг у рамках обов'язкового медичного страхування _____ 155

3.4. Методологічні аспекти формування глобального бюджету як перспективної системи фінансування установ охорони здоров'я _____ 170

3.5. Дослідження значення видатків на систему охорони здоров'я України _____ 183

3.6. Інтелектуальний людський капітал у боротьбі з "хворобами нації" ХХІ століття _____ 196

3.7. Сучасний стан медичного обслуговування населення на Україні, його вплив на економічний потенціал і розвиток країни _____ 204

Данилова О. А.

Розділ 4. Використання інтелектуального капіталу в процесі підвищення ефективності діяльності підприємств АПК _____ 208

4.1. Безробіття на селі, як одна з ключових проблем у вирішенні проблем підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва _____ 208

4.2. Аналіз ефективності використання трудових ресурсів господарств населення на селі в контексті підвищення якості освітніх послуг _____ 214

Висновки _____ 230

Перелік посилань _____ 231

ПЕРЕДМОВА

Сучасні тенденції розвитку світової економіки переконливо доводять, що для економічного зростання України та утримання нею гідних конкурентних позицій на світових ринках не може бути іншого шляху ніж формування економіки нового типу - економіки знань. Протягом усієї історії людства знання були й залишаються фактором його економічного та інтелектуального розвитку. Особливої ваги вони набувають в умовах XXI століття - століття глобалізації, оскільки стають «перепусткою в лідери» для країн, регіонів, підприємств.

Економіка, заснована на знаннях, створює, поширює й використовує знання в багатоманітних формах для забезпечення зростання та конкурентоспроможності, збагачуючи всіх учасників економічних процесів. У межах цієї інтелектуальної економіки знання реалізуються у вигляді висококваліфікованих послуг освіти.

Для потреб розвитку країни освіти відіграє надзвичайно важливу роль і є запорукою накопичення інтелектуального капіталу. Вона постає не лише як сполучна, а й конструктивна ланка в системі головних складових економіки знань - «наука-освіта-виробництво». У цьому поєднанні освітній потенціал є одночасно і джерелом поповнення науки кадрами, головним фактором оволодіння населення сучасними знаннями.

Усе це значно актуалізує дослідження процесів формування та розвитку інтелектуального капіталу, причин і наслідків спаду у сфері інтелектуальної діяльності, а також шляхів його подолання у трансформаційній економіці України.

Ректор

**Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького, доктор філософських наук,
професор**

В.В. Молодиченко

ВСТУП

Загальне прискорення промислово-економічних систем України протягом останніх років характеризується переходом від індустріального до постіндустріального періоду, в основі якого має бути інноваційно-інтелектуальна модель розвитку, властива провідним країнам світу. На жаль, для України актуальними досі залишаються орієнтири індустріального періоду. Трансформаційні процеси зовнішнього середовища, які відбуваються в умовах кризи та постійних змін, вимагають нового підходу до вирішення проблем і пошуку сучасних ефективних засобів функціонування, а також оновленої економічної моделі розвитку. У період постіндустріального (інформаційного-інтелектуального) етапу економічного зростання відповідна цим вимогам українська модель економіки повинна забезпечити процеси модернізації, реконструкції і розвитку виробництва на новій основі – активізації інтелектуального потенціалу суспільства. Інтеграція інтелектуального потенціалу в процеси соціально-економічного розвитку виробництва на новій основі – активізації інтелектуального потенціалу суспільства. Інтеграція інтелектуального потенціалу в процеси соціально-економічного розвитку суспільства означає формування системи інституцій, що забезпечить ефективну мотивацію для генерування постійного потоку нових ідей і пропозицій, здатних створювати нові зразки інтелектуальної високотехнологічної продукції, що забезпечить конкурентні позиції України на світовому ринку, а також поступовий вихід із кризової ситуації з найменшими втратами.

У сучасний період відбувається перехід до нового технологічного способу виробництва, що викликає значні соціально-економічні трансформації, пов'язані зі збільшенням інтенсивності процесів інтелектуалізації продуктивних сил суспільства. Структура національного багатства визначається не стільки виробничими та природними ресурсами, скільки інтелектуальним капіталом. Так,

питома вага інтелектуального капіталу у національному багатстві постіндустріальних країн перевищує 75%. Забезпечення сталого економічного розвитку української економіки є можливим тільки на основі відтворення пріоритетного ресурсного компоненту нового технологічного способу виробництва – інтелектуального капіталу. Інвестиції в інтелектуальний капітал є умовою його відтворення та визначають не тільки рівень розвитку в майбутньому, але і безпосередній вплив на "генотип" виробничого потенціалу й на структуру сукупного попиту. Не зважаючи на всебічну інтелектуалізацію суспільства, проблема визначення економічної сутності інтелектуального капіталу та механізмів його відтворення ще недостатньо вивчена, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Сучасний світовий розвиток змістовно характеризують тенденції становлення постіндустріального суспільства, які виявляються у процесах глобалізації економічного буття. В умовах соціально-економічних трансформацій мега-, макро- та мікрорівня та безпосередніми елементами продуктивних сил стають інформація, знання, креативність, що у своїй цілісності та синергії формують інтелектуальний капітал, надаючи йому ознаки домінуючого фактора виробництва.

Для України необхідність цілеспрямованої регуляторної стратегії у сфері суспільного відтворення інтелектуального капіталу не потребує особливої аргументації, оскільки нагальною потребою, а не проблемою вибору є інтелектуально-інноваційний тип суспільного відтворення, який, власне, і здатний забезпечити сталий розвиток і конкурентоспроможність національної економіки.

Проблеми трансформації економіки мають сприйматися не тільки та й не стільки як проблеми становлення ринку інтелектуального капіталу і регулювання цього процесу державою, а більш широко – з позиції постіндустріальних перспектив національної економічної системи.

Найбільш актуальними є дослідження процесів формування інтелектуального виробництва. Інституціонального опосередкування відтворення інтелектуального капіталу, ролі інтелектуальної власності, стратегічних параметрів інтелектуально-інноваційного розвитку національної економіки в умовах поглиблення глобалізації тощо. Саме цим зумовлені вибір теми дослідження, обґрунтування її мети і завдань.

Проблеми відтворення інтелектуального капіталу досліджено недостатньо повно. Оскільки сучасні трансформаційні процеси в Україні обумовлено постіндустріальними тенденціями, то виникає необхідність дослідження впливу загальноцивілізаційних закономірностей економічного розвитку на відтворення національного інтелектуального капіталу. Не знайшли достатнього обґрунтування заходи державного регулювання відтворення інтелектуального капіталу. Відзначені прогалини й обумовили цільову спрямованість дослідження.

Дослідження функціонального індивідуального обороту людського капіталу дозволяє зробити висновок, що людина як природний носій інтелектуального капіталу має подвійну природу: з одного боку, їй притаманні індивідуальні властивості і здібності, потенційні можливості, утворені специфічними особистісними характеристиками; з іншого боку – нею придбані якості, які обумовлені зовнішніми факторами.

На мікрорівні разом з функціональним кругообігом людського капіталу відокремлено інноваційний оборот структурного капіталу, який обумовлено якісним оновленням інформаційних технологій, удосконаленням способів організації роботи, зростанням продуктивності праці. Таким чином, на мікрорівні траєкторія відтворення інтелектуального капіталу залежить від реалізації таких засад, як: інтеграція науки і виробництва; спрямованість на створення інтелектуальних продуктів; впровадження нововведень; орієнтація на стимулювання творчої складової труда.

РОЗДІЛ 1

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УПРАВЛІННІ ІНФОРМАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ

1.1. Управління якістю освітніх послуг як чинник їх ефективності

Будь-яка справа на певному етапі її розвитку досягає етапу, коли з метою залучення більшої кількості споживачів її послуг або продуктів необхідно підвищувати ефективність діяльності. Не є виключенням система вищої освіти України, її суб'єкти – вищі навчальні заклади, в прагненні залучити більшу кількість студентів, спираючись на високі якісні показники освітніх послуг, змушені вдосконалювати систему управління якістю.

Практику процесів сертифікації системи управління якістю освітніх послуг ще не напрацьовано, відсутнє достатнє наукове обґрунтування та методичне підґрунтя цих завдань, що обумовлює актуальність досліджуваної теми.

Питання теорії і практики якості навчального процесу піднімаються в працях таких вчених: І. Вакарчук, В. Зінченко, Ю. Зінковського, О. Голубенко, М. Левшина, С. Свіжевської та ін. Необхідно відмітити недостатність та невідповідність сучасному стану наукових праць, в яких би розглядалися особливості якісних вимірів навчального процесу з економічної точки зору, пропонувалися дієві механізми вдосконалення системи управління якістю освітніх послуг.

Для реалізації завдань із приведення системи вищої освіти до міжнародних стандартів якості потрібна всебічна реорганізація навчального процесу, чітка його формалізація за відмінними від реалій сьогодення ознаками. Для вирішення цих завдань вищі навчальні заклади України незалежно від форм власності найчастіше

обирають сертифікацію за міжнародним стандартом ISO 9001:2009 або його національним аналогом ДСТУ ISO 9001:2009.

Аналіз нормативних документів із сертифікації, дозволяє визначити сертифікацію як не обов'язковий елемент вдосконалення системи менеджменту освітніх послуг, як з боку державних органів влади так і недержавних організацій. Керуючим мотивом із реалізації вимог стандартів є спрямування на підвищення ефективності діяльності підприємств [63]. Окремим стимулом до застосування міжнародної системи стандартизації є орієнтир на європейську інтеграцію через програми обміну науково-педагогічними працівниками вищих навчальних закладів, студентами, подвійний диплом, активну маркетингову компанію на міжнародних ринках освітніх послуг. Таким чином, практичні потреби до застосування міжнародної системи стандартизації освітніх послуг укладено в такі групи:

- договірні або нормативні вимоги з боку партнерів та державних інституцій;
- елемент просування послуги на освітньому ринку, через привернення уваги до відмінного елементу від конкурентів;
- компонента стратегії системи менеджменту вищого навчального закладу (далі ВНЗ), як запорука уникання економічних ризиків;
- впорядкування завдань та відповідальності всіх співробітників, науково-викладацького складу, обслуговуючого персоналу навчального закладу єдиній меті.

Дослідження показало, що процедура сертифікації за міжнародними стандартами та національним державним стандартом забезпечена необхідною організаційною інфраструктурою та універсальною нормативно-методичною компонентою. Необхідно зазначити, що система міжнародної стандартизації послуг ISO носить громадський характер в частині сформованих стандартів та процедур сертифікації та акредитацій. Міжнародна організація із стандартизації не проводить процедуру сертифікації. Її головне завдання в частині

сертифікації зведено виключно до продукування нормативів та відстеженню їх новизни до вимог суспільного розвитку. Сертифікацію ISO делеговано цілій низці недержавних організацій в різних країнах світу. Процедура сертифікації ретельно нормована Міжнародною організацією по стандартизації ISO. Такі організації проходять акредитацію, результатом якої є надання права з боку незалежного органу права на впровадження відповідної діяльності. Таким чином сформовано фактично подвійну вимогу до організації, яка має право проводити сертифікацію, це процедура акредитації та відповідність її дій міжнародним стандартам.

Системою ISO розроблено методику вибору ВНЗ органу по сертифікації. Конкретизація процедури дозволила визначити головні критерії до органу сертифікації. До таких віднесено: порівняльна оцінка органів сертифікації; порівняльний аналіз в часі цінових пропозицій з обслуговування та підтримки процедури сертифікації та наступних акредитацій; визначення відповідності діяльності органу сертифікації вимогам до таких дій з боку Міжнародної організації із стандартизації ISO.

Аналіз показав, що станом на початок 2013 р. акредитовані організації із міжнародної стандартизації якості послуг присутні тільки у 59 країнах світу. Українським Вузам необхідно звертатися до представництв іноземних компаній, адже на території країни не має національного акредитованого органу сертифікації ISO.

На відміну від міжнародної процедури стандартизації, національна система державного стандарту має розгалужену систему органів стандартизації по території країни із центральними інституціями в столиці. Державний орган сертифікації систем управління "Укрметртестстандарт" пропонує серед свої послуг сертифікацію і оцінку систем управління якістю на відповідність вимогам стандарту ДСТУ ISO 9001. Подібні пропозиції наявні у переважній більшості державних підприємств стандартизації, метрології та сертифікації. До переваг національної системи сертифікації за сукупністю ознак віднесено: визнання на ринку;

участь у тендерах; довіра споживачів; формування культури організації, особливо щодо якості та безпеки продукції; інвестиційна привабливість підприємства; імідж підприємства; відповідність системи управління якістю, підтверджена сертифікатом, дає право на отримання сертифіката відповідності на продукцію підприємства на строк дії сертифіката системи управління якістю.

Організацію проведення процедури сертифікації за національним стандартом управління якістю узагальнено в таку послідовність етапів: клопотання про початок процедури, підтверджене відповідною заявою; експертна оцінка документації за системою управління; проведення сертифікаційного аудиту на підприємстві; видача сертифікату на систему управління строком від 3 до 5 років.

Необхідно відзначити напрацьовану практикою системою довіри органів сертифікації національної системи міжнародним стандартам управління якістю, що дає можливість значно спростити ВНЗ процедуру отримання національного сертифікату на основі міжнародного. Окремим фактором виступає час процедури сертифікації. На практиці приведення системи управління ВНЗ до вимог міжнародної системи управління якістю займає від одного року п'яти і істотно впливає на вартість послуг організації з сертифікації. За умов обмежених фінансових можливостей переважної більшості вищих навчальних закладів такі послуги є занадто обтяжливими [95], що додає актуальності національній системі стандартизації, яка виконує подібні роботи по значно нижчим тарифам. Порівняння переваг міжнародної сертифікації з державною стандартизацією очевидно вказує на переваги першої через її міжнародне визнання, що відкриває інвестиційну привабливість для міжнародного партнерства, проте для системи вищих навчальних закладів, особливо державної форми власності, це не є ціллю діяльності і запорукою розвитку фінансової складової. Тому передбачено здвиг зацікавленості вищих навчальних закладів в

сторону національної системи стандартизації управління якістю освітніх послуг.

Аналіз динаміки системи нормативної документації з визначення процедур та їх регулювання в частині навчально-методичної роботи вищих навчальних закладів, ліцензування та проведень акредитації, всезростаючих вимог до кадрового складу, матеріальної бази, наукової компоненти, методичного забезпечення навчального процесу вищих навчальних закладів з боку Міністерства освіти дає підстави прогнозувати в найближчому часі введення до вимог акредитації ВНЗ в цілому наявності національного сертифікату управління якістю освітніми послугами. Така процедура може слугувати заощадженню бюджетних коштів, бути використаною при вирішенні питання ліквідації або об'єднання навчального закладу із таким, що в тому числі використовує стандарти системи управління якістю. Таке твердження формує відмінну від традиційного розуміння потребу у сертифікації якості управління, як елементу захисту від державної владної системи. Таким цілям в рівній мірі слугуватиме і міжнародний сертифікат і документ національного зразку.

Адаптація положень системи управління якістю до навчального процесу дає можливість стверджувати, що ВНЗ повинен працювати за сертифікованою (приведеною до вимог сьогодення) системою управління підготовки майбутнього фахівця, потрібного на ринку праці, здатного до ефективної професійної діяльності, озброєного сучасними технологіями в своєму напрямі діяльності, який мотивований до реалізації свої знань, умінь, навичок на найвищому якісному рівні.

Створення науково обґрунтованих методик оцінювання знань студентів є одним з головних елементів управління якістю освітніх послуг [62]. Розроблення, впровадження та моніторинг систем управління якістю потребують:

- визначення концепції розвитку вищого навчального закладу та формування на її реалізацію стратегії управління ВНЗ з урахуванням стратегії розвитку освітнього національного простору;

- побудова моделі системи управління якістю із застосуванням процесного підходу;

- моніторинг впливу якості освітніх послуг на популярність ВНЗ серед абітурієнтів;

- дослідження думки абітурієнта, студента про очікувані запити та реалії навчального, виховного та наукового елементів освітнього процесу;

- впровадження у навчальний процес інноваційних методик та новітніх прийомів на основі сучасних технічних надбань (телекомунікаційні системи, мультимедійний супровід, комп'ютеризація освітнього процесу а не навчального закладу);

- розроблення інформаційних систем як інфраструктури здобуття знань (електронний розклад, електронний журнал, дистанційна система освіти, електронна бібліотека, доступ до передплатних інформаційних ресурсів).

Визначено окремим напрямом вдосконалення якісних складових системи управління навчальним процесом активну взаємодію із підрядними відносно підготовки абітурієнта та працевлаштування випускника ВНЗ структурами. Постійний зв'язок із працевлаштуваннями, залучення їх до організації та скерування змістовного наповнення навчального процесу до їх вимог через варіативну складову галузевих стандартів освіти (освітньо-кваліфікаційних програм, освітньо-професійних програм, засобів діагностики якості знань) сприятиме підготовці фахівців, здатних до ефективної професійної діяльності, швидкого пристосування до мінливої зовнішньої середовища та постійного вдосконалення своїх знань.

Аналіз показав, що методологічною основою стандартів управління якістю є процесний підхід, який інтерпретовано до навчального процесу через:

- зміну напряму оцінки діяльності з внутрішнього на погляд із боку споживача (абітурієнта та працевлаштувача);

- перетворення запитів потенційних роботодавців та абітурієнтів на вимоги до освітніх послуг (перелік напрямів підготовки, якості

підготовки кадрового складу, соціальну інфраструктуру, зв'язок із працедавцями, міжнародне співробітництво, можливість до реалізації професійних знань ще під час навчання і т.п.);

- визначення ключових процесів, які визначають якісні сторони здобуття знань;

- визначення взаємозалежних впливів ключових процесів;

- формування системи моніторингу первинних показників;

- опис процесів через систему показників (індикаторів);

- розроблення методик розрахунку узагальнюючих показників (показників ефективності навчального процесу);

- постійний моніторинг процесів та приведення на його основі процесів до нормативного стану;

- визначення ресурсів для процесів;

- визначення відповідальних за процеси;

- постійне вдосконалення.

Розгорнутим переліком типових процесів для вищого навчального закладу в контексті управління системою якості визначено: відповідальність керівництва; менеджмент ресурсів; вимірювання, аналіз, поліпшення; набір студентів; навчальний процес; наукова діяльність; розроблення навчальних планів і програм; виховний процес; працевлаштування випускників; післядипломне навчання.

Відповідно до вимог нормативної документації до процесного підходу до ключових процесів діяльності вищого навчального закладу віднесено: якість навчального процесу; якість педагогічної діяльності викладачів; навчальна діяльність студентів.

Окремим елементом процесного підходу, який може бути додано до наведеного переліку є якість засвоєння знань студентом, який як процес традиційної освітньої системи достатньо добре розвинуто в контексті Болонського процесу.

Для ВНЗ III-IV рівнів акредитації в системі ДСТУ ISO 9001:2009 показниками моніторингу процесів визначено:

Профорієнтаційна робота

- конкурс за напрямками підготовки (спеціальностями) (не менше 1,5 абітурієнта на місце за профільними напрямками ВНЗ);

- рівень задоволеності студентів та їх батьків (через опитування після першого семестру навчання з метою визначення ступеню виконання задекларованих показників на відповідність фактичному стану);

- рівень роботи підготовчого відділення (рівень виконання ліцензії на ведення освітньої діяльності, рівень знань зарахованих студентів);

- рівень знань та особистих якостей студента (порівняння показників успішності на різних етапах навчання);

Навчальний процес

- рівень успішності (не менше 30% навчаються без трійок (на рівні А та В));

- рівень академічної заборгованості (на більше 5% студентів мають заборгованості);

- рівень задоволення навчальним процесом (опитування);

- рівень участі студентів в олімпіадах, конференціях (не менше 15% від загальної чисельності);

- рівень викладання (моніторинг, опитування);

Виховний процес

- рівень задоволення студента створеними для розвитку умовами (опитування);

- рівень студентського самоврядування (незалежна зовнішня оцінка, внутрішній контроль);

Вимірювання, аналіз, поліпшення

- збільшення контингенту (доходу) на 10% від попереднього року.

Визначено систему сертифікації освітніх послуг як не обов'язкову вимогу з боку органів державної влади, проте обов'язкову як елемент підвищення ефективності якості управління. Етапи процедури сертифікації за міжнародними стандартами та національним державним стандартом забезпечено необхідною

організаційної інфраструктурою та нормативно-методичною компонентою універсально для всіх видів діяльності, проте специфіка освітньої діяльності потребує деталізації.

Конкретизація процедури сертифікації дозволила визначити головні критерії до органу сертифікації. На відміну від міжнародної процедури стандартизації, національна система державного стандарту має розгалужену систему органів стандартизації по території. Методологічною основою стандартів управління якості є процесний підхід, який інтерпретовано до навчального процесу. Відповідно до вимог нормативної документації до процесного підходу до ключових процесів діяльності вищого навчального закладу віднесено: якість навчального процесу, якість педагогічної діяльності викладачів, навчальна діяльність студентів.

1.2. Інструменти державного регулювання діяльності підприємств інформаційної сфери

Економічний розвиток країни неможливий без створення дієвого механізму державного регулювання, зокрема діяльності підприємств інформаційної сфери. Інструменти державного впливу повинні сприяти реалізації комплексу заходів виходу інформаційних підприємств на достатній фінансово-економічний рівень для реалізації суспільних завдань із задоволення інформаційних потреб суспільства.

Механізм державного регулювання – це система функцій законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, яка виконується відповідними органами державного регулювання з метою стабілізації та адаптації існуючої соціально-економічної системи до змін економічних умов [63; 95].

Регулювання є однією з функцій управління. Виконуючи регуляторні функції держава гарантує свободу інформаційної діяльності в політичній, економічній, соціальній, духовній, екологічній, науково-технічній, міжнародній та інших напрямках усім громадянам та юридичним особам у межах їхніх прав і свобод, функцій і повноважень [62].

Діяльність підприємств інформаційної сфери регулюється насамперед державними органами управління. Порядок державного управління створенням та роботою інформаційних визначається законодавством України, яке являє собою результативний засіб регуляції відносин між владою та інформацією. На макрорівні розвиток інформаційної сфери забезпечується державою шляхом:

- створення законодавчої і нормативної бази з метою забезпечення сприятливих умов для розвитку і ефективної роботи підприємств засобів масової інформації, в т.ч. захист прав на інтелектуальну власність;

- забезпечення всім суб'єктам господарювання рівних умов існування та захист їх прав;

- створення дієвого механізму запобігання втручанню в редакційну політику каналів з боку держави та приватних інтересів;

- стимулювання реформування державних інформаційних підприємств, розвитком інфраструктури, реалізації програми розвитку національного інформаційного простору.

Особливо важливою передумовою до функціонування існуючих та заснування нових засобів масової інформації є гарантія права на інформацію. В результаті реалізації цієї норми обов'язком органів державної влади, органів місцевого і регіонального самоврядування є інформування про свою діяльність та прийняті рішення. В такий спосіб держава як суб'єкт інформаційних відносин зобов'язана займатись інформаційною діяльністю з метою задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб та своїх власних.

Процес донесення інформації державних органів до відома зацікавлених осіб, окрім іншого, можливий шляхом публічного

оголошення через засоби масової інформації. Причому, законодавчі та інші нормативні акти, що стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян, не доведені до публічного відома, не мають юридичної сили [62]. Це свідчить про особливе значення діяльності засобів масової інформації як головного інструмента поширення офіційних інформаційних повідомлень та обов'язковість визначення механізму або засобів донесення такої інформації.

До функцій державного регулювання діяльності підприємств інформаційної сфери відносяться також стандартизація, нормативне регулювання, оподаткування. Безпосередньо або опосередковано податки впливають на визначення вартості інформаційних послуг та продуктів.

Держава впроваджує управління розвитком підприємств засобів масової інформації через міністерства та відомства, які виконують керівництво сферами управління, відповідальні за їх розвиток. Управління розвитком друкованих засобів інформації, аудіовізуальних підприємств здійснює Державний комітет телебачення і радіомовлення України та Національна рада з питань телебачення та радіомовлення.

Державне регулювання носить і обмежувачий характер, наприклад телерадіоорганізація або її власник обмежений в кількості каналів мовлення по телебаченню до двох і до трьох каналів мовлення по радіо незалежно від розміру території мовлення. Ця заборона не стосується кабельних мереж та мовлення за кордон [52]. Наступним прикладом є регламентація мови, якою може подаватися інформація широкому загалу. Мовлення ведеться державною мовою, проте на певні регіони можливо здійснювати трансляцію мовою національних меншин, що компактно проживають на даній території. Зарубіжна аудиторія повинна отримувати українську аудіовізуальну продукцію відповідною іноземною та українською мовами.

У державному регулюванні діяльності засобів масової комунікації основними є механізми податкової та фінансової політики. Система оподаткування виступає основним регулятором

впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, визначення пріоритетності розвитку виробництва. Вона стимулює ділову активність і регулює загальноекономічну ефективність. Гнучкість податкової системи дозволяє оперативно уточнити ставки податків і впроваджувати податкову політику відповідно до змін економічного положення.

Держава є суб'єктом інвестиційного процесу і реалізує свої регуляторні функції шляхом здійснення державного замовлення та відповідним його фінансуванням. Державні засоби масової інформації визначені основою національного інформаційного простору поряд із приватними, громадськими підприємствами [55]. За джерела фінансування державних підприємств інформаційної сфери слугують державний бюджет, виконання державних замовлень, спонсори, меценати та інші незаборонені джерела. При цьому, державне регулювання діяльності засобів масової інформації здійснено на правовому рівні, визначенням стратегічних завдань [60]:

- оперативне інформування про суспільно-політичні та інші події, про надзвичайні події та ситуації, що становлять загрозу життю чи здоров'ю населення, розповсюдження офіційних повідомлень, роз'яснення рішень органів законодавчої, виконавчої та судової влади;
- висвітлення економічних, культурних, освітніх, медико-гігієнічних, спортивних сторін розвитку суспільства;
- створення програм, друкованих засобів інформації для дітей та юнацтва;
- розвиток публіцистичних, художніх, навчальних, розважальних напрямків в інформаційній діяльності;
- сприяння зміцненню міжнародних зв'язків України, зростанню її авторитету в світі.

Державне регулювання розвитку інформаційної сфери відбувається і через контроль участі в діяльності та заснуванні засобів масової інформації резидентами та нерезидентами. З метою захисту національного інформаційного простору заборонено, наприклад, створення і діяльність телерадіоорганізацій з іноземними

інвестиціями, у статутному фонді яких останні становлять більш як 30 відсотків. Разом із тим, дозволяється мовлення іноземних телерадіоорганізацій на основі міждержавних або міжнародних угод.

Одним з дієвих інструментів державного регулювання є ліцензія на право користування каналом мовлення. Ліцензування – потужний механізм впровадження регуляторних функцій, який в своєму складі містить цілу низку засобів впливу: строк дії, напрями ліцензування, розмір платні за ліцензію, механізм визначення розміру платні за ліцензію, умови ліцензії. Наприклад, в середині 90-х років ліцензія на право мовлення мала строк дії не менше 5 років для ефірного та 10 років для кабельного чи проводового мовлення. У 2002 р. з 5 до 7 років було збільшено мінімальний строк дії ліцензії для цілей ефірного мовлення. Власнику ліцензії заборонено передати канал мовлення в суборенду.

Слід відмітити, що попит на донесення масової інформації в часі не однорідний. Крім того періодично відбувається низка особливих подій, які в частині поширення інформації про них містять чітко визначений регуляторний механізм. Наприклад, державні телерадіоорганізації зобов'язані безоплатно передавати офіційні повідомлення, та надавати виборчим суб'єктам однаковий за обсягом і рівноцінний ефірний час відповідно на загальнодержавному чи місцевому рівнях для ведення передвиборної агітації.

Володіючи потужною системою засобів масової інформації держава окремо визначає для них завдання та джерела їх фінансування. Наприклад, утримання та розвиток державних телерадіоорганізацій можливий шляхом:

- бюджетних асигнувань;
- абонентської плати;
- виробництва і трансляція реклами, видання газет, журналів, інформаційних бюлетенів, книг, відеогазет, створення телерадіопрограм на замовлення;
- продажу газетам, журналам, інформаційним агентствам права на публікацію програм своїх телерадіопередач;

- діяльності комерційних каналів, а також кабельного, довідкового (телетексту) та інших видів телерадіомовлення;
- виробництва, продажу і прокату записів відео- та аудіопродукції;
- прокату телефільмів, платних спектаклів, концертів, організованих безпосередньо телерадіоорганізацією;
- зовнішньоекономічної діяльності телерадіоорганізації та інших видів діяльності, передбачених статутом;
- внесків засновників, спонсорів, державних органів, благодійних та інших громадських фондів, а також окремих громадян;
- іноземних інвестицій з обмеженням, встановленим на правовому рівні.

Одним з найбільш дохідних та поширених напрямів залучення коштів засобами інформації є виробництво та розміщення рекламних повідомлень, тому цей напрям підлягає низці регуляторних дій. Разом із цим, збільшення обсягів рекламних повідомлень виступає в противагу щодо кількості споживачів інформаційного продукту та послуг. Встановлено, що збільшення кількості оголошень за годину мовлення на кожні тридцять секунд зменшує аудиторію глядачів на 1,1 % [83].

Реклама є джерелом фінансових надходжень телерадіокомпаній і одночасно зменшує кількість споживачів інформаційного продукту та послуг. Для стимулювання фінансового забезпечення підприємств телерадіомовлення і обмеження обсягів рекламних повідомлень держава як регулятор на правовому рівні впорядкувала ці відносини спочатку в Законі "Про телебачення і радіомовлення" і згодом в спеціальному Законі "Про рекламу". Реклама в передачах і програмах повинна чітко відрізнятися і відмежовуватися від інших елементів даної передачі чи програми. Обмежено обсяг рекламного часу до 15 відсотків на кожну годину мовлення без винятку для телерадіоорганізацій будь-якої форми власності [55]. Закон під час виборів дозволив не враховувати час на політичну рекламу при визначенні обсягу рекламного часу в годині мовлення [53]. Новий

закон знову змінив цю норму. Час мовлення на рекламу не міг перевищувати 15 відсотків, та під час виборів 20 – фактичного часу мовлення телерадіоорганізації впродовж астрономічної доби. Концертно-видовищні і спортивні трансляції у 1995 р., тривалістю більше 45 хв. дозволялося перервати для реклами тільки один раз. Заборонялось переривати для реклами передачі, кінофільми, телефільми тривалістю менше 45 хв., якщо це не було передбачено угодою із власником авторського права. Уточнення Закону "Про телебачення і радіомовлення" у 1997 р. ввело свої корективи, заборонивши переривати кіно- і телефільми незалежно від їх тривалості. Ціла низка заборон ставилася до ведучих, дикторів, учасників телерадіопередачі стосовно неможливості поза рекламним часом демонструвати товари чи характеризувати їх споживчі якості. Ще в 1995 р. ці норми були доповнені у зв'язку з прийняттям Закону України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг".

За проведеним аналізом визначено, що заборонялась реклама у передачах, розрахованих на аудиторію до 14 років. Також не можна було розміщувати рекламу під час трансляції сесій, офіційних державних заходів і церемоній, виступів лідерів країни. Заборонена реклама тютюнових виробів та алкогольних напоїв. У день проведення виборів та референдумів заборонялися рекламно-агітаційні передачі політичного змісту.

Заборони реклами в дитячих передачах, під час трансляції сесій та звернень високопосадовців, у дні референдумів та загальна заборона пропаганди тютюну та алкоголю на екранах телеприймачів і радійних гучномовцях цілком виправдані з позиції виховання здорового підростаючого покоління та пропаганди здорового способу життя, вільного волевиявлення громадян, повноцінного сприйняття виступів посадовців. Хоча для телерадіоорганізацій це міг би бути один з найбільших каналів залучення коштів рекламодавців. Саме тому, найнеоднозначніше є нормування рекламної діяльності телерадіоорганізацій, за доказ чого слугує найбільша кількість правок та редакцій саме статей про рекламу. Деякі обмеження стосовно

реклами предметів та товарів, таких як, наприклад, сигарети, менш ефективно порівняно з введенням податків на їх виробництво та розповсюдження.

Слід зазначити, що державне регулювання торкнулося і авторського права. Ці норми було викладено в новій редакції та з новою назвою у 2004 р. Оновлені основи управління підприємствами телебачення і радіомовлення широко описали немайнові і майнові права телерадіоорганізацій. Зокрема, телерадіопідприємство має виключне право на використання своїх програм у будь-який спосіб, у тому числі може дозволяти чи забороняти іншим особам різні дії стосовно власного телерадіопродукту.

Аналіз показав, що відстоюючи інтереси споживачів інформаційного продукту на різнобічну і неспотворену у власних інтересах інформацію, на правовому рівні визначено, що жодна фізична або юридична особа не має права контролювати у будь-який спосіб через вплив на формування управлінських чи наглядових органів інформаційних підприємств більше 35 відсотків загальних обсягів відповідного територіального інформаційного ринку – загальнонаціонального, регіонального або місцевого. Проте державне регулювання носить, декларативний характер, оскільки не виписаний чіткий алгоритм його застосування та визначення частки ринку, який обіймають будь-які підприємства.

У 2006 р. державне регулювання діяльності підприємств телебачення і радіомовлення відбулося зміною права і обов'язків Національної телекомпанії України та Національної радіокомпанії України. Фактично ці підприємства стали ближчими до європейських стандартів громадського мовлення [64]. У НТКУ та НРКУ започатковано громадські ради. До функцій громадських рад належить визначення і внесення кандидатур на посаду керівників. Ця функція не вважається головним повноваженням громадської ради, оскільки інші її повноваження закріплені в статутах підприємств, набагато важливіші в частині регуляторних і наглядових функцій.

Необхідно відмітити, що на цьому етапі засади управління підприємствами телебачення і радіомовлення доповнилися визначенням нового виду мовлення – багатоканальним, окрім існуючих раніше ефірного, кабельного, проводового та супутникового. Цифрове мовлення з використанням радіочастотного ресурсу країни ліцензується як багатоканальне мовлення.

Як показав аналіз, на правовому рівні чітко визначено порядок надання ліцензій за видами мовлення. У проміжках часу між 07.00 та 23.00 телерадіоорганізації, крім супутникового мовлення, повинні дотримуватися пропорцій між українськими та іноземними програмами, де 50 % мають становити програми українського, не менше 30% – програми європейського виробництва. У радіопрограмах музичні твори українських авторів і виконавців повинні становити не менше 50 % загального щотижневого обсягу мовлення.

Поряд з рекламною діяльністю засобів інфориації межує ще одне провідне джерело залучення коштів – спонсорство. Тут норми стосовно спонсорської діяльності в телерадіомовній сфері вміщено в два Закони: "Про телебачення і радіомовлення" та "Про рекламу". Обидва закони мають тотожній зміст в частині спонсорства на телебаченні і радіо.

Підприємства засобів масової інформації посідають особливе місце в економічному розвитку. Сфера їх інтересів дуже широка і має досить незначне обмеження, тому природно виникає широкий спектр відносин, пов'язаний з їх функціонуванням. Засади створення підприємств інформаційної сфери постійно розвиваються, намагаючись відповідати суспільним вимогам. За роки незалежності створено практично нову галузь законодавства – інформаційного. Система цього законодавства досить складна і не досконала.

Першочерговим завданням державної регуляторної політики відносно інформаційних підприємств в сучасному її значенні є забезпечення розширення позабюджетних джерел фінансового забезпечення діяльності соціальнозначущих підприємств і залучення

вкладень власних та закордонних інвесторів до інформаційних підприємств на основі подальшого вдосконалення законодавчих засад. Державне регулювання діяльності підприємств – власників засобів масової інформації повинно відбуватися з метою збереження і розвитку їх економічного потенціалу шляхом зміцнення існуючих джерел фінансування та формування нових можливостей фінансового наповнення діяльності.

1.3. Складові результативної роботи державних інформаційних підприємств

Результативність діяльності підприємств державної форми власності складніша категорія, в порівнянні з ефективністю приватної форми власності, орієнтованої на прибуток. Проте державні інформаційні підприємства, виконуючи функції суспільних мас-медіа, повинні розвиватися не менш інтенсивно і пропонувати суспільству на його запити більш якісний і змістовний інформаційний продукт, ніж приватні засоби інформації. Необхідне посилення ролі держави, як рівноправного конкурентного суб'єкту інформаційних відносин, виробника і розповсюджувача інформаційної продукції та послуг на внутрішньому та особливо на зовнішньому інформаційному ринку. Ці питання достатньо добре досліджено з позиції журналістики, соціології і практично відсутні наукові роботи з точки зору економічної компоненти результативності інформаційних підприємств, що і обумовило актуальність досліджуваної проблеми.

Головними інструментами, які в ефективному існуванні відносно запитів сьогодення визначають успішність діяльності підприємства – власника засобу інформації є фінанси і їх складова – видатки бюджету відносно державних або суспільних інституцій,

кадри відповідної освіти і кваліфікації, матеріально-технічна база підприємств і свобода діяльності в розвинутих правових межах.

Стан, в якому перебувають засоби інформації в більшості обумовлюється ступенем розвитку країни і в той же час вони самі виступають важливим чинником державотворення. Для порівняння розвинутості країн, регіонів визначають комплекс показників, перш за все валовий внутрішній продукт, розмір видаткової та дохідної частини бюджетів, обсяг інфляції але не в останню чергу – рівень доходів населення, який у більшості складається з заробітної платні [36]. Рівень заробітної плати дієздатного населення у відповідності з працею, її якістю і результатами можна віднести до головних компонентів благополуччя держави. Значенням, результативністю і якістю виконання завдань, покладених на засоби масової інформації має визначатися рівень матеріального заохочення працівників цієї сфери.

В розвитку суспільства ускладнюється зміст і характер роботи як журналіста так і всіх працівників засобів інформації. Це закономірно призведе до підвищення вимог професійної підготовки кадрів інформаційної сфери. Цим процесам сприяє і прагнення України у світові та європейські структури, що в свою чергу, крім узгодження правових норм, потребує впровадження відповідних стандартів життя і як наслідок – належного рівня оплати праці. Простежується зв'язок цієї проблеми з реалізацією важливих практичних завдань, які стоять перед інформаційною галуззю.

Вищих результатів досягають ті підприємства, які краще забезпечені висококваліфікованими кадрами. Передумовою цьому є відповідний рівень оплати праці та розвинена система підготовки та підвищення якісного складу трудових ресурсів. Тому актуальною є проблема відповідності рівня матеріального стимулювання та системи підготовки кадрів підприємств інформаційної сфери сучасним потребам. У цілому вивчення проблеми рівня оплати праці пов'язано і таким науковим і практичними завданнями, як підвищення

конкурентоспроможності [88], зростання соціально-економічної ефективності функціонування підприємств.

Методологія мотивації праці, алгоритми оцінки рівнів показників наукою вивчені різносторонньо. Але динаміка суспільного життя спонукає до переосмислення і формування нових, раніше не з'ясованих, напрямів досліджень. При підвищенні матеріального стимулювання працівників інтелектуальної праці домінуватиме прагнення до самовдосконалення особистості. В процесі творчої праці відбувається відтворення персоніфікованого інтелектуального капіталу, що стає головним мотиваційним фактором [66]. Крім того, необхідно створення такого середовища, яке б стимулювало зусилля співробітника.

Творча інтелектуальна праця є передумовою становлення інформаційного суспільства, зростання ваги соціальної сфери у створенні суспільного продукту [85]. Соціальна держава має створити для людини матеріальне забезпечення на рівні сучасних стандартів, що повинно реалізуватися через соціально-економічну політику.

На державні засоби масової інформації покладаються дуже відповідальні соціально-значущі завдання: об'єктивне інформування населення країни, її регіонів про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, розповсюдження офіційних повідомлень, роз'яснення рішень органів законодавчої, виконавчої та судової влади про суспільно-політичні та інші події, утвердження позитивного іміджу країни на міжнародному рівні, створення інформаційного обличчя держави, сприяння зміцненню міжнародних зв'язків України, зростанню її авторитету в світі. Враховуючи складність і відповідальність за виконання обов'язків, покладених на колективи державних підприємств, рівень матеріального стимулювання повинен забезпечувати достойний прожитковий рівень їх працівників [106]. Крім цього, кожне підприємство може ефективно діяти за умови, коли воно має необхідний професійний і кваліфікаційний склад працівників, доцільну кадрову структуру.

Зростання чисельності електронних та друкованих засобів масової інформації зумовило істотну нестачу кваліфікованих журналістських кадрів. У багатьох редакціях більше половини журналістських посад займають люди без журналістської освіти. Наприклад, за висновками аналітиків, зафіксованими у звіті Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2000 рік, зазначено, що у 21 телерадіокомпанії Харківської області працює 418 творчих працівників. З них журналістів - 137. А вищу освіту мають лише 56 фахівців, тобто менше 40%. З усіх ефірних телерадіокомпаній Рівненської області лише один режисер та звукорежисер мають фахові дипломи. А з 17 редакторів міського та районного проводового мовлення журналістську освіту мають менше половини. З 57 керівників телерадіоорганізацій Криму лише третина – дипломовані спеціалісти засобів масової інформації. Поряд з цим, на низькому рівні залишається вузівська підготовка журналістських кадрів.

Розвиток інформаційних підприємств на новітньому рівні потребує наявності в країні необхідного кадрового потенціалу, що обумовлено високою наукомісткістю всіх технологічних складових процесу виробництва та донесення аудіовізуального продукту, підготовки та видання друкованого інформаційного носія та вимоги ефективного функціонування сучасного устаткування, що продиктовано законами конкуренції.

Наприклад, працівники державних обласних і регіональних аудіовізуальних підприємств на протязі останніх років отримували заробітну плату нижчу ніж зайняті в транспорті і зв'язку, промисловості, фінансовій діяльності. Розмір середньомісячної заробітної плати по всім державним телерадіокомпаніям з урахуванням національних мовників в розрахунку на одного штатного працівника в порівнянні по рокам перевищує відповідні розміри лише в таких, не менш суспільно значущих видах діяльності, як освіта, охорона здоров'я, сільське господарство.

Результати діяльності інформаційних підприємств значно залежать від кваліфікації персоналу, яку можна визначити як ступінь підготовленості кожного працівника до виконання ним професійних обов'язків. Державні та комерційні телерадіокомпанії істотно відрізняються за професійним складом своїх працівників, що головним чином зумовлено різним розміром оплати праці. Державні підприємства стали своєрідною базою здобуття молодими фахівцями практичного досвіду, без якого важко отримати бажане за розміром і умовами праці місце роботи.

Суперечливий соціально-економічний стан України зумовив відсутність завершеної політики підготовки журналістських кадрів для роботи в сучасних умовах економіки. Збільшення бюджетних асигнувань в інформаційну сферу дозволить підвищити соціальний захист працівників, поліпшить моральне і матеріальне стимулювання їх творчої діяльності, приведе професійний рівень кадрів до належного стану, поліпшить матеріальну базу інформаційних підприємств. Фаховий рівень працівників телерадіоорганізацій – важливий елемент, що визначально впливає на досягнення мети, виконання цілей підприємств засобів масової інформації, тому необхідно створити всі умови, забезпечити належне матеріальне заохочення для максимальної реалізації знань, кваліфікації працівників телерадіомовлення [47]. Ці заходи обов'язково повинні сприяти утвердженню провідної ролі журналіста у формуванні демократичного розвитку суспільства.

Повинно відбутися посилення ролі держави, як рівноправного конкурентного суб'єкту інформаційних відносин, виробника і розповсюджувача інформаційної продукції та послуг на внутрішньому та особливо на зовнішньому інформаційному ринку [110]. Повноцінна участь України у міжнародних процесах, у вирішенні глобальних політичних проблем прямо пропорційно залежить від розвитку національного інформаційного простору. Слабка інтеграція у світовий інформаційний простір, недостатня активність дає можливість формувати уявлення про Україну в світі не

вітчизняним засобам інформації, а інформаційним агентствам інших країн. В результаті не об'єктивно подається образ українського суспільства і держави, що негативно впливає на міжнародний авторитет, на захист національних інтересів, зменшує потік іноземних інвестицій в економіку України.

Інформаційна діяльність належить до інтелектуально-духовної сфери, а інформація є особливим видом товару, вартість якого досить складно точно спланувати заздалегідь. В той же час процедура державного фінансування вимагає саме такого розрахунку для планування обсягів доходів бюджету та видаткових асигнувань. Тому, фінансовий результат діяльності інформаційного підприємства досить суперечливий показник.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що переважна більшість державних підприємств інформаційної сфери своєю господарською діяльністю, ініціативою можуть забезпечувати сталу економічну ефективність. Проте це досягнуто, головним чином, за рахунок збільшення комерційної складової інформаційної діяльності, що іде всупереч цілям їх існування, а головне - інтересам суспільства. Отримана таким чином фінансово-економічна забезпеченість не сприяє утвердженню довіри до державних інформаційних підприємств.

Низька ефективність діяльності підприємств державного сектору є нетиповою для світової практики. Наприклад, багато підприємств Швеції неефективні у своїй галузі. Проте, майже у всіх європейських країнах відносна продуктивність роботи державного сектору вища, ніж недержавного. Кількість і питома вага продукції та послуг державних підприємств у валовому внутрішньому продукті значно коливається, залежно від політичного устрою держави, особливостей її історичного розвитку, форм і методів державного регулювання економіки і інших чинників [47], але серед країн нема жодної, у якій роль підприємств державного сектору можна було б вважати незначною.

Складності із наповненням державних бюджетів і не однозначне сприйняття значення інформаційних підприємств у формуванні демократичного суспільства призвели до значної технічної і якісно-кадрової відсталості державних інформаційних компаній. Фінансовий потенціал підприємств виступає своєрідним стимулятором, рушійною силою, яка дає можливість реалізовувати економічні можливості підприємств. Саме при наявності збалансованого співвідношення економічних та фінансових можливостей забезпечується максимальна ефективність досягнення намічених цілей і напрямів розвитку компаній.

Конкурентне співіснування державних інформаційних компаній з іншими підприємствами за формами власності та реалізація законодавчо закріплених завдань можливі тільки при умові наявності сучасної техніко-технологічної бази, що є "внутрішнім чинником розвитку" інформаційного підприємства. Друковані засоби інформації, телебачення і радіо як форми широкомовлення нерозривно пов'язані зі своєю технічною першоосновою і сучасним технологічним розвитком. Реальна ж ситуація протилежна. Застаріла технологічна база стала одним із головних факторів прогресуючого занепаду економіки.

Вчені зазначають, країни, що розвиваються, мають виділяти значно більшу частину фінансів на інвестиції у виробництво ніж на підтримку соціальних стандартів. Інвестиції завжди виступають безпосереднім стимулом економіки. Морально застаріле устаткування на початку 90-х становило приблизно 90%, а його оновлення майже припинилося. Враховуючи такий стан речей, одним із головних напрямів інвестицій повинно бути інноваційне оновлення основного капіталу.

Техніко-технологічне переоснащення виробництва та підвищення його ефективності, як фактор прискорення економічного розвитку не використовується повною мірою. Активне державне стимулювання високотехнологічного потенціалу має стати однією із основ економічної політики. Матеріально-технічна база

інформаційних підприємств, як один з головних інструментів конкурентоспроможності, має життєві цикли. На тривалість цих періодів має вплив безліч факторів, провідним з них є темп розвитку науки, яка обумовлює технічний прогрес. Соціальна задоволеність інформаційною продукцією і послугами виступає первинним показником рівня конкурентоспроможності, яка в кінцевому рахунку впливає на фінансовий результат та вказує на початок періоду морального зносу технічної бази, при належному рівні інших складових процесу виробництва та надання послуг.

Подовжити часовий відрізок життєвого циклу основних виробничих фондів та технологій можна завдяки випереджальному розвитку. Наприклад, при виборі форматів телерадіообладнання, технологій до майбутнього застосування в процес створення телерадіопродукту та організації виробничого процесу необхідно враховувати науково-технічні досягнення світового рівня, віддавати перевагу конкурентоспроможним технологіям що відповідають запитам майбутнього.

Україна не розвила здобутки в сфері технологічних розробок, започатковані раніше, тому змушена орієнтуватися на їх імпорт. Про рівень монополізації ринку високих технологій свідчить динаміка питомої ваги високих технологій у загальному обсягу експорту. Цей показник у таких країнах, як США, Японія знаходився на межі ХХ ст. на рівні 25-35%, а у Росії та України складав 8-10% [106]. Експорт застарілих технологій та обладнання негативно впливає на інноваційний потенціал нерозвинутої країни.

Характерною рисою нинішнього етапу розвитку електронних засобів масової інформації є цифрова трансформація всіх складових нових технологій. Цифрові технології стають рушійною силою. Впровадження їх, повинно узгоджуватися із світовими тенденціями. Міжнародне співробітництво має сприяти ідентифікації і застосуванню спільних норм і стандартів, переданню ноу-хау, наданню технічної допомоги для подолання "цифрового розриву" між різними країнами.

Складні економічні обставини, в яких опинилися державні засоби масової інформації обумовлені перехідними процесами в країні, та не усвідомлення провідного значення розвитку інформаційної сфери у демократизації суспільства, не дозволили впроваджувати техніко-технологічне оновлення. Наслідком цього стало значне відставання державних підприємств від комерційних та від подібних установ провідних країн. Ці обставини, на ряду з мінімальними фінансовими можливостями фактично ставлять під загрозу існування державного інформаційного сектору.

Визначено, що технічне устаткування державних інформаційних підприємств використовується тривалий час, без належного оновлення і модернізації тому є фізично і морально застарілим. Комплектація виробничої бази сучасним, побудованим на базі цифрових технологій, обладнанням має відбуватися одночасно із впровадженням новітніх технологій. Єдиним шляхом майбутнього розвитку матеріально-технічної бази інформаційних підприємств є перехід на нове технологічне обладнання, впровадження сучасних підходів до процесу створення інформаційного продукту та проведення структурних.

В процесі розвитку суспільного життя стає складнішим зміст і характер роботи як журналіста так і всіх працівників телерадіокомпаній. Це закономірно призведе к підвищенню вимог до технічної бази телерадіокомпаній. Цим процесам сприяє і прагнення України у світові та європейські структури, що в свою чергу, крім узгодження правових норм, потребує впровадження єдиних стандартів професійного обладнання, що є перспективним напрямом досліджень.

1.4. Аналіз заснування суспільного засобу масової інформації в Україні

Серед важливих питань в сфері інформаційних відносин, особливе місце займає проблема суспільного засобу масової інформації. Її актуальність обумовлена цілим рядом факторів. До головних можна віднести наступне: держава не в змозі забезпечити повноцінне фінансування державного інформаційного сектору; засоби масової інформації повинні мати більший ступінь незалежності від представників влади, які повинні обираються; досвід розвитку телерадіомовлення більшості країн світу засвідчує перевагу саме такої форми організації донесення якісного інформаційного продукту на задоволення потреб суспільства.

В українське законодавство поняття суспільного телерадіомовлення вперше введено в 1995 році, коли було прийнято Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про телебачення і радіомовлення" [60]. Згідно з цим законом стаття 1 дала таке визначення: "суспільне мовлення – мовлення на одному каналі мовлення за єдиною програмною концепцією, що фінансується за рахунок держави (з правом на контрольний пакет акцій) та громадських об'єднань, телерадіоорганізацій, приватних осіб, частка участі кожного з яких не може перевищувати 10 відсотків. Управління суспільним каналом мовлення здійснюється Громадською радою через уповноважений нею виконавчий орган.

У 1997 році відбулася перша спроба закласти правові основи створення суспільного засобу масової інформації в Україні прийняттям Закону "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України" [59]. На думку авторів закону Суспільного телебачення і радіомовлення повинно стати унікальним всенародним каналом всебічної високоякісної інформації для суспільства, система мовлення, яка має задовольнити потреби народу в культурній, науковій, суспільно-політичній, економічній та побутовій сферах життя, відповідати моральним і етичним традиціям народу. При

цьому суспільне телерадіомовлення України повинно було пройти стадії експерименту, відпрацювання й оптимізації, довести свою економічну, творчу й технічну спроможність в умовах конкуренції в інформаційному просторі. Однак практичне втілення положень закону і досі залишається не вирішеним.

У преамбулі до Закону України "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України" зазначається, що суспільне телерадіомовлення створюється з метою всебічного задоволення потреб суспільства в оперативній інформації, забезпечення плюралістичного характеру мовлення, зважаючи на національні традиції, морально-етичні принципи українського народу. Закон визначив статус суспільного телерадіомовлення як єдиної загальнонаціональної неподільної і неприбуткової системи масової комунікації, яка є об'єктом права власності українського народу і діє згідно з єдиною програмною концепцією.

Досить чітко в передбачено організаційні, управлінські особливості створення Суспільного телебачення, джерела фінансування та порядок нагляду за його діяльністю.

В загальному законотворчому доробку Верховної Ради України Закон "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України" є, на нашу думку, одним з небагатьох законодавчих документів, який розроблявся і приймався на перспективу. В силу об'єктивних обставин абсолютна більшість Законів України приймається із великим запізненням та без врахування реального соціально-економічного положення і фінансових можливостей держави. Саме тому завчасне визначення правових засад організації та діяльності системи Суспільного телебачення і радіомовлення ще в 1997 році було серйозним кроком вперед в становленні засад суспільного інформаційного забезпечення.

Необхідно зазначити, що на перших етапах створення суспільного засобу інформації передбачало роздержавлення державного телебачення і радіомовлення. Крім того, реалізація фінансового наповнення діяльності суспільного засобу інформації

вимагала фактично відсутніх соціально-економічних умов для його поетапної реалізації.

Вже в жовтні 1997 року суспільне телерадіомовлення одержує нове визначення, яке суттєво відрізняється не лише від того, яке було дане в Законі України "Про зміни і доповнення до Закону України "Про телебачення і радіомовлення" в 1995 році, але й від того, яке було в Законі України "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення". В абзаці сімнадцятому статті 1 Закону написано: "суспільне телерадіомовлення – система неприбуткового єдиного загальнонаціонального телебачення і радіомовлення, що має єдину програмну концепцію, утворюється та діє згідно із Законом України "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення". Багаторазове редагування і уточнення поняття "суспільне телерадіомовлення" привело до того, що з'явилося поняття "громадського телерадіомовлення" як системи позабюджетного неприбуткового загальнонаціонального, регіонального або місцевого телерадіомовлення, що створюється засновниками-юридичними та (або) фізичними особами. Таким чином, завдяки синонімічному багатству української мови у законодавстві утворилося два різновиди телебачення з єдиними функціями [75].

Трансформація відбулася і в визначенні структури національного телебачення і радіомовлення та статусу державних телерадіоорганізацій. Згідно з ную система Суспільного телебачення і радіомовлення була введена в загальну структуру національного телебачення та радіомовлення і має становити (поряд з державними телерадіоорганізаціями) основу Національного телебачення і радіомовлення України. Для Суспільного телебачення і радіомовлення планувалося виділення одного із загальнонаціональних теле- та радіоканалів, і закріплено пріоритет в одержанні ліцензії на право користування загальнонаціональними теле та радіоканалами.

Таким чином, ще не створене Суспільне телерадіомовлення мало цілу низку конкурентних переваг на ринку інформаційних

продуктів та послуг: пріоритетне одержання ліцензії, право мовлення на одному із загальнонаціональних теле- та радіоканалів, пільговий тариф на сплату грошового збору за отримання ліцензії, однакові з державним телебаченням умови бюджетного фінансування. Всі ключові моменти, пов'язані зі створенням та забезпеченням нагляду за діяльністю Суспільного телебачення, було закріплено за Верховною Радою України. Проте суспільний засіб масової інформації через протиборство політичних так і не було засновано.

В 1997 році, почалося створення Закритого акціонерного товариства "Громадське Українське радіо і телебачення (далі ГУРТ)," якому надано статус телерадіоорганізації громадського мовлення як невід'ємної складової частини системи Суспільного телебачення і радіомовлення.

Абсолютна відсутність належних творчих і фінансових можливостей "ГУРТу" діючим базовим законам у сфері електронних ЗМІ не дозволили отримати ліцензії на здійснення мовлення як суспільного мовника.

Слід зазначити і те, що на момент вирішення питання з ліцензією ГУРТу не були створені органи управління системою Суспільного телебачення, передбачені Законом України "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України" (Громадська рада, Кваліфікаційна рада та Адміністративна рада). Тобто ті органи, які і повинні були отримати ліцензію.

Одна з головних проблем, від послідовного розв'язання якої залежить успіх створення системи Суспільного телебачення і радіомовлення України – це передовсім саме проблема фінансування. Воно має бути таким, аби в повній мірі забезпечити і виконання визначених законом функцій та покладених на нього завдань, і подальший розвиток самої системи. В час, коли держава не має можливості забезпечити достатнє фінансування діяльності національних, державних теле- та радіокомпаній, не можливо ставити питання про інші джерела надходження необхідних коштів. За винятком фінансування "державного замовлення" решта джерел

можливого надходження коштів як і при першій спробі створення суспільного мовника, коли приймався Закон, так і останнім часом, залишаються неможливими.

Аналіз розвитку суспільних засобів інформації в інших країнах показав, що, наприклад, в Німеччині передбачено джерелами фінансування суспільних телерадіокомпаній доходи від видачі телевізійних та радіолицензій та надходження від реклами. Така практика в повній мірі може бути застосована і в Україні. Не доцільно повністю відмовлятися і від надходжень від реклами. Вони передбачені законодавством про суспільне телерадіомовлення багатьох країн Європи, в яких економічна ситуація значно краща ніж в Україні. Обсяги реклами та її зміст і характер мають суттєво відрізнятися від реклами на інших каналах.

Варто дослідити досвід регулювання суспільного телерадіомовлення прибалтійських країн. Визначено, що в Естонії доходи "Естонського радіо" та "Естонського телебачення" складаються із податків у відповідності до законодавства. Таким чином і в Україні може бути прийнятий окремий податок цілком зрозумілий за цілями використання для його платників, наприклад 0,1% від суми заробітної плати. Але в підсумку Суспільне телерадіомовлення одержить достатні обсяги фінансових надходжень для виконання своїх функцій.

З метою прискорення процесу практичної організації суспільного мовлення у 2000 року Верховною Радою України прийнято новий Закон "Про створення системи Суспільного телебачення і радіомовлення", яким визначено час на створення до 2002 року. Цей документ складався з п'яти статей, які не регламентували всі сторони створення і діяльності суспільного засобу масової інформації, тому через "вето" він не вступив у дію.

В 2002 році до Верховної Ради України надійшло два проекти нового Закону України "Про створення системи Суспільного телебачення України". Тільки в 2005 році Рада кілька разів виносила на розгляд питання про нову редакцію Закону України "Про систему

Суспільного телебачення України". Результат цієї хвилі уваги до суспільного засобу інформації: Статуту Суспільного Телерадіомовлення немає, Громадської ради, Кваліфікаційної ради, Адміністративної ради теж не було створено, а Національна телекомпанія і Національна радіокомпанія вже повинні були діяти за новим законом.

Крім того, однозначно пропонувалося передати Суспільному телерадіомовленню все майно і балансові кошти та активи Національної телекомпанії України та Національної радіокомпанії України. Це фактично означало ліквідацію загальнонаціонального державного телебачення і радіомовлення. Закон "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України" цього не передбачав.

Дослідження фінансових можливостей державних інформаційних підприємств на початку 2000-х рр., дає можливість стверджувати про значні фінансові труднощі державного телерадіомовлення [84]. За подібного фінансування суспільне мовлення повністю б показало себе непрацездатним та разом було б зруйновано і державну систему телерадіомовлення. Не менш важлива ймовірна втрата за таких обставин суспільної довіри до нової для Українського інформаційного простору інституції.

Необхідно звернути увагу на два аспекти: громадське мовлення має бути, з одного боку, позабюджетним, а з іншого боку, неприбутковим мовленням. Отже, джерелом існування у стабільно функціонуючої громадської системи не може бути бюджет (ні державний, ні місцевий). Поняття неприбутковості накладає обмеження і на отримання прибутків від комерційної діяльності. У цьому полягає певна складність започаткування зазначеної системи в Україні. Поки що немає і механізму покриття витрат на утримання і розвиток системи за рахунок, наприклад, абонплати. Досить сумнівними видаються і так звані можливі інші джерела: добровільні пожертвування, продаж власних передач тощо. Подібний набір джерел фінансових надходжень є притаманним країнам сталої

демократії із високим рівнем доходів населення, дуже потужною матеріально-технічною та творчою базою телерадіоорганізацій і не менш високим рівнем свідомості як бізнесових кіл, які можуть без мотивації отримати реальний прибуток від спонсорських дій та внести певні пожертвування на громадське мовлення, так і пересічних громадян, які мають готовність сплачувати абонемент, не сприймаючи її як чергове завуальоване здирицтво держави.

На наш погляд, є цілком доцільним на перехідному етапі все ж таки задіяти випробуваний часом механізм бюджетного фінансування з поступовим введенням інших механізмів шляхом зміни та розвитку законодавчої бази.

Необхідно звернути увагу і на те, що нинішнє законодавство розрізняє поняття громадські телерадіоорганізації та система Суспільного телебачення і радіомовлення. Значна частина обласних компаній вже зараз має потужні обласні телемережі. Необхідно підкреслити, що створені вони в основному за кошти обласних та районних бюджетів, тобто, використовуючи термінологію Європейського Союзу, за кошти місцевих громад. Це, ще один із чинників, який не сприяє швидкому об'єднанню всіх телерадіоорганізацій державної форми власності в Єдину систему Суспільного телебачення і радіомовлення. Мережі НТКУ і НРКУ, створені за кошти Державного бюджету, знаходяться у власності Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення. Визнаючи пріоритет права власника, до них не можна механічно приєднати передавальні засоби, що знаходяться на балансі обласних компаній, або місцевих громад, оскільки ці засоби здебільшого придбані за кошти місцевих бюджетів [109].

В 2010 р. на засіданні Громадської гуманітарної ради при Президентіві України була затверджена Концепція створення і діяльності Національної громадської телерадіокомпанії України (далі НГТУ). Згадана концепція була покладена в основу проекту закону "Про Національну громадську телерадіокомпанію України".

В структурі НГТУ визначено: Перший національний канал телемовлення; Другий національний канал телемовлення; Третій національний канал телемовлення; Четвертий національний канал телемовлення та ін. Фактично Перший національний канал поділено між НТКУ та ТРК "Ера", Другий та Третій національні канали тривалий час займають ряд комерційних телерадіокомпаній та студій, які мають ліцензії на ведення мовлення на цих каналах. Проектом закону не урегульовано в який спосіб Національна Рада України організаційно може виконати передачу частот другого та третього каналів телемовлення та виконати норму щодо надання всім каналам НГТУ частот.

По тексті проекту закону йдеться про засновників НГТУ але не визначено хто ними буде. Тільки в середині тексту проекту закону НГТУ названа державною установою, без чіткого визначення організаційно-правового статусу телерадіокомпанії, якого і не може бути, оскільки суспільна форма власності юридично відсутня. Потрібне додавання або нової форми власності або вибір з існуючих (державна або акціонерна).

Проект закону містив перше пригадування про два роки перехідного періоду в яких буде діяти НГТУ в контексті працевлаштування працівників НТКУ, НРКУ, обласних державних телерадіокомпаній, державних регіональних телерадіокомпаній Києва та Севастополя, на базі яких воно буде створено, проте не визначити час та умови перехідного періоду діяльності компанії.

До переліку джерел фінансування після закінчення перехідного періоду проект закону називає абонентну плату фізичних та юридичних осіб. Але не визначено засади формування такої плати, що ставить під питання дієвість цього головного джерела утримання НГТУ в наступному після перехідного періоду часі. Цей же проект джерелом фінансування такого мовника називає передплату, що суперечить положенням цього ж проекту закону в якому чітко визначено безкоштовне розповсюдження сигналів НГТУ.

Дозволене джерело надходження коштів від оренди приміщень та обладнання не сприятиме раціональному використанню всіх наявних засобів телерадіоорганізацій на виконання заявлених в преамбулі до проекту цілей, тому раціонально включити це джерело фінансування до заборонених. Добровільні, благодійні внески, пожертвування фізичних і юридичних осіб, їхні спонсорські внески при відсутності додаткових механізмів не сприятимуть незалежності творчих колективів, їх об'єктивності, неупередженості. Необхідно ввести обмеження на категорії телерадіопрограм, які можуть спонсоруватись та обсяги подібних надходжень в цілому.

Не конкретно сприймаються вимоги до членів Наглядової ради НГТУ: є загальновизнаними фахівцями у різних галузях; мають бездоганну суспільну репутацію. Проект забороняє включати до складу Наглядової ради підприємців, а окремі статті проекту зобов'язують включити представника підприємницьких громадських об'єднань.

Окремі статті проекту закону забороняють включати до складу Наглядової ради НГТУ державних службовців, членів політичних партій та блоків, а деякі статті зобов'язують Президента України, КМУ подати по такому представнику. Не визначено, яким чином кожна фракція ВРУ зможе надати безпартійного до Наглядової ради НГТУ.

В проекті закону не передбачено жодні часові межі стосовно діяльності членів Наглядової ради, відсутній механізм ротації. Зміна числа фракцій ВРУ автоматично призведе до потреби перегляду кількості членів Наглядової ради та їх персонального складу, алгоритму цих дій в проекті закону не вписано. Невизначеність із чіткою кількістю Наглядової ради може спричинити труднощі з однозначним визначенням кворуму.

Таким чином, враховуючи визначену низку суперечливих положень, фактично не вписаний статус, функції, принципи діяльності та невідповідність реаліям державного інформаційного

сектору, на базі якого планувалося створення НГТУ, його так і не було створено.

Попри чисельні спроби протягом тривалого часу за різними назвами заснувати суспільний засіб масової інформації – цього так і не було зроблено. Головними причинами визначено: боротьбу політичних сил за вплив і фактичне підпорядкування через право заснування, контролю та фінансування суспільного мовника; невідповідність реальному фінансово-економічному стану країни, доходам громадян обраних джерел фінансового наповнення діяльності суспільної компанії; низькій професійний рівень та відсутність досвіду роботи в інформаційній сфері причетних до створення правового, організаційного підґрунтя суспільного засобу масової інформації; загострення потреби в суспільному мовленні напередодні чергових виборів і політизація цього питання; втрата довіри у суспільства до ще не створеного засобу інформації через чисельні невдалі спроби його заснування.

Враховуючи досвід країн світу, де успішно діють суспільні засоби масової інформації і фактичне функціональне призначення такого засобу в Україні існує потреба в його створенні і успішній діяльності. Для країн із перехідною економікою дуже важливо також зберігати певний державний інформаційний ресурс, аби реалізовувати інформаційну безпеку держави. Тобто, принципово мають бути деякі компанії, які працюватимуть у режимі некомерційного мовлення із прихованими чи явними зобов'язаннями перед державою в частині забезпечення національних інтересів у сфері інформації. Це визначає напрям і актуальність подальших досліджень.

1.5. Загальна методологія визначення ефективності діяльності підприємств інформаційної сфери

Будь-яка діяльність в сучасних умовах розвитку економіки потребує оцінки її ефективності. Проте мета й характер діяльності численних підприємств та організацій різні. За цією ознакою їх поділяють на комерційні, що функціонують і розвиваються за рахунок власних коштів, некомерційні, існування яких визначається суспільними потребами та забезпечується як правило через державну власність і багатоаспектні, що поєднують соціальну функцію і комерційну складову. Методологія визначення фінансово-економічної ефективності підприємницьких структур її аналізу достатньо розвинута [97], проте соціально-спрямована діяльність, а особливо тих організацій, що можуть шляхом комерційної складової залучати кошти та реалізують потрібні функції для нормального розвитку суспільства не знайшла достатнього методологічного підґрунтя. На це вказують фахівці і на науковому [42] і на практичному рівнях [80].

Правильна оцінка фінансових результатів діяльності та фінансово-економічного стану підприємств багатоаспектного спрямування потрібна як для його керівництва і власників, так і для інвесторів, партнерів, державних органів, а в частині виконання соціальних функцій – є запорукою стабільного суспільного розвитку. Разом з цим, стабільний економічний розвиток висуває нові вимоги до підприємств інформаційної сфери, до інформаційних продуктів та послуг. Об'єктивна необхідність у формуванні теоретичних та прикладних методологічних основ визначення ефективності діяльності підприємств інформаційної сфери в сучасних умовах визначила актуальність досліджуваної проблеми, її мету та завдання.

Ефективність підприємств засобів інформації визначається на основі оцінки їх діяльності. Оцінка – це характеристика якісної та кількісної сторони ступеня досягнення відповідних цілей підприємства, які в свою чергу повинні співпадати з запитами і вимогами розвитку суспільства. Це обумовлено цінністю створеного

блага для визначеного в часі стану суспільного розвитку та здатністю цільової аудиторії споживати запропонований товар, якщо він відповідає запитам. Способом оцінки досягнення цілей, мірою виступає ефективність, яка відбивається в низці методів її визначення та переліку показників. Таким чином, стосовно діяльності засобів масової інформації оцінюється саме їх ефективність.

Ефективність – не просто який-небудь результат, а тільки той, що точно відображає досягнення мети, цілей [72], які ставилися перед засобом інформації в процесі створення та поширення інформації, та порівнюється з витратами або використаними фондами чи ресурсами. Результативність роботи державних підприємств, які націлені на забезпечення соціальної задоволеності через виробництво продукту та надання послуг і разом з тим мають можливість отримувати доходи від господарсько-фінансової діяльності необхідно розглядати з двох позицій: фінансово-економічні результати діяльності [67] та рівень задоволення соціальних потреб [68; 102].

Напрями оцінки підприємств, в тому числі і організацій державного сектору масової інформації, взаємопов'язані, оскільки саме фінансово-економічна забезпеченість виступає передумовою повноцінної реалізації суспільної спрямованості. Тільки фінансово-економічних розрахунків недостатньо для того, щоб врахувати ті результати діяльності державних підприємств, які не піддаються математичному аналізу, оскільки функції держави як власника майна, суб'єкта підприємницької діяльності в особі держаних підприємств далеко не обмежуються зароблянням грошей, а соціальний аспект питання неможливо однозначно визначити на основі бухгалтерських форм балансів і звітів [111]. Проте соціальна задоволеність державним або суспільним інформаційним товаром неможлива, коли економічні позиції таких підприємств недостатні, щоб повноцінно конкурувати з акціонерним або приватним капіталом на інформаційному ринку. Тому важливо досліджувати, перш за все, фінансово-економічні складові ефективності діяльності засобів інформації.

Визначено, що посилення соціальної спрямованості має стати найголовнішою ознакою соціально-економічного розвитку України [74]. У контексті цього твердження ефективний розвиток суспільно-спрямованих засобів масової інформації стає найголовнішим завданням в інформаційній сфері. Серед великої кількості засобів інформації, фактично тільки державні підприємства мають своїм основним завданням виконувати соціальну функцію мас-медіа щодо інформаційного забезпечення усіх верств населення, а в першу чергу – найменш соціально захищених. Відсутність визначення функціональної залежності фінансово-економічного потенціалу разом з можливостями його реалізації і соціального спрямування веде до уповільненого розвитку державних та комунальних підприємств засобів масової інформації в Україні.

В багатьох європейських країнах створено окрему систему інформаційних підприємств, які на меті мають реалізацію суспільної функції. В Україні з різних причин такої системи не створено, тому необхідно в контексті ефективності реалізацій їх функцій розглядати перш за все державний сектор мас-медіа.

Ефективність, як економічна категорія, показує співвідношення між результатами і витратами на їх досягнення. Однакова кількість витрат може проносити не однакові результати. І не обов'язково очікування завжди перевищать суми витрат на їх досягнення. Передумовою визначення фактичної оцінки ефективності діяльності підприємства є необхідність вираховування суми витрат, які дали можливість одержати бажаний результат. Такими витратними елементами типового виробничого процесу визначаються засоби праці, предмети праці, робоча сила. Головним чином процес виробництва чи надання послуг визначає фінансову спроможність або економічну міцність підприємства, організаційні, управлінські, технологічні та інші фактори у вигляді нематеріальних ресурсів. За оцінку витрат потрібно брати оцінку всіх без винятку елементів.

Визначення ефективності виробництва чи надання послуг зводиться до оцінки його результатів. Такими результатами можуть

бути обсяги виготовленої продукції та наданих послуг в натуральному або вартісному виразі за умови відповідності їх суспільним запитам. Розмір цих результатів є ефектом і не дає можливості робити висновки про ефективність або неефективність діяльності. Для цього необхідне співвіднесення із витратами на отримання доходів (прибутку). Загальна методологія визначення ефективності формалізована співвідношенням ефекту (результату) та витрат (ресурсів) з обов'язковою умовою оцінки суспільно необхідного продукту та діяльності.

Таким чином, ефективність підприємства засобів інформації – комплексний показник, який визначає раціональність використання основних, оборотних фондів, трудових і фінансових ресурсів з урахуванням вартості нематеріальних активів протягом визначеного відрізка часу на створення суспільно необхідної інформаційної продукції або послуги.

Процес вимірювання очікуваного чи досягнутого рівня ефективності діяльності підприємства (організації) методологічно зв'язаний передовсім із визначенням належного критерію і формуванням відповідної системи показників [42].

Аналіз показав, що систему показників ефективності виробництва та надання послуг умовно розподіляють на п'ять груп. В межах першої оцінюють ефективність використання основних фондів, яка визначається такими головними показниками: фондвіддача, фондомісткість, рентабельність основних фондів. У деякі розрахунки вводять коефіцієнт інтенсивного використання обладнання та змінності обладнання. До другої групи включають ефективність використання оборотних фондів, яка визначається коефіцієнтом оборотності, коефіцієнтом завантаження, тривалістю обороту, рентабельністю оборотних фондів. На третьому етапі розраховується ефективність використання трудових ресурсів такими показниками, як продуктивність праці, трудомісткість продукції, фондоозброєність. Четверта група формується показниками ефективності використання капітальних вкладень або інвестицій. До них відносять: коефіцієнт

ефективності капітальних вкладень (інвестицій), термін окупності інвестицій. В межах п'ятої групи узагальнюють ефективність діяльності підприємства в цілому нормою прибутковості та рентабельністю продукції. У деяких розрахунках використовується коефіцієнт ефективності застосовуваних ресурсів та економічної ефективності.

Крім того, ефективність діяльності підприємств інформаційної сфери або впливові фактори може бути досліджено за допомогою методів формалізованого представлення, наприклад, імітаційного моделювання, статистичних методів. Вони дозволяють будувати моделі процесів, визначати функціональну залежність опосередкованих впливів. Такі моделі доцільно випробувати в часі як для одного випробування, так і для їх серії. При цьому результати визначатимуться випадковим характером процесів.

Будь-яка діяльність на всіх етапах її розвитку зіштовхується з об'єктивною необхідністю поліпшення ефективності. Вирішальним фактором виступає попит, який важко визначити, коли йдеться про інформаційний продукт чи послугу без прямого уречевлення. Соціально-культурна сфера характеризується в економіці не речовинним характером результатів праці. Саме підприємства культурної сфери в широкому сенсі цього поняття включають засоби масової інформації [15]. Аналіз показав, що для визначення соціальної ефективності підприємств інформаційної сфери необхідне застосування соціологічних методів досліджень для вивчення громадської думки через проведення порівнянь, складанням рейтингів.

У найзагальнішому вигляді соціологічне дослідження визначається як система логічних послідовних і методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, пов'язаних єдиною метою: отримати достовірні дані для того, щоб потім використати їх в практиці управління різними сферами суспільного життя. Серед методів отримання таких даних є соціологічне опитування – найпоширеніший метод, за допомогою якого отримують майже 90%

всього соціологічного матеріалу [71]. Воно націлено на ті сторони процесу, які приховані від зовнішнього погляду. Основа методу – пізнання і прийняття дослідником, як незалежні від людей, об'єктивно діючих законів, властивостей, зв'язків, що визначають функціонування і розвиток дійсності, а його сутність – засновані на знанні законів прийоми дослідження [93].

На всі процеси, пов'язані з формуванням громадської думки та суспільної оцінки певних подій та явищ визначально впливає розвиненість самого суспільства. Вона ж в свою чергу визначає попит на інформацію, на форму її представлення та подання і в такий спосіб регулює розвиток самих засобів інформації. Ефективність, ціль і форма використання речовини, енергії й інформації остаточно залежить від характеру суспільства, від властивої йому системи суспільних відносин [14].

Суспільна оцінка діяльності телерадіомовних підприємств напряду пов'язана з ефективністю їх дії. Визначенням ефективності роботи журналістики займається цілий ряд наук, тому в рамках однієї науки з'ясувати повну ефективність неможливо. Для цього потрібна злагоджена робота представників різних галузей науки про інформаційну діяльність. Найбільша частка роботи в цьому напряду зосереджена в рамках соціології журналістики. Аналіз показав, що питання ефективності – це перш за все розрахунок впливу кожного кроку діяльності підприємств інформаційної сфери на кінцевий результат – задоволення потреб різних прошарків аудиторії масової інформації. Щоб інформаційна продукція та інформаційна послуга були ефективнішими, треба всебічно досліджувати аудиторію та її ставлення як до суб'єктів інформаційної діяльності (засобів комунікації) так і до засобів інформації. На єдності кількісної і якісної сторін ефективності засобів інформації формуються методи визначення дієвості. Найпоширеніші з них: спостереження та опитування.

Питання суспільної оцінки є складовою частиною проблеми визначення громадської думки, оскільки остання охоплює більше

коло суспільних відносин. Дослідження громадської думки – це своєрідний спосіб з'ясування процесів існуючої реальності, в тому числі і суспільної оцінки діяльності підприємств інформаційної сфери. Використання соціологічних методів дозволяє забезпечити репрезентативність відомостей про функціонування громадської думки, зміни її стану; регулярність отримання відомостей у часі; оперативність їх обробки і аналізу; зіставлення даних про громадську думку, отриманих у різний час і різними способами; достатньо високу надійність інформації; задану глибину відбиття тощо.

Водночас соціологія громадської думки в цілому має й помітні недоліки, які викривляють об'єктивність процесу визначення оцінки інформаційного продукту та послуги. Наприклад, недоліком анкетування та інтерв'ювання є те, що часто в них фіксується суб'єктивна думка, яка залежить від психологічного стану реципієнта в момент опитування.

Одним із різновидів методу опитування виступає метод експертних оцінок. Головною особливістю цього методу, яка відрізняє його від масового опитування, є залучення як респондентів осіб, найбільш компетентних у досліджуваній царині, тобто експертів. За масових опитувань практично чим більша вибіркова сукупність, тим краще, критерієм є репрезентативність. В експертному ж опитуванні, у випадку збільшення кількості осіб, зарахованих до експертів, якість інформації не поліпшується, а погіршується. Це й визначає техніку збирання інформації, її аналізу та використання. Експертне опитування особливо ефективне під час діагностики, прогнозування, оцінки станів соціальних об'єктів, у прийнятті рішень. Важливим питанням методу експертних оцінок є добір експертів. Від цього залежить цінність отриманих результатів. Добір експертів можливий методами: документальним, атестації, експериментальним, самооцінки.

Ефективність використання інформації остаточно залежить від характеру суспільства, від властивої йому системи суспільних відносин. Найоптимальніші суспільні умови формуються в

суверенній, незалежній, демократичній, соціальній та правовій державі. У такому випадку інформація слугує всьому суспільству і кожній окремій людині, спрямовується на розвиток гармонійної, обдарованої особистості [14].

Підприємства інформаційної сфери повинні спрямувати свою діяльність на встановлення дійсних потреб аудиторії щодо інформації, досягнення справжньої поінформованості населення. Механізмами такого спілкування можуть бути опитування громадської думки з виходом на програми телебачення, експрес-інтерв'ю на вулицях, передачі зі "зворотнім зв'язком" [75]. Усі ці шляхи спілкування з глядачами та слухачами мають слугувати перетворенню їх із пасивних споживачів інформації в активних співучасників інформаційного процесу.

Для підприємств із суспільними інтересами доцільно застосовувати систему оцінок, до якої крім фінансових, входили б показники, що дають змогу оцінити ступінь досягнення поставлених цілей. Формування такої системи оцінок роботи суспільних підприємств дало б можливість з'ясувати шляхи найкращого досягнення їх цілей, дати об'єктивну оцінку діяльності [16].

Таким чином, ефективними способами визначення суспільної оцінки стосовно діяльності телерадіоорганізацій є проведення соціологічних досліджень, порівнянь, складання рейтингів. Головними методами виступають спостереження та опитування. Важливим фактором, який обумовлює необхідність визначення оцінки діяльності інформаційних структур є те, що вони є домінуючим джерелом отримання інформації.

Перспективними напрямками дослідження методології оцінки ефективності діяльності підприємств інформаційної сфери є визначення комплексу показників, які б включали результати соціологічних досліджень та фінансово-економічного аналізу.

1.6. Стратегія, як основа управління інформаційною сферою

Діяльність підприємств інформаційної сфери для економіки країни має важливе значення, оскільки вони є найважливішими елементами системи інформаційного забезпечення суспільних потреб. Формування стабільної економічної системи держави тісно пов'язане із наявністю повної та якісної інформації. Завдяки активному використанню засобами інформації сучасних телекомунікаційних технологій результати їх діяльності розповсюджуються далеко за географічні кордони країни, що сприяє поширенню трансформаційних та інтеграційних процесів в економіці і формує уявлення про Україну в світі. Процеси глобалізації обумовлюють необхідність визначення прогнозованих станів еволюції підприємств інформаційної сфери для їх збереження і подальшого стабільного і ефективного розвитку. Можливість надання керованого стану динамічним трансформаціям у засобах масової комунікації реалізується створенням стратегії, впровадженням нових підходів до управління.

Державні органи управління повинні в своїй діяльності спиратися на стратегію розвитку інформаційної сфери. Для її формування необхідне узагальнення розуміння стратегії, як основи управління.

Питання теорії і практики управління підприємствами піднімалися в працях вчених: Ворошилов В. В., Вершинська О. Н., Герчикова І. Н., Годин В. В., Губерський Л. В., Завадський Й. С., Іванов В. Ф., Луцій О. П., Москаленко А. З. та ін. Необхідно відмітити недостатність та невідповідність сучасному стану наукових праць, в яких би розглядалися особливості управління розвитком підприємств інформаційної сфери. Об'єктивна необхідність подальших розробок у формуванні теоретичних та прикладних основ управління засобами комунікації в сучасних умовах визначила актуальність досліджуваної проблеми.

Управління визначають як свідому дію людини на об'єкти, процеси і їх учасників, що виконується з метою надання

направленості діяльності та одержання бажаних результатів [21]. Управління виступає як певний тип взаємодії, існуючий між двома суб'єктами, один з яких в цій взаємодії знаходиться в позиції суб'єкта управління, а другий – в позиції об'єкта управління [21]. Управління виступає як особливо важливий фактор діяльності і розвитку підприємств в сучасних умовах. Ця діяльність постійно вдосконалюється у зв'язку з об'єктивними вимогами виробництва і реалізації товарів, ускладненням господарських зв'язків, підвищенням ролі споживача в формуванні техніко-економічних та інших параметрів продукції та послуг. Особливу роль грають зміни в організаційних формах і характері діяльності організацій [31].

З точки зору сучасних уявлень про управління під стратегією розуміють концепцію розвитку, що містить план дій, реалізація якого дасть можливість отримати на визначений час лідерство на ринку. Стратегія управління підприємствами інформаційної сфери являє собою сукупність питань теорії і практики управління, його планування та реалізації; вона визначає цілі і завдання, спрямовані на оптимізацію використання ресурсів підприємств для підвищення ефективності їх діяльності та задоволення потреб суспільства в якісних інформаційних продуктах та послугах [3]. Стратегії поділяються залежно від часу на довгострокові, середньострокові, короткострокові та понадкороткострокові. Більш довгострокові стратегії менш прибуткові та ризиковані.

В основі концепцій розвитку використовуються різні підходи та моделі, сформовані чисельними теоріями управління. Стратегічне управління базується на вивченні відносин, які виникають при взаємодії і впливі середовища на підприємство та у зворотному напрямі [29]. Сучасні концепції управління визначають організацію відкритою сукупністю взаємопов'язаних елементів, яка знаходиться в стані обміну з елементами зовнішньої системи: іншими організаціями, що належать до соціально-політичних та економічних інституцій держави, місцевих органів тощо і дає змогу організаціям не втрачати рівновагу і ефективно розвиватися [47].

Планування є функцією управління і виступає передумовою вдалого досягнення намічених цілей організації. Як загальна функція управління, планування є процесом підготовки рішень на перспективу. Стратегічне планування вносить істотні зміни в методи управління, унеможливаючи керування розвитком підприємства виходячи з минулого досвіду. Постає потреба впроваджувати стратегічні зміни в поставлені цілі відповідно до тенденцій становлення ринку і можливості прогнозування утвердження на ньому товарів та послуг конкурентів. Така концепція управління зосереджується на ринкових умовах, безпосередньо на конкурентних відносинах і формує один із критеріїв управління. Стратегічне планування наближено до маркетингового, проте в ньому умови ринку визначаються тільки у вигляді факторів, які визначають відступи від сформованої стратегії. Особливістю стратегічного плану є пристосування до динаміки зовнішніх подій і водночас відсутність можливості швидко нівелювати негативні зміни на ринку.

В основі підходів до управління знаходиться відповідна управлінська концепція. Концепція управління – це система ідей, принципів, уявлень, що зумовлюють мету функціонування організації, механізми взаємодії суб'єкта та об'єкта управління, характер взаємовідносин між окремими ланками його внутрішньої структури, а також необхідний ступінь урахування впливу зовнішнього середовища на розвиток організації [33; 72].

Відповідно до концепції стратегічного управління дослідження факторів макро- та мікросередовища організації є обов'язковим етапом формування мети діяльності. Стратегії управління в такому стані стають визначальним напрямком досягнення мети, для вдалої реалізації якої потрібно дотримуватися концепції управління. Стратегічне управління – це реалізація концепції, яка поєднала різні підходи розвитку підприємства, що дає можливість встановлювати мету діяльності, порівнювати їх з наявними можливостями підприємства та приводити у відповідність шляхом розробки та реалізації системи стратегій [26; 113].

Усі організації, в тому числі і підприємства інформаційної сфери, мають загальні характеристики, зокрема залежність від зовнішнього середовища. Факторами впливу зовнішнього середовища є економічні умови, конкуренція, переваги споживачів інформаційного продукту, система цінностей суспільства, технічний і технологічний розвиток. Окремим визначальним фактором прямого впливу зовнішнього середовища виступає законодавство та засноване на ньому державне регулювання.

В основі управління підприємствами інформаційної сфери знаходиться аналіз їх діяльності, пов'язаний з особливостями інформаційної продукції та інформаційної послуги, тобто робота засобів комунікації втілюється в інформаційній продукції та інформаційній послугі. Визначено, що інформаційна продукція – це матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій. А інформаційна послуга – це здійснення у визначеній законом формі інформаційної діяльності по доведенню інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їх інформаційних потреб.

Особливої складності визначення стратегічних основ управління підприємствами інформаційної сфери додає подвійність результатів їх діяльності. З одного боку – це відображальна, фіксує, описує, моделює дійсність діяльність. Її предметом виступають факти, процеси, події, а результатом є інформація. А інший бік роботи засобів інформації формує управлінська діяльність стосовно суспільства в цілому [80]. Предмет цієї сторони діяльності збігається з першим, проте продуктом тут виступає видозмінена реальність, що фактично набуває форми тих же подій і процесів, лише на якісно відмінному рівні. Фактично відділити обидві сторони інформаційної діяльності неможливо, оскільки обидві мають однакові форми уречевлення – інформаційну послугу та інформаційний продукт.

Стратегія управління підприємствами інформаційної сфери повинна стати основою для реалізації комплексу заходів по

зміцненню фінансово-економічного потенціалу і спрямуватися на стимулювання інформаційної діяльності. Для формування стратегії розвитку суб'єктів інформаційної сфери необхідно визначити бажаний стан підприємств засобів інформації, що дасть змогу забезпечити системність та послідовність у проведенні державної інформаційної політики.

Основні напрямками розвитку інформаційних підприємств: інноваційна техніка та технологія, застосування якої сприяє підвищенню якості продукції та послуг; працівники повинні мати високий рівень кваліфікації і спиратися у своїй діяльності на розроблені посадові положення; організаційно-управлінська структура, вдосконалення дає можливість підвищувати ефективність; нові види інформаційних продуктів та послуг та способи їх розповсюдження. Досягнення такого стану інформаційних підприємств можливе за умов формування і розвитку ринку інформаційних продуктів та послуг. Інноваційний розвиток підприємств засобів масової інформації одна із стратегічних цілей економічної політики.

Трансформаційні зрушення українського суспільства позначаються на характері діяльності засобів масової інформації, на системі їх взаємовідносин з суспільством та державою. Змінюється роль інформаційних підприємств в становленні економічно розвиненого суспільства. У перехідні періоди засоби масової інформації перебувають в значній мірі під впливом різних політичних сил і відіграють роль засобу змагання за прихильність значних мас населення, а на етапі стабільного розвитку суспільства постає необхідність визначення важливості засобів інформації з метою створення ефективних засад управління їх розвитком.

Стратегічним документом, який повинен визначати еволюційний напрямок інформаційних підприємств, дії та обов'язки держави, має стати Концепція національної інформаційної політики. Головна мета концепції – сприяння встановленню правових норм щодо забезпечення свободи слова, реалізації права на інформацію,

поширення інформації та захист інформаційних ресурсів в інтересах гарантування інформаційної безпеки, визначення стратегій формування системи підприємств засобів масової інформації.

Економічний розвиток країни неможливий без створення стратегії управління інформаційними підприємствами. Стратегія повинна стати основою для стабільного, поступового розвитку інформаційних підприємств. Метою стратегії є вдосконалення управління підприємствами засобів масової інформації, як важливої передумови надання широким верствам населення інформаційних послуг та продуктів з метою максимального задоволення їх інформаційних потреб.

1.7. Періодизація становлення правових засад розвитку підприємств інформаційної сфери

Підприємства інформаційної сфери мають залежність від зовнішнього середовища. Факторами впливу зовнішнього середовища є економічні умови, конкуренція, переваги споживачів інформаційного продукту, система цінностей суспільства, технічний і технологічний розвиток. Окремим визначальним фактором прямого впливу зовнішнього середовища виступає законодавство. Нормативно-законодавча база є основним зовнішнім фактором, який впливає на ефективність діяльності будь-якого підприємства.

Питання формування правових основ розвитку підприємств інформаційної сфери серед вчених досліджують Бебик В. М., Сидоренко О. І., Бобко В. В., Годин В. В., Довгий С. О., Кочеткова А. В., Лазарева С. Ф., Пономаренко Н. Ш., Предик Г. А., Чубукова О. Ю., Чиж І. С. та ін.

Законодавча база яка регулює становлення та розвиток української інформаційної сфери від початку її становлення до

теперішнього часу періодично зазнавала змін, уточнень, коректив. Окремі нововведення, прийняття нових законів істотно змінювали правила роботи суб'єктів інформаційної сфери, деякі – стосувалися узгодження понятійного апарату низки законів, тощо, та не були доленосними для формування то розвитку інформаційної сфери. Така робота ведеться постійно і потребує постійного аналізу, що і обумовило необхідність досліджень в цьому напрямку.

На основі аналізу вагомих нормативів виділено чотири відмінні періоди становлення правових засад створення та розвитку підприємств інформаційної сфери. Перший період включає 1990–1993 роки та характеризується прийняттям перших в часі норм в інформаційній сфері – Закону України "Про інформацію", Закону України "Про пресу та інші засоби масової інформації" [51]. Винятковість і особливе його значення полягає в тому, що це перший закон, який регламентує діяльність інформаційних підприємств. В кінці 1993 р. було прийнято Закон України "Про телебачення і радіомовлення", який в подальшому неодноразово зазнавав змін, уточнень та доповнень. В цей період управління підприємствами телебачення і радіомовлення було спрямоване на забезпечення доступу громадян до інформації, створення сприятливих умов для розвитку телерадіоорганізацій в межах країни та за її кордонами.

Другий період – 1993–2006 роки, відзначається редакцією Закону України "Про телебачення і радіомовлення" [90]. Продовж цього часу управління підприємствами інформаційної сфери насамперед було направлене на зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності, забезпечення ефективного використання інформації.

З 2006 р. до 2011 р. – тривав третій період становлення правових основ розвитку підприємств інформаційної сфери. Засадами управління стали обмеження монополізації, заборона подвійного ліцензування, сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів, заборона

створення нових державних органів та не надання існуючим тотожних повноважень.

Починаючи з 2011 р. і до теперішнього часу триває четвертий період, початок якого визначила нова редакція Закону України "Про інформацію" та чисельні уточнення основоположних законів в сфері друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації.

Управління підприємствами інформаційної галузі під час першого періоду ґрунтувалося на відомчих нормативних актах, які зумовлювали технічні вимоги, стандарти та мали вузько визначений характер. Перспективні напрямки інформаційних відносин, новітні інформаційні продукти та послуги в правовому полі не розроблялися, а визначалися лише по факту їх виникнення або появи проблемних ситуацій. Необхідно відмітити, що такий підхід зберігся і до теперішнього часу.

Макроекономічне середовище діяльності підприємств інформаційної сфери початку 90-х років було рухливим і мало всі характеристики правової невизначеності. Аналіз показав, що діяльність підприємств телевізійної і радіомовної сфери, друкованих засобів масової інформації базувалася на застарілих законодавчих актах. Не було розроблено комплексу нових законів та підзаконних актів в інформаційній сфері [24]. Суворе підпорядкованість та цензура діяльності всіх засобів масової інформації на межі 90-х років швидко переросла у повну свободу на тлі соціальної та політичної напруженості.

В 1992 р. був прийнятий Закон України "Про інформацію" [58], який закріпив вихідні, принципіві положення в інформаційній сфері, заклав основу системного підходу до правового регулювання відповідних суспільних відносин, та діяльності засобів масової інформації [87].

Важливим етапом у формуванні засад подальшого розвитку підприємств інформаційної сфери стало визначення основ діяльності друкованих засобів масової інформації, встановлення державної гарантії свободи останніх, описання організації їх діяльності,

регламентування відносини між редакціями друкованих засобів інформації, громадянами та організаціями, визначення відповідальності за порушення свободи діяльності [57].

Як показав аналіз, серед надбань першого періоду розвитку інформаційної сфери необхідно виділити основні: забезпечення доступу громадян до інформації; зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності; забезпечення ефективного використання інформації; сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів; сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації [24]. Підприємства інформаційної сфери в цей час набули права вільного висловлювання думок, пошуку, вибору, одержання й поширення інформації та ідей у будь-яких формах. Сформувалися і обмеження, які майже без змін перенесено і в останні редакції законів: заборонялося закликати до насильницького повалення державного ладу, пропаганди війни, насильства і жорстокості, расової, національної релігійної винятковості або нетерпимості, і т.п. Таким чином сформувалася парадигма управління підприємствами інформаційної сфери України.

На другому етапі постала необхідність у формуванні власної структури державного управління в інформаційній сфері з новими функціями і засадами існування оскільки сформовані принципи управління підприємствами не знаходили відповідної практичної, вичерпної організаційної, управлінської підтримки з боку державної влади.

Інститутами державного управління, які забезпечили реалізацію інформаційної політики визначено Державний комітет телебачення і радіомовлення України, в телерадіомовній сфері – Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення [60]. Аналіз їх діяльності та правових основ функціонування дає можливість стверджувати про спільні завдання в той час двох державних управлінських структур у формуванні національного телерадіопростору. Такий стан призвів до змагання за першість у

створенні управлінських основ розвитку підприємств телебачення і радіомовлення.

Формування правового поля, розвиток системи державних органів управління в інформаційній сфері відбувалися при несформованому в суспільстві чіткому уявленні місця і ролі засобів масової інформації в демократичному устрої, їх функцій у формуванні суверенної, суспільно-спрямованої країни. Не сприяло довірі до засобів інформації постійне протистояння за розподіл владних повноважень у впливові на інформаційні підприємства, які активно використовується для формування "потрібної думки" значних мас людей. Можливість контролювати й управляти змістовним наповненням ефіру досягалися завдяки безпосередньому управлінню інформаційних підприємств; визначенню і контролю джерел фінансово-економічного наповнення підприємств засобів інформації; створенню правил роботи засобів масової інформації з підзвітністю контролюючих їх діяльність державних управлінських структур.

З прийняттям Конституції України одним з головних обов'язків держави стає утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на вільний збір, збереження, використання і поширення інформації. Право на інформацію нерозривно пов'язали зі свободою думки і слова. Причому держава взяла на себе зобов'язання по захисту конкуренції. Конституція до основних функцій держави додала ще й реалізацію гарантії економічної та інформаційної безпеки.

Слід зазначити, що сформовані принципи управління підприємствами інформаційної сфери реалізуються в напрямі забезпечення прав і свобод, які визнані у світовій практиці. Це дає можливість використовувати міжнародний механізм забезпечення захисту фундаментальних прав і свобод людини. Право на інформацію, зокрема, гарантується цілою низкою міжнародних договорів, угод та конвенцій. За проведеним аналізом, до таких міжнародно-правових актів віднесено Загальну декларацію прав

людини (1948 р.), Конвенцію про захист прав і основних свобод людини (1950 р.). Кожна людина має право на свободу виявлення поглядів. Це право включає свободу одержувати і поширювати інформацію та ідеї незалежно від кордонів без втручання держави [87]. Нормативно-правові та організаційні гарантії дотримання прав людини, відсутність будь-якого ранжування означає їх рівність, цінність і важливість для людини, що відповідає сучасній міжнародній практиці [65].

Аналіз світового досвіду формування інформаційної сфери показав необхідність створення незалежної від приватних інтересів і впливу державного управління структури суспільних інформаційних підприємств. З цією метою було прийнято Закон України "Про систему суспільного телебачення і радіомовлення", який передбачав створення абсолютно нового неприбуткового телебачення і радіомовлення з метою всебічного задоволення потреб суспільства в оперативній інформації, забезпечення плюралістичного її характеру [59]. Треба зазначити, що відповідного часу механізму фінансування суспільного мовлення, як визначального фактору його самостійності і незалежності, не було створено.

На початку третього періоду формування основ управління інформаційними підприємствами на законодавчому рівні були змінені повноваження державних органів стосовно підприємств телебачення і радіомовлення [90]. Аналіз показав, що виключно Верховна Рада України повинна визначати державну політику щодо телебачення і радіомовлення, законодавчі основи її реалізації, гарантії соціального і правового захисту працівників цієї сфери. На Кабінет Міністрів України, як і під час другого періоду, покладаються функції забезпечення реалізації державної політики та координації діяльності міністерств та інших органів державної виконавчої влади. Саме під час третього періоду Національна рада з питань телебачення і радіомовлення – спеціальний конституційний, постійно діючий позавідомчий державний орган, монополізувала право державного регулювання діяльності та нагляду у сфері телебачення і

радіомовлення незалежно від способу розповсюдження підприємствами телерадіопрограм і передач. Також вона впливає на організацію та розвиток телерадіомовлення участю у розробці і реалізації державної політики у сфері телерадіомовлення [90].

2006 р. ознаменувався для інформаційної сфери черговою редакцією профільного закону. Одночасно його було відредаговано і в дію вступив фактично новий закон [90], хоча прийняття його в часі значно запізниле, оскільки нові напрями діяльності, тісно пов'язані з інформацією, вже були присутні в інформаційному полі. Закон відстоює інтереси споживачів телерадіопродукту на різнобічну і неспотворену у власних інтересах інформацію. Визначено, що жодна фізична або юридична особа не має права контролювати у будь-який спосіб через вплив на формування управлінських чи наглядових органів телерадіоорганізацій більше 35 відсотків загальних обсягів відповідного територіального телерадіоінформаційного ринку – загальнонаціонального, регіонального або місцевого. Проте державне регулювання носить, декларативний характер, оскільки не виписаний чіткий алгоритм її застосування та визначення частки ринку, який обіймають будь-які аудіовізуальні підприємства. В цілому закон не визначив інноваційних напрямів розвитку інформаційних підприємств та не привів нових видів інформаційних продуктів та послуг, а виключно регламентував наявні.

В цей період було розширено правила вживання мов в інформаційній діяльності, закріплено мінімальну частку української мови. По іншому стала розумітися сутність загальнонаціонального мовлення, як мовлення не менше ніж на дві третини населення кожної з областей України. Поряд з цим, до загальнонаціональних мовників прирівнюються телерадіоорганізації, які на день набрання чинності Законом [90] вели мовлення в областях, в яких проживає не менше двох третин населення України. В такий спосіб утворилась можливість одночасного існування телерадіоорганізацій із загальнонаціональним мовленням, рівняння до якого відбувається за різними схемами обчислення.

Принципово новим надбанням третього періоду розвитку інформаційної сфери стало законодавчо визначене обов'язкове створення у складі органів управління телерадіопідприємства спеціального наглядового органу половина членів якого призначається засновниками або власниками телерадіоорганізації, а половина обирається творчим колективом.

2006 р. також назвав статус державних телерадіокомпаній як державних підприємств. На правовому рівні телерадіоорганізаціям усіх форм власності заборонено отримувати пряме або опосередковане фінансування політичними партіями, професійними спілками, релігійними організаціями [90]. Формою прямого фінансування є спонсорство, а непрямого – політична реклама. На підставі законів про вибори політична реклама та передвиборча агітація дозволяється у передвиборчій період. Заборону політичним партіям прямо чи опосередковано фінансувати інформаційні підприємства ряд вчених розуміє як повну заборону на спонсорство політичними партіями та заборону на рекламу політичних партій поза рамками виборчого процесу.

Найсерйозніша проблема, яка впливає на медіа-ринок – це суперечливість нормативних основ управління і значною мірою відставання їх від процесів, які відбуваються [112]. На цьому етапі були сформовані прогресивні новації, однак вони є кроком назад, а не вперед в розвитку підприємств інформаційної сфери [115]. Протилежне ставлення до змін в розвитку основ управління інформаційними підприємствами наводять Комітет Верховної Ради з питань свободи слова та інформації і Національна ради з питань телебачення та радіомовлення [37].

У 2010 році докорінних змін зазнав механізм визначення плати за видачу, продовження, переоформлення ліцензій на право мовлення та ліцензій провайдера програмної послуги. Розмір ліцензійного збору тепер включив цілу низку коефіцієнтів та показників, які враховують рентабельність мовлення, його добовий обсяг, кількість потенційних споживачів інформаційного продукту та корегуються розміром

неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Законодавець визначив механізм матеріального заохочення мовників та провайдерів до виробництва та трансляції дитячих передач, здійснення процесу власного виробництва та трансляції національного інформаційного продукту через зменшення розміру ліцензійного збору.

Вже у 2011 році знову внесено зміни в методику визначення розміру платні за ліцензію на право мовлення, яка змінила фактичні розміри платні та вплив компонентів розрахунку, але в цілому загальні засади 2010 року в цьому напрямі збережено. Разюче-відмінним положенням цих змін стала 90-відсоткова знижка на ліцензію для державних підприємств, що є порівняно з іншими формами власності в інформаційній сфері серйозною підтримкою.

Протягом 2011 р. та два місяці 2012 р. до Закону України "Про телебачення та радіомовлення" було внесено одинадцять змін, тоді як за період з 1994-2006 рр. законодавець повертався до цього закону двадцять разів, включаючи нову редакцію в 2006 р. До Закону України "Про інформацію" за останні два повних роки внесено шість змін із новою редакцією, а за період у вісімнадцять років до цього (1992-2009 рр.) – також шість редагувань. Відбулися зміни 2011 р. і в Законі України "Про друковані засоби масової інформації". Такі чисельні зміни вимагають визначення нового – четвертого періоду розвитку правових засад в інформаційній сфері.

Інноваційними в законодавстві напрямками державної інформаційної політики стало створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства та створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування, які потребують подальшого аналізу.

Зважаючи на результати аналізу, виділено чотири періоди формування правових основ розвитку інформаційних підприємств. До основоположних ознак, які визначили періодизацію формування правових засад розвитку підприємств інформаційної сфери віднесено:

- забезпечення доступу громадян до інформації, вільне і відкрите обговорення суспільно важливих проблем; створення

сприятливих умов для розвитку підприємств інформаційної сфери з метою забезпечення інформаційних потреб українців у межах країни та за її кордонами;

- зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності, забезпечення ефективного використання інформації; сприяння розповсюдженню інформаційного продукту вітчизняного виробника; сприяння прямому поширенню масової інформації з інших країн, яка пропонується мовою національної меншини; гарантія уникання на шпальтах газет та в телерадіопрограмах систематичного безпідставного загострення уваги на війні, насильстві і жорстокості, розпалюванні расової, національної та релігійної ворожнечі, забезпечення плюралізму;

- заборона подвійного ліцензування одного й того ж виду діяльності в галузі телебачення і радіомовлення; встановлення обмеження щодо монополізації інформаційної сфери України; не створення нових державних органів та ненаділення існуючих тотожними або дублюючими повноваженнями щодо засобів масової інформації.

1.8. Концепція розвитку підприємств інформаційної галузі України

Розвиток економіки України перебуває під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів. Цей вплив пов'язаний із безперервним упровадженням інновацій у світовому масштабі, поширенням інформаційних та телекомунікаційні технологій, які проникаючи в усі сфери суспільного розвитку, перетворюються на один із найважливіших чинників економічного зростання. Ці процеси потребують поглибленого аналізу і узагальнення того, що відбувалося і буде відбуватися із інформаційними підприємствами з метою

формування концепції їх розвитку та створення на її основі стратегії управління підприємств інформаційної сфери для стабільного і ефективного їх розвитку.

Устремління України до інформаційного світу – об'єктивний процес. Перед країною стоїть нове завдання – будівництво інформаційного суспільства, тобто здобуття вищого соціального рівня. Напрямок досягнення цих цілей чітко не сформований. Чинна нормативно-правова система не завжди адекватна у відповідності до фактичних реалій. Зорієнтована вона на вирішення існуючих проблем без розрахунку на майбутні динамічні зміни, що визначає актуальність тематики та необхідність досліджень цієї проблеми.

Дослідження показало, що стан розвитку підприємств інформаційної сфери визначається таким чином: сформована і реалізується законодавча база в сфері створення і діяльності інформаційних підприємств; процеси в інформаційній сфері набувають ознак керованості; посилюється інформаційні ринки на регіональних та місцевих рівнях; створюється ринок інноваційних інформаційних технологій і послуг; потребує захисту інформаційна безпека держави; розвивається міжнародне співробітництво в інформаційній сфері.

Концепція управління – це система ідей, принципів, уявлень, що зумовлюють мету функціонування організації, механізми взаємодії суб'єкта та об'єкта управління, характер взаємовідносин між окремими ланками його внутрішньої структури, а також необхідний ступінь урахування впливу зовнішнього середовища на розвиток організації [57; 58].

Головна мета концепції – сприяння встановленню правових норм щодо забезпечення свободи слова, реалізації права на інформацію, поширення інформації та захист інформаційних ресурсів в інтересах гарантування інформаційної безпеки, визначення стратегій формування системи підприємств засобів масової інформації. Економічний розвиток країни неможливий без створення стратегії управління інформаційними підприємствами. Стратегія

повинна стати основою для стабільного, поступового розвитку інформаційних підприємств. Зважаючи на важливість концепції необхідно визначити для неї такий правовий статус, щоб вона стала основою, визначальним напрямком дій органів державної влади. Відповідно до Конституційних норм України органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України, тому доцільно напрацювати положення концепції, які б визначила напрям перспективного розвитку підприємств інформаційної сфери та надати їм статус закону.

Нагальна потреба розробки концепції визначається послідовністю і підпорядкуванням створення нормативних основ. Необхідно спершу розробити та прийняти документ, який би окреслив основні засади державної інформаційної політики, а вже потім (або одночасно) законодавчо закріплювати відповідальність за його реалізацію. Концепція розвитку підприємств інформаційної галузі за час державотворення так і не набула узгодженого змісту та юридично закріпленого статусу. Одночасно із послабленням позицій засобів масової інформації і зокрема телерадіоорганізацій на внутрішньому просторі був втрачений зовнішньополітичний імідж України. Зацікавленість світу в українських новинах є порівняно невеликою, що підтверджує загальну тенденцію щодо інтенсивності і спрямованості інформаційних потоків між країнами "центру" та "периферії" [82]. Такий стан розвитку інформаційних підприємств є наслідком непланомірної державної політики. Головна з причин – відсутність з послідовного плану розвитку підприємств інформаційної сфери.

Завдяки законотворчій діяльності практично сформувалися основоположні засади державної інформаційної політики. Передовсім на основі вивчення законодавчого досвіду демократичних країн і свого власного досвіду та осмислення конкретних процесів суспільного життя. Набуваючи сили конституційних норм, законів і підзаконних актів, вони сприяли оптимізації дій суспільства та

держави, підприємств засобів інформації. Залишаючися реальним відображенням конкретних процесів суспільного життя, вони мають ознаки вимог, забезпечують передумови для вибору і прийняття рішень, виходячи із загальнолюдських та національних інтересів. На початку XXI ст. потреба у визначеності будівництва стратегії управління інформаційними підприємствами була визнана фахівцями і вченими Національного інституту стратегічних досліджень Національної академії наук України, Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Українського центру економічних, політичних досліджень ім. Олександра Разумкова [113].

Удосконалення законодавчої бази з метою реалізації конституційних прав громадян на свободу слова і інформаційну можливе завдяки концепції розвитку інформаційних підприємств, яка повинна стати стратегічним документом розвитку підприємств телерадіомовлення [66; 89]. Концепція є результатом пошуку оптимальної форми надзвичайно складних інформаційних відносин між громадянами, суспільством і державою.

У концентрованому вигляді основоположні засади державної інформаційної політики віднайшли своє втілення в проекті "Концепції національної інформаційної політики", розробленої Державним комітетом телебачення і радіомовлення України. Проект концепції в найбільш згуртованому вигляді увібрав у себе передовсім десятилітній досвід діяльності в телевізійній сфері Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення, Держкомтелерадіо України і його попередників [109]. Концепція була підготовлена і пройшла громадське обговорення в 2002 р. В них взяли участь представники багатьох громадських державних інститутів, асоціацій, зокрема Інституту стратегічних досліджень, національної Асоціації представників засобів масової інформації, широкої журналістської громадськості, представники Комітету з питань свободи слова, інформації, народні депутати, громадська Експертна рада з питань законодавства і багато інших інституцій.

Структурно Концепція побудована із 11 розділів, основні з яких присвячені складовим інформаційної сфери: засобам інформації, новітнім інформаційним технологіям, видавничій, музейній, архівній і бібліотечній справам, кінематографії, рекламній, виставковій, науково-просвітницькій діяльності. Окремий розділ присвячено засадам інформаційної безпеки [113].

Концепцією визначили такі основні напрями інформаційної політики: забезпечення конституційних прав громадян на свободу слова і діяльності в інформаційному просторі України; недопущення втручання у зміст та внутрішню організацію інформаційних процесів; створення розвинутої інформаційної інфраструктури; збереження та ефективного використання державної та комунальної власності на підприємства та інші об'єкти, які визнають об'єктами стратегічного значення; створення умов для розвитку і захисту прав суб'єктів права всіх форм власності на об'єкти національного інформаційного простору; розвиток ринку інформаційних ресурсів. Створення умов для своєчасного, якісного і ефективного інформаційного забезпечення громадян, органів державної влади і місцевого самоврядування; адміністративний, технічний, правовий захист вітчизняного інформаційного продукту; дотримання принципів Європейської конвенції з прав людини та основних свобод; інтеграція України у світовий простір.

Концепцією визначили засади державної політики щодо засобів масової інформації. Вона спрямовується на вдосконалення умов функціонування засобів інформації через поліпшення правового поля, забезпечення вільного доступу всіх політичних сил, у тому числі опозиційних, до засобів масової інформації, недопущення цензури, захист як журналістів, так і громадян, установ та організацій від зловживань працівників ЗМІ, забезпечення прозорості діяльності засобів інформації, запобігання зловживанням правом на свободу інформації, упорядкування національного телерадіоэфіру.

Окрема група положень проекту Закону України "Про Концепцію національної інформаційної політики" не відповідає

формату концептуальних положень стратегії. До таких можна віднести: удосконалення нормативно-правових актів з питань діяльності засобів масової інформації; унормування діяльності та розповсюдження продукції зарубіжних засобів масової інформації на території України; впровадження системи заходів, спрямованих на розвиток україномовних засобів масової інформації; сприяння розвитку маркетингових стратегій у діяльності засобів масової інформації; проведення цінової політики, яка забезпечує доступність до засобів масової інформації слабо захищених верств населення, людей з обмеженими фізичними можливостями, жителів віддалених і важкодоступних районів.

Удосконалення нормативно-правових актів – не положення Концепції. Вона повинна була стати в часовому вимірі першоосною, відправною точкою щодо формування правового поля, в якому б діяли засоби масової інформації. Якщо так сталося, що концепція не була виписана своєчасно, то її головною метою є приведення нормативно-правових актів інформаційних підприємств відповідно до всіх розділів і статей самої концепції. Положення нормування діяльності та розповсюдження продукції зарубіжних засобів масової інформації на території України підкреслює актуальність і складність цього питання а не пропонує жодних шляхів його вирішення. Так само не наведено жодного механізму, спрямованого на підтримку розвитку україномовних засобів масової інформації. Не визначено, яке співвідношення інформації українською мовою повинна пропонуватися конкретними засобами інформації, щоб їх можна було вважати україномовними. Потрібно застосовувати і механізм підтримки засобів масової інформації, які працюють в місцях компактного проживання інших народностей на території України і доносять інформацію до них на їх рідній мові. Потребують стимулювання і засоби інформації, які працюють на закордонну аудиторію українців і не тільки (і не обов'язково тільки українською мовою), оскільки вони поширюють знання про Україну, про її культуру, репрезентують її у світі.

Формування основних векторів розвитку мас-медіа повинно відбуватися за умови розробки типологічних концепцій окремих засобів масової комунікації [38]. Подібним концепціям державної інформаційної політики притаманна певна "однобокість" та "національний пошук" [118]. За часи суверенітету національний медіапростір модифікувався залежно від концептуальних впливів і підходів. Першим був стихійний етап, який позначається і донині. Раціональним етапом є вироблення концепції державної інформаційної політики, в якій простежується французько-німецька правова модель місця ЗМІ в суспільстві. Недоліком якої є копія європейської організаційної структури державного управління медіапростором: створення Національної ради з питань телебачення та радіомовлення та Держкомтелерадіо. В доповненні функцій однієї структури завданнями іншої порушується рівновага. Не мають впливу на стабілізацію інформаційної політики і громадські організації.

Аналіз показав, що продовженням формування концептуальних основ розвитку телерадіомовлення в державній його частині стали Програма технічного розвитку державного телебачення і радіомовлення України на період 2002–2010 рр. та Програма науково-технічного розвитку державного телебачення і радіомовлення на 2004–2008 рр., розроблені Держкомтелерадіо.

Спільною метою цих програм є найповніша реалізація завдань, що покладені на систему державного телерадіомовлення згідно із Законом України "Про телебачення і радіомовлення"; забезпечення технічного рівня системи, який відповідає сучасним вимогам, поступова її інтеграція до європейського мовного середовища; мінімізація енергетичних та експлуатаційних витрат на роботу системи; широке представлення України в світі.

Майбутні процеси в економіці України пов'язані із становленням інформаційного суспільства, як передумови до наступної стадії розвитку людства, технологічною основою якої є індустрія створення, обробки і передачі інформації. Державі в цих процесах належить провідна роль в координації діяльності різних

суб'єктів, в забезпеченні прогресу демократії, в сприянні інтеграції. Концепція інформаційного суспільства повинна стати основою до забезпечення міцності та стабільності України.

Існує багато точок зору на шляхи досягнення розвинутої економічної системи країни, напрямки вдосконалення управління підприємствами телерадіомовлення. Ще на початку 90-х рр. в існувало розуміння того, що потрібно прийти до власної, єдиної, узгодженої стратегії будівництва сфери медіа-підприємств України. Але попри цілу низку штучно створених перешкод так і не було прийнято Концепції.

Становлення і подальший розвиток підприємств телебачення і радіо визначатимуться чисельною кількістю факторів, і щоб цей процес набув характеру плановості в розробці засад управління необхідно сформулювати стратегічні положення розвитку інформаційних підприємств на таких принципах:

- не прийняття комерціалізації для суспільного мовлення;
- інформаційні продукти і послуги повинні бути максимально доступними кожному члену суспільства;
- наявність системи уніфікованого контролю;
- інформаційне наповнення повинно відрізнятися високими стандартами якості, пропонувати найкращі доробки інформаційного продукту.

Економічний розвиток країни неможливий без визначення концептуальних основ діяльності підприємств інформаційної галузі та створення стратегії управління на державному рівні. Стратегія повинна стати основою для реалізації комплексу заходів виходу інформаційних підприємств з фінансово-економічної кризи. Метою стратегії є вдосконалення управління підприємствами засобів масової інформації як важливої передумови надання широким верствам населення інформаційних послуг та продуктів з метою максимального задоволення їх інформаційних потреб.

Визначений тематичний напрям потребує подальших досліджень в частині розшарування його на окремі складові, які б

відповідали мікро- та макроекономічним об'єктам, формам власності, приналежності ринкам і т.п. з метою деталізації концептуальних основ розвитку інформаційної галузі та її суб'єктів.

РОЗДІЛ 2

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПРАЦІ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

2.1. Інформатизація національної економіки й проблеми збалансування професійно-кваліфікаційної структури попиту і пропозиції на ринку праці

Оскільки поширенню знань і професійній освіті у високій мірі притаманні риси суспільних благ, їх пропозиція забезпечується, значною мірою, завдяки регулятивній і господарській діяльності державних установ, а процеси інтелектуалізації праці й людського капіталу суспільства виступають одним із важливих об'єктів державного регулювання, зокрема й на Україні. Складні й суперечливі зв'язки інформатизації й інтелектуалізації економічної діяльності з іншими рисами національної моделі суспільної взаємодії вимагають дослідження специфіки вітчизняних економічних, соціальних, культурних, політичних та інших інститутів, які впливають на характеристики процесів інтелектуалізації економіки, масштаби отримуваної суспільством вигоди та її розподіл між соціальними групами. Зокрема, важливим є удосконалення системи показників для планування, контролю і аналізу державного регулювання освітньої галузі та методичних підходів до оцінки ефективності використання ресурсів бюджету для сприяння розвитку і реалізації інтелектуального потенціалу українського суспільства.

Серед визначальних, для освітньої галузі, аспектів постіндустріального етапу еволюції праці, в наукових дослідженнях виділяють інтелектуалізацію праці й людського капіталу, інформатизацію національного виробництва, які набувають значення провідних чинників глобальної конкурентоспроможності національної економіки і добробуту населення. Методологічні основи

дослідження цих процесів сформовані в роботах Г. Беккера і Т. Шульца, які започаткували розвиток теорії людського капіталу. Подальший розвиток цієї теорії, зокрема формування концепції інформаційного суспільства М. Кастельса, постеконічного суспільства В.Л. Іноземцева, роботи Д. Белла, О. Тоффлера, Ф. Фукуями та багатьох інших дослідників відобразили кардинальні зміни ролі людини в господарській діяльності та нову якість процесів комунікації між її учасниками. Вітчизняні науковці з початку ХХІ ст. активно залучали положення теорій постіндустріальної економіки для пояснення процесів, що опосередковували зв'язки між розвитком соціальної сфери (освіти, медицини, культури тощо) і виробничими можливостями та розподільчою ефективністю економіки. Так в роботах А. Чухна визначені принципи узгодження категоріального апарату вітчизняної економічної науки (людський потенціал, гуманітарний потенціал суспільства, творча праця, інтелектуальна праця тощо) із термінологічною базою теорії людського капіталу (людський капітал, інтелектуальний капітал, інтелектуалізація, інформатизація тощо); досліджено економічні аспекти трансформації "людини економічної" в "людину творчу", процеси інтелектуалізації й інформатизації розглянуто в єдності змін культурного і професійно-кваліфікаційного рівня сукупного працівника зі структурними зрушеннями в економіці, зростанням доходності праці в сфері нематеріального виробництва [114]. В роботах В.М. Гейця [30] розглядаються можливості використання інтеграції України до світового освітнього простору в поєднанні з доступом до наукових досліджень закордонних навчальних закладів як передумови активізації на Україні інформаційних чинників економічного зростання. Неспроможність ринкових механізмів саморегуляції узгодити пропорції розподілу загальної чисельності молоді за напрямками підготовки із професійно-кваліфікаційною структурою потреби підприємств в послугах праці відзначається в роботах В.Антонюк [9] та О. Грішнєвої [35].

Проте інструментарій наукового дослідження цих процесів удосконалюється повільніше, ніж ускладнюється, наповнюється новими аспектами система зв'язків соціальної й економічної складових суспільного життя, еволюціонує система соціальних і функціональних ролей, через виконання яких реалізується взаємодія учасників постіндустріального виробництва. Зокрема, залишаються дискусійними питання впливу інформатизації виробництва на масштаби, природу і роль в суспільстві середнього класу, на перспективи розвитку освіти й формування адекватних постіндустріальному суспільству механізмів соціальної мобільності. Відповідно, принципи й пріоритети державного регулювання ролі освіти в забезпеченні оптимального використання вітчизняним суспільством потенціалу інформатизації національного виробництва вимагають подальшого дослідження.

Метою дослідження є визначення підходів до вдосконалення державного регулювання вхідних потоків ринку праці (цільовими параметрами такого регулювання виступають освітній рівень та компетенції випускників начальних закладів, тривалість періоду підготовки до початку пошуку місця докладання праці, умови доступу до освіти та принципи відбору в умовах нестачі ресурсного потенціалу освітньої галузі для надання освітніх послуг всім бажаним тощо) з урахуванням специфічної ролі освітньої галузі у врівноваженні вітчизняного ринку праці.

Інтелектуалізація праці розглядається багатьма дослідниками як одна з форм прояву інформатизації національного виробництва, що виражає зміни під впливом інформатизації змісту праці та всього комплексу організаційно-економічних відносин, які виникають із приводу включення індивідуальної праці людини в систему поділу праці підприємства (організації) та в систему комунікації і взаємодії її співробітників. При цьому, сама інтелектуальна праця більшістю вітчизняних дослідників пов'язується із творчістю та інноваційністю. Проте ці риси є недостатніми, не лише для класифікації індивідуальних процесів праці за ознакою належності до класу

"інтелектуальна" та відношенням до процесів інформатизації, а й для розуміння ролі такої праці в системі функціонального поділу праці. Творчість та інноваційність властиві, певною мірою, й переважно фізичній праці, проте навряд чи коректно розуміти таку працю як інтелектуальну та пов'язувати інформатизацію виробництва із поширенням такої праці.

Тому важлива риса інтелектуальної праці – її предметом і продуктом є інформація, при цьому в процесі праці, застосовуються спеціальні методи її обробки, взаємодія учасників таких процесів праці регламентована за правилами організації руху інформації на підприємстві, що дозволяє забезпечувати якісні відмінності створеної інформації від сукупності вхідних інформаційних сигналів: на виході процесу інтелектуальної праці одержуються параметри господарської діяльності підприємства, й управлінські рішення, що дозволяють здійснювати процеси трансформації з більш високою ефективністю.

Крім того, така інформація, створювана в процесі інтелектуальної праці набуває форми знань, тобто кодифікується, таким чином, щоб потенційні споживачі могли раціоналізувати свою діяльність, скориставшись певною процедурою розкодування (перетворенням тексту, схем, алгоритмів, креслень тощо, на регламент діяльності, що забезпечує її раціоналізацію).

Третя риса інтелектуальної праці стосується процедур обробки інформації, і відображає специфіку сучасного етапу еволюції пізнавальної (когнітивної) діяльності: інформація в інтелектуальній праці містить теоретичну складову, відображає науковий рівень узагальнення професійного досвіду. Оскільки індивідуальний (організаційний) досвід є обмеженим, не враховує систематизовані результати попередніх досліджень, інформація, що ґрунтується лише на такому досвіді і не реалізує потенціал наукових розробок не може стати основою інтелектуальної діяльності. На противагу цьому, використання достатньо узагальнених, теоретичних знань (інститутом генерування яких в сучасному суспільстві є наука) має розглядатись

як важлива ознака інтелектуальної праці й (за умов нормального функціонування інститутів наукових досліджень та комерціалізації їхніх результатів) запорука високої продуктивності останньої.

Четвертою рисою інтелектуальної праці є формування специфічних каналів й інститутів професійної комунікації, які складаються з спеціалізованих мережевих засобів комунікації, професійної термінології, професійних стандартів (щодо відношення ресурсного забезпечення і результатів роботи, стереотипів мислення, процедур прийняття рішень тощо) нарешті, навіть специфічної професійної культури, яка охоплює спільні цінності й орієнтири, що виходять далеко за межі суто професійних питань, а стосуються способу життя, пріоритетів щодо витрачання часу і побудови відносин з оточуючими тощо.

П'ятою рисою інтелектуальної праці є мінімальна можливість зовнішньої оцінки процесу праці (як через концентрацію необхідних компетенцій лише у безпосередніх виконавців, так і через надмірну витратність систем контролю в умовах динамічного постіндустріального виробництва). Дотримання регламенту трудового процесу та відповідність фактично отриманих результатів завданням, які ставились перед виконавцями, а також порівняння масштабів результатів і ресурсів, витрачених для їх отримання стає прерогативою самих виконавців і в кінцевому рахунку – споживачів продуктів праці.

Виходячи з того, що поширення і зростання значущості для визначення добробуту суспільства інтелектуальної праці, нерозривно пов'язано із інформатизацією виробництва і є, практично, формою прояву інформатизації щодо змісту праці, визначимо сутнісні риси процесу інтелектуалізації праці. Це дозволить визначити форму прояву інформатизації щодо оновлення змісту праці.

Інтелектуалізація може розглядатись на трьох рівнях – як процес, що проявляється в загальносуспільних змінах, як оновлення характеристик праці й структури персоналу організації, нарешті як

зміни, що відбуваються з окремою особистістю і стосуються змісту її праці та способу залучення до економічної діяльності.

Процес інтелектуалізації праці в масштабах суспільства передбачає, на нашу думку, набуття інтелектуальною працею значення провідного чинника виробництва (накопичений запас цього ресурсу визначає досяжний для суспільства рівень добробуту), отримання власниками цього ресурсу провідного становища в суспільстві та поступове зростання питомої ваги інтелектуальної праці в сукупній трудомісткості суспільного продукту. Проте зміни, що відбуваються під впливом інформатизації національного виробництва і інтелектуалізації праці в професійно-кваліфікаційній структурі зайнятості навіть розвинутих країн, не можна вважати однозначно позитивними. Зокрема, і в роботах М. Кастельса, і В. Іноземцева відзначаються тенденції „розмивання” середнього класу і заміщення класичної суперечності індустріальної економіки – протистояння найманого працівника і власника матеріальних умов виробництва, новим, властивим постіндустріальному суспільству але не менш загрозливим – протистоянням між великими і досить закритими професійними групами і суспільством. Перші, прагнучи підвищувати свій добробут формують механізми, що виводять обсяги їх доходів з залежності від суспільної оцінки результатів їхньої діяльності, намагаються маніпулювати такою оцінкою і контролювати можливість вступу й виходу з професійного середовища.

В контексті таких попереджень загрозливо виглядають тенденції пристосування вітчизняних процесів інформатизації виробництва та інтелектуалізації праці до специфічних чинників конкурентоздатності підприємств в економіці України. Період з 91-го по 2000 р., коли макроекономічні показники характеризувались негативною динамікою, інноваційна активність вітчизняних підприємств стабільно скорочувалась, позиції України в світових рейтингах конкурентоспроможності погіршувались, відбувалось стійке зростання абсолютної чисельності випускників вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації та їх частки в загальній

чисельності молоді. Після 2000-го року, протягом всього десятиріччя, коли загальна динаміка макроекономічних показників була здебільшого позитивною, розширення пропозиції праці вищої кваліфікації продовжувалось (за виключенням 2005/06 років, коли абсолютна чисельність випускників ВНЗ III – IV рівнів акредитації дещо скоротилась, проте лише через дію демографічних факторів) – молодь стабільно все більше віддавала перевагу одержанню вищої освіти.

Також стабільно зростає і показник насиченості штатної чисельності персоналу вітчизняних підприємств працівниками із вищою освітою. Темпи зростання коефіцієнту насиченості загальної чисельності штатного персоналу працівниками із вищою освітою в багатьох видах економічної діяльності, а в 2005 р. і по Україні загалом перевищують темпи зростання фізичних обсягів валової доданої вартості на одну особу зайнятого населення. Диференціація показників питомої ваги працівників з вищою освітою за видами економічної діяльності не корелює із диференціацією показників продуктивності праці і розмірів заробітної плати, що свідчить про низький суспільний ефект, який у вітчизняних умовах має насичення виробництва працівниками із вищою освітою. Така ситуація не вписується в класичне бачення залежності між показниками інтелектуалізації праці (до яких належить і частка працівників з вищою освітою в складі загальної чисельності штатних працівників) і рівнем ефективності господарської діяльності. Це примушує розглянути класичну для теорії людського капіталу модель врівноваження попиту і пропозиції праці з урахуванням специфіки України.

На рис.1 наведені графіки залежності рівня трудового доходу від тривалості кар'єри, побудовані згідно базових положень теорії людського капіталу [23]. Перший графік (i1) демонструє залежність доходів від етапу трудового життя для людини, яка не отримує вищу освіту, відповідно, функція її доходів від часу – монотонно зростає із повільним підвищенням розмірів доходів із часом. Графік i3

відображає класичну залежність між доходами і часом для людини яка на початковому етапі трудового життя інвестує в отримання вищої освіти (несе прямі витрати на навчання та відмовляється від одержання доходів). Вертикальна відстань між i_3 та i_1 лівіше точки їх перетину відображає обсяги його інвестицій (скорочення доходів, порівняно із людиною, яка не отримує освіти і раніше починає трудове життя). Вертикальна відстань між i_3 та i_1 правіше точки перетину демонструє приріст доходів, одержуваних протягом трудового життя завдяки освіті. Згідно теорії людського капіталу вважається, що пропозиція праці врівноважується, якщо дисконтовані (приведені до теперішньої вартості) додаткові надходження ($i_3 - i_1$ правіше від точки перетину) дорівнюють дисконтованим витратам ($i_1 - i_3$ лівіше від точки перетину). Підвищення додаткових доходів підштовхує людину до додаткових інвестицій в людський капітал а їх скорочення – до зменшення. Тоді умовою рівноваги виступає не рівність зарплати й граничного продукту праці в поточному періоді, а рівність дисконтованих витрат на підготовку із додатковими надходженнями, зумовленими такою підготовкою протягом трудового життя людини. За переходу до розгляду довгострокових умов рівноваги і дисконтованих грошових потоків витрати протягом кожного періоду вже не обов'язково будуть дорівнювати заробітній платі, а надходження – максимальному з можливих граничних продуктів, оскільки витрати і надходження різних періодів виявились би взаємопов'язаними.

Умови врівноваження ($MP = W$) довелось би замінити на рівність приведених величин витрат і надходжень. Якщо R_t і E_t – надходження і витатки періоду t , i – норма дисконтної ставки, то умови рівноваги можна записати у вигляді:
$$\sum_{t=0}^{n-1} \frac{R_t}{(1+i)^{t+1}} = \sum_{t=0}^{n-1} \frac{E_t}{(1+i)^{t+1}}$$
. Таке бачення передбачає, що визначальними чинниками продуктивності праці стає розмір інвестицій, здійснених працівником і організацією в професійну підготовку та етап трудової кар'єри, а пропорції розподілу додаткового продукту між роботодавцем і найманим

працівником визначаються, здебільшого, загальним (із широкою сферою застосування) чи специфічним (придатним лише для певного підприємства) характером отримуваних знань і навичок та розподілом між ними тягаря щодо витрат на навчання.

Відповідно, графік i_2 демонструє залежність між доходами і часом для вітчизняного випадку: незначний приріст доходів зумовлений отриманням вищої освіти призводить до обмеження масштабів інвестицій в її отримання, що ставши типовою моделлю поведінки в суспільстві обмежує можливості економічного зростання та інноваційність економіки. Останнє, в свою чергу, унеможлиблює високий рівень відшкодування витрат на отримання освіти, отже провокує зменшення $(i_3 - i_1)$ і врівноваження пропозиції праці за досить низьких інвестицій в людський капітал, відповідно, низької конкурентоздатності економіки й темпів економічного зростання.

Застосування такої моделі дозволяє уточнити завдання і пріоритети державного регулювання вхідних потоків на ринку праці, зокрема, показників випуску освітніми закладами й принципів взаємодії споживачів освітніх послуг і установ освітньої галузі в Україні. На вітчизняному ринку праці тривалий час зберігається парадоксальна ситуація: низький рівень соціально-економічного ефекту від отримання вищої освіти має спонукати населення скорочувати тривалість періоду навчання та відповідні витрати, що мало б супроводжуватись зменшенням попиту на вищу освіту і зростанням частки випускників загально-навчальних закладів, що обирають для себе робітничі професії. Всупереч цьому, на Україні стабільно зростає чисельність і ще вищими темпами – частка випускників шкіл, які вступають до ВНЗ III – IV рівнів акредитації. Це посилює розбалансованість ринку праці, сприяє консервації дефіциту робітничих професій, зумовлює неефективність витрачання коштів державного бюджету і приватних інвесторів на професійну підготовку, яка не забезпечує продуктивної зайнятості. Так, згідно матеріалів монографії вітчизняних дослідників "у Києві в 2005 р. на 452 вакансії електрогазозварювальників претендувало троє

безробітних цієї професії, потреба підприємств міста в слюсарях ремонтниках становила 469 осіб, за 19 безробітних цієї професії". Водночас, "зараз навантаження на одну вакансію економіста з планування в середньому по Україні становить майже 85 осіб" [18].

Стабільно високий попит на послуги освіти в умовах відсутності вирішального впливу освіти на заробітки не суперечить, а лише демонструє специфічну форму прояву функціональних зв'язків, покладених в основу теорії людського капіталу. Ця специфіка зумовлена як особливостями сприйняття вищої освіти населенням, так і здатністю навчальних закладів суттєво впливати на вибір потенційних споживачів освітніх послуг.

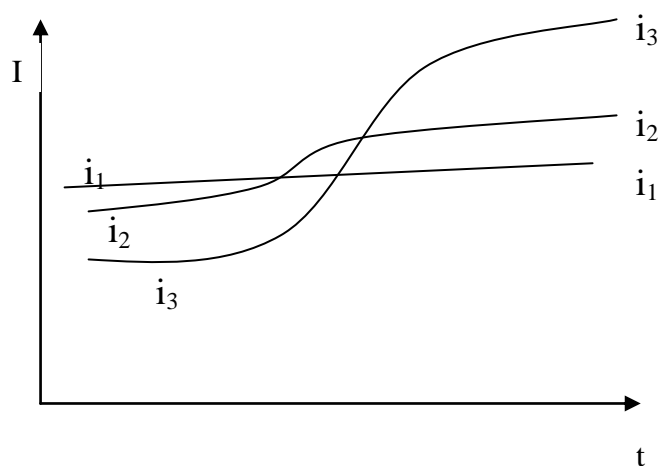

Рис. 1. Графіки функцій "вік – доходи" за різної віддачі інвестицій в людський капітал

Досить специфічні риси розвитку системи освіти України, зокрема стрімке розширення мережі вищих навчальних закладів, оновлення навчальних програм і методичного забезпечення викладацької роботи не завжди втілюють поліпшення ресурсного забезпечення задоволення потреб економіки в кваліфікованих працівниках. Так, кількість вищих навчальних закладів збільшилась за роки економічної реформи з 149 у 1990 р. до 350 у 2007. Чисельність студентів ВНЗ III – IV рівня акредитації в розрахунку на 10 тис. осіб чисельності населення зросла з 180 в 1995 р. до 511 у 2008

р. Такий жвавий розвиток мережі освітніх закладів на тлі згортання виробництва, стагнації інноваційної діяльності, втрати переважної частки науково-технічного потенціалу національного виробництва свідчить, що заклади освітньої галузі не лише реагують на попит населення, а й активно формують його. Для цього, вони мають досить потужні важелі, і зокрема – скорочення витрат, які доводиться докладати для одержання вищої освіти.

Фінансові передумови такої ситуації пов'язані з тим, що цінова політика освітніх закладів спрямована на максимізацію доходів, а не на забезпечення такої доступності вищої освіти, яка відповідатиме завданням соціально-економічного розвитку суспільства. Комерційна освіта, незважаючи на досить стабільне зростання вартості навчання в системі відносних цін залишається на Україні досить дешевою порівняно із системою відносних цін більшості Європейських країн, де поширена платна вища освіта. З огляду на прагнення забезпечити незалежність доступу до освіти від матеріального стану родини дешева освіта є безумовним благом, проте як чинник її якості – погіршує ресурсне забезпечення навчання і провокує легковажне ставлення до вибору напряму навчання і зменшує міру зусиль які докладають студенти.

Так у вітчизняній економіці складається цілісна, здатна до самовідтворення система "низька якість освіти – низька продуктивність праці – низький приріст доходів, забезпечений одержанням освіти – низькі інвестиції в людський капітал через одержання вищої освіти – низька якість освіти".

В наслідок формування такої моделі відтворення якісних характеристик особистісного чинника виробництва на Україні, здатність ринку праці приводити у відповідність обсяги й структуру попиту й пропозиції послуг праці реалізується не завдяки стимулюванню підвищення професійно-кваліфікаційного рівня сукупного працівника, а через зниження вимог підприємств до робочої сили, що залучається до виробництва. Таким чином, інформатизація, що проявляється в насиченні персоналу

працівниками із вищою освітою, набуває формального характеру, не супроводжується зростанням продуктивності праці й поліпшенням добробуту суспільства. Навпаки, виражається в розмиванні професійних стандартів, перетворенні професійних груп на "шукачів ренти", які прагнуть монополізувати певні сегменти ринку праці, заблокувати професійно-кваліфікаційну мобільність населення й одержувати в складі трудових доходів аналог "монопольної ренти", яка є результатом перерозподілу (вилучається з доходів споживачів продуктів такої праці у формі завищених цін чи неявних додаткових витрат), а не створюється в процесі праці.

За таких умов відбувається специфічна сегментація ринку праці. Виокремлюються:

– незначний за питомою вагою в загальній чисельності зайнятих сегмент високопродуктивної, висококваліфікованої праці (в сферах діяльності, де конкуренція між виробниками та умови доступу до робочих місць забезпечують домінування залежності трудових доходів від продуктивності, а не ринкової сили і можливості тиску на споживачів). Саме в цьому сегменті найбільш наочно виявляються ознаки інформатизації виробництва й інтелектуалізації праці, що пов'язані із зростанням суспільного добробуту на ґрунті накопичення знань і підвищення продуктивності праці. Врівноваження ринку праці в цьому сегменті пов'язано із максимізацією використання ресурсного (зокрема й інформаційного) потенціалу суспільства.

– переважаючий сегмент стандартної праці (представники масових професій, спеціалісти, трудові функції яких не вимагають тривалої спеціальної підготовки, нескладно формалізуються і де кожен виконавець досить легко замінюється іншим із аналогічними компетенціями). В цьому сегменті ознаки інформатизації виробництва й інтелектуалізації праці не виражені, ані щодо продуктивності праці, ані щодо її змісту й мотивації, ані щодо рівня її оплати.

– проміжний сегмент, "псевдоінтелектуальної праці", згадування про який можна знайти в роботах Й.А. Шумпетера (так звані

"інтелектуали" в індустріальній капіталістичній економіці) [120] і в якому підвищення визначеного за формальними ознаками середнього кваліфікаційного рівня персоналу підприємств (зокрема, зростання частки працівників із вищою освітою) не супроводжується адекватним зростанням продуктивності праці, суспільної оцінки її результатів та врівноваження ринку праці відбувається шляхом не спонукання до моделей поведінки, відповідних вимогам соціально-економічного розвитку, а через "приспосовування до злиднів", поєднання замалого обсягу інвестицій в людський капітал із заниженою вартістю робочої сили і спрямованістю працівників на "пошук ренти" від монополізації доступу до ресурсів і тиску на споживачів.

Для вітчизняної економіки властиве формування специфічного сегменту ринку праці й зайнятості населення, в межах якого насичення штатного персоналу підприємств працівниками із вищою освітою не супроводжується зростанням продуктивності праці й первинних факторних доходів учасників виробництва, розміри трудових доходів залежать не від суспільної оцінки ефективності праці, що виявляється на конкурентному ринку, а від ринкової влади організації й здатності маніпулювати такою оцінкою, зростання доходів може досягатись без відповідного приросту добробуту споживачів продуктів праці й суспільства загалом.

Важливою передумовою поширення такого сегменту ринку праці стає розмивання стандартів професійної компетенції, спричинене прагненням ВНЗ максимізувати доходи від надання освітніх послуг і невиправданим з огляду на цілі й завдання суспільного розвитку зниженням вимог до інвестицій в підвищення власного кваліфікаційного рівня, необхідних для отримання вищої освіти.

Така ситуація створює загрозу знецінення вищої освіти та сприяє невиправданій сегментації самої вищої освіти – диференціюється якість освіти не лише в різних ВНЗ, а й в межах одного ВНЗ формуються "елітарні" і більш відкриті й прості для

опанування напрями підготовки, якісна освіта набуває характеру "блага клубного споживання".

Поліпшенню суспільного ефекту від інформатизації національного виробництва інтелектуалізації праці в Україні сприятиме перенесення уваги з розширення масштабів надання послуг освіти, на досягнення високих стандартів її якості, наближення змісту освіти до потреб інноваційно активних конкурентоспроможних підприємств, забезпечення прямої залежності масштабів фінансування освітніх закладів від неформальної оцінки якості та суспільної корисності їх функціонування. Теза про позитивне значення поширення вищої освіти має бути переосмислена з урахуванням неприпустимості знецінення зусиль, що мають докладатись для її одержання.

2.2. Міра впливу процесів інформатизації на ефективність суспільного виробництва

В країнах, що ще в ХХ ст. досягли бажаного для сучасної України рівня життя населення відбуваються якісні зміни змісту й характеру праці переважної більшості учасників суспільного виробництва. Динамічне зростання вагомості позаекономічної мотивації, творчої складової трудової діяльності, оновлення вимог до професійних компетенцій працівників, радикальне зростання ефективності засобів і процедур обробки інформації та технологій прийняття управлінських рішень, перерозподіл вагомості чинників економічної ефективності на користь інформаційного забезпечення виробництва зумовили накопичення критичної маси змін в моделі соціально-економічного розвитку таких країн. В науці ці зміни відображаються в межах цілої низки напрямів і наукових шкіл, зокрема формування концепції інформаційного суспільства М.

Кастельса, постеконічного суспільства В.Л. Іноземцева, роботи Д. Белла, О. Тоффлера, Ф. Фукуями та багатьох інших дослідників відобразили кардинальні зміни ролі людини в господарській діяльності та нову якість процесів комунікації між її учасниками. Водночас, специфічність соціально-економічної ситуації в Україні ускладнює застосування досвіду провідних країн для визначення цілей і важелів державного регулювання інтелектуалізації праці й інформатизації суспільного виробництва, зумовлює актуальність дослідження як загальних закономірностей впливу процесів інформатизації на соціально-економічну ефективність суспільного виробництва, так і специфічних його рис, притаманних сучасному етапу розвитку вітчизняної економіки.

Вітчизняні науковці з початку ХХІ ст. активно залучали положення теорій постіндустріальної економіки для пояснення процесів, що опосередковували зв'язки між змінами в змісті праці й процесами, що здебільшого визначались як „інформатизація суспільного виробництва” і виробничими можливостями та розподільчою ефективністю економіки. Так, в роботах А. Чухна визначені принципи узгодження категоріального апарату вітчизняної економічної науки (людський потенціал, гуманітарний потенціал суспільства, творча праця, інтелектуальна праця тощо) із термінологічною базою теорії людського капіталу (людський капітал, інтелектуальний капітал, інтелектуалізація, інформатизація тощо); досліджено економічні аспекти трансформації "людини економічної" в "людину творчу", процеси інтелектуалізації розглянуто в єдності змін культурного і професійно-кваліфікаційного рівня сукупного працівника зі структурними зрушеннями в економіці, зростанням доходності праці в сфері нематеріального виробництва [114]. В роботах Н.Л.Гавкалової, Н.С. Маркової, І.Л. Федулової, А.В. Василик, О.В.Кендюхова, І.А. Шовкун та інших вітчизняних науковців досліджено місце інтелектуалізації та інформатизації в процесах накопичення людського капіталу суспільства, проблеми оптимізації ресурсної бази цих процесів та суспільного ефекту від них, методичні

підходи до економічної оцінки інтелектуальних ресурсів організації та суспільства [27]. Нові моделі соціально-трудових відносин, вимоги до управління працею на підприємстві та виклики і можливості державного регулювання трудової сфери в масштабах суспільства, що формуються в умовах інформатизації виробництва, розглядаються в монографії А.М. Колота [104]. Закономірності формування глобальної економіки, що прискорюється і набуває нової якості саме завдяки концентрації навколо економіки знань, зв'язки інформатизації і глобалізації докладно розкриваються в колективній роботі "Глобальна економіка XXI: людський вимір" [32].

Проте підходи до кількісної оцінки інформатизації, методичні принципи зіставлення міри інформатизації й міри ефективності суспільного виробництва залишаються досі мало розробленими вітчизняними науковцями. Тому це дослідження містить спробу окреслити підходи до кількісної оцінки міри виявлення процесів інформатизації в суспільному виробництві та впливу цих процесів на окремі аспекти соціально-економічної ефективності.

Метою дослідження є оцінка міри виявлення деяких аспектів інформатизації суспільного виробництва та їх вплив на його соціально-економічну ефективність.

В сучасній науковій літературі активно вивчаються багато аспектів процесу інформатизації суспільного виробництва. Зокрема, перетворення змісту праці переважної більшості його учасників і зміни вимог суспільного виробництва до рис і властивостей працівників; поява нових механізмів професійної й соціальної мобільності; якісно нові можливості економічної координації та використання переваг спеціалізації й кооперації праці; оновлення соціальної структури населення й розвиток нових соціальних статусів учасників суспільного виробництва; розрив зв'язків між додатковими доходами і додатковими витратами матеріальних й енергетичних ресурсів тощо. З огляду на мету цієї статті (оцінка впливу процесів інформатизації на ефективність суспільного виробництва) ми виділимо лише один аспект процесів інформатизації, що на нашу

думку, найбільш безпосередньо пов'язаний з соціально-економічною ефективністю виробництва та може бути оцінений за наявної статистичної бази.

Таким аспектом є розширення сфери переважно розумової праці й поширення інтелектуалізації праці. Цей аспект інформатизації безпосередньо пов'язаний із зростанням економічної продуктивності праці – збільшення питомої ваги зайнятих в організації та інформаційному забезпеченні виробництва, що супроводжується більше ніж пропорційним зростанням продуктивності праці робітників – середній виробіток на зайнятого як у фізичних, так і у вартісних одиницях вимірювання зростає. За наявної статистичної бази для оцінки масштабів цих процесів можна використовувати такі показники, як частка працівників із вищою освітою в їх загальній чисельності, продуктивність праці, середні розміри заробітної плати.

Щодо цього аспекту інформатизації, ми пропонуємо таку логіку відображення їх впливу на продуктивність виробництва, оцінювану за показниками, що наводяться у вітчизняних статистичних джерелах. В якості прояву процесів інформатизації ми розглядаємо перетворення змісту праці багатьох учасників суспільного виробництва, що виражає форму зростання суспільної продуктивності праці – зростання частки зайнятих в управлінні й інформаційному забезпеченні виробництва. Для кількісної характеристики цих процесів можна використовувати, в першу чергу, показники, що відбивають зміни на мікрорівні – зростання частки управлінців (працівників переважно розумової праці) в складі загальної чисельності працівників підприємств. Слід врахувати, що в сучасних умовах, розподіл працівників за кваліфікаційними категоріями в багатьох випадках має формальний характер і не завжди відбиває переважання фізичної чи розумової праці в трудових функціях працівника – трудові обов'язки багатьох робітників все більше передбачають розумове напруження, високі вимоги до знань й інтелектуальних здібностей. Тому структура персоналу, відображена в штатних розкладах підприємств може викривлювати реальний розподіл чисельності між виконанням

переважно розумової і переважно фізичної праці. Для усунення цього недоліку вітчизняна статистика дозволяє оперувати показником, що характеризує питому вагу зайнятих переважно розумовою працею в складі персоналу підприємств опосередковано – через частку працівників із вищою освітою. Відповідно, в цьому дослідженні для характеристики такого аспекту інформатизації виробництва, як розширення частки зайнятих переважно розумовою працею, будемо використовувати показники частки працівників із вищою освітою в їх загальній чисельності. Більша частка зайнятих із вищою освітою буде вважатись проявом більш високих масштабів інформатизації, що має сприяти зростанню середньої продуктивності праці й розмірів заробітків на працюючого.

Дані для статистичного аналізу зведені до таблиці 1. Показники перших колонок таблиці характеризують міру інформатизації суспільного виробництва в Україні загалом і в Запорізькій області за часткою працівників із вищою освітою в їх загальній чисельності, а останніх колонок – міру ефективності зайнятості цих показників за розмірами їх номінальної зарплати. Міра інформатизації розглядається як один з багатьох чинників, що визначає диференціацію розмірів номінальної зарплати за видами економічної діяльності. Відповідно, велика кореляція значень рядка 2 і 6 (для Запорізької області) і 4 та 7 (для України загалом) свідчить про суттєвість впливу такого аспекту інформатизації виробництва, як зростання частки працівників із вищою освітою в їх загальній чисельності на рівень оплати праці: якщо ті види економічної діяльності (ВЕД), що характеризуються більшою часткою працівників із вищою освітою відрізняються і вищим рівнем оплати праці, то це може тлумачитись як ознака суттєвості впливу інформатизації на заробітки працівників.

Таблиця 1

**Вихідні дані для аналізу впливу досліджуваного аспекту
інформатизації на ефективність суспільного виробництва***

	Запорізька область		Україна		Номінальна зарплата, грн./міс.	
	Частка працівників, які мають вищу освіту		Частка працівників, які мають вищу освіту		Запорізька область	Україна
	закінчену	закінчену і незакінче ну	закінчену	закінчену і незакінче ну		
1	2	3	4	5	6	7
Усього	30.0	52.7	31.3	55.6	1843.0	1906.0
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	11.3	25.9	11.1	26.9	1191.0	1220.0
Рибальство, рибицтво	14.3	42.9	13.8	31.0	952.0	1028.0
Промисловість	23.8	45.5	20.6	43.9	2290.0	2117.0
Будівництво	18.4	34.7	20.5	38.8	1258.0	1511.0
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	27.9	53.9	30.8	56.0	972.0	1565.0
Діяльність готелів та ресторанів	16.1	38.7	19.8	47.4	1094.0	1267.0
Діяльність транспорту та зв'язку	15.7	35.5	19.7	42.1	1940.0	2409.0
Діяльність наземного транспорту	9.4	24.5	15.8	36.7	1227.0	2126.0
Діяльність водного транспорту	22.7	50.0	26.2	55.1	2545.0	2421.0
Діяльність авіаційного транспорту	25.0	50.0	54.6	80.7	1601.0	5106.0

1	2	3	4	5	6	7
Додаткові транспортні послуги та допоміжні операції	13.1	32.4	18.2	39.7	2318.0	2637.0
Діяльність пошти та зв'язку	20.5	42.0	25.3	50.2	1605.0	2240.0
Фінансова діяльність	61.2	84.5	63.9	85.9	2839	4038.0
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємця	35.2	57.0	39.2	57.4	1920.0	2231.0
Державне управління	65.5	84.3	64.0	84.9	2311.0	2513.0
Освіта	51.9	68.9	51.8	70.7	1604.0	1611.0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	21.1	60.9	21.1	63.5	1302.0	1307.0
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	33.1	60.2	32.8	62.0	1548.0	1783
Характеристики варіативності показника						
Середньоквадратичне відхилення	16.4638186	17.3705074	16.5852711	17.4450915	575.275731	1024.6851
Коефіцієнт варіації	54.8793953	32.9384814	52.9260786	31.3921257	31.2140928	53.7610231

* - Джерело: Статистичний щорічник України за 2009 р., Статистичний щорічник Запорізької області за 2009 р.

Показники частки працівників із вищою освітою по видах економічної діяльності характеризуються досить високою

варіативністю як для України, так і для Запорізької області. По Запорізькій області коефіцієнт варіації (відношення середньоквадратичного відхилення до середнього значення показника) частки працівників із закінченою вищою освітою становить 54,88%, а по Україні – 52,93%. Також висока варіативність показників частки працівників із неповною вищою освітою та сукупної частки працівників із повною і неповною вищою освітою в загальній чисельності персоналу. Це створює загалом сприятливі умови для застосування інструментів кореляційного аналізу для оцінки зв'язку між досліджуваним аспектом інформатизації виробництва й рівнем заробітної плати.

Варіативність показників номінальної зарплати по видах економічної діяльності дещо нижча, ніж щодо частки працівників із вищою освітою по Запорізькій області – 31,2%, та приблизно однакова по Україні – 53,76%.

Одержані оцінки коефіцієнту кореляції свідчать про відсутність вираженого зв'язку між коливаннями показників частки працівників із вищою освітою й рівня оплати праці за видами економічної діяльності. Коефіцієнт кореляції по Україні (0,627) дещо більший за аналогічний показник по Запорізькій області (0,513), але обидва не виявляють високої вірогідності вагомого зв'язку між коливаннями частки працівників із вищою освітою і рівнем оплати праці за видами економічної діяльності. Аналогічні результати дають і параметри експоненційного та лінійного моделювання зв'язку між цими показниками (табл. 2-4). Так, коефіцієнт детермінації коливань номінальної зарплати змінами частки працівників із вищою освітою за експоненціальною функцією становить: 0,248 для Запорізької області й 0,382 для України. Аналогічні показники за лінійною функцією становлять 0,263 для Запорізької області й 0,393 для України.

Наведене вище дозволяє тлумачити різні частки працівників із вищою освітою в різних видах економічної діяльності як чинник, що не спричиняє визначального впливу на диференціацію рівня оплати

праці в цих ВЕД. Інші особливості виробництва в кожному ВЕД (капіталоозброєність праці, міра монополізованості ринків збуту, специфіка інфраструктури на ринках збуту та ресурсів, особливості державного регулювання, інші чинники зумовлюють більший вплив на заробітки, ніж середній рівень освіченості працівників). Це свідчить про слабкість тенденцій інформатизації суспільного виробництва в Україні, недостатність внутрішніх рушійних сил розвитку національної економіки для вбудовування інформатизації в механізми відтворення комерційного виробництва, перетворення інформатизації на форму дотримання вимог суспільно необхідної ефективності виробництва.

Таблиця 2

**Результати еспоненційного моделювання залежності
рівня оплати від частки працівників із вищою освітою (за
часткою працівників із завершеною вищою освітою)
по Запорізькій області та Україні**

Параметр моделі	Пояснення	Оцінка параметра	
		Запорізька область	Україна
b	Коефіцієнт переводу розмірності чинника в розмірність залежної змінної	1229,21	1261,78905
m	База ступеню, де коефіцієнт ступеню – значення факторної змінної	1,0101	1,015
R2	Коефіцієнт детермінації, показує частину варіації залежної величини, що пояснюється варіацією факторної	0,248	0,382
F	Коефіцієнт Фішера, показує міру вірогідності суттєвості оцінок моделі	5,7	10,53

Дещо інші результати дає аналіз векторів даних, утворених з відношень показників Запорізької області й загальних по Україні. Зокрема, коефіцієнт кореляції між векторами, утвореними з відносних показників свідчить про високу вірогідність зумовленості коливань значень одного вектора змінами іншого. Перший вектор значень

утворено з відношень частки працівників із вищою освітою в Запорізькій області до такої частки в цілому по Україні за основними видами економічної діяльності, другий – з відношень зарплати в Запорізькій області до зарплати загалом по Україні за видами економічної діяльності (табл. 3). Кореляція між ними дорівнює 0,791, що може тлумачитись як ознака функціонального зв'язку між векторами показників. Також достатньо близький до одиниці коефіцієнт детермінації, розрахований за логарифмічною функцією залежності зарплати від частки працівників із вищою освітою (табл. 4). Значення 0,64 означає, що близько 64% варіації залежної змінної (відносного відхилення рівня оплати праці в Запорізькій області від зарплати у відповідному ВЕД по Україні загалом) зумовлено змінами факторної величини (відносного відхилення частки працівників із вищою освітою в Запорізькій області від загального по Україні значення у відповідному ВЕД). При цьому значення коефіцієнту Фішера підтверджує високу достовірність одержаної оцінки зв'язку між факторною і залежною змінними.

Таблиця 3

Вихідні дані для аналізу регіональних відмінностей зв'язку між часткою працівників із вищою освітою й рівнем оплати праці

	Відношення показника по Запорізькій області до відповідного по Україні	
	Частка працівників із вищою освітою в їх загальній чисельності	Номінальна зарплата
Усього	0.95734483	0.96694648
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	1.01488052	0.97622951
Рибальство, рибництво	1.03571429	0.92607004
Промисловість	1.15828983	1.08171941
Будівництво	0.8955665	0.83256122
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	0.90694467	0.62108626
Діяльність готелів та ресторанів	0.81391012	0.86345699
Діяльність транспорту та зв'язку	0.79309939	0.80531341

Діяльність наземного транспорту	0.59775892	0.57714017
Діяльність водного транспорту	0.86850649	1.0512185
Діяльність авіаційного транспорту	0.45769231	0.31355268
Додаткові транспортні послуги та допоміжні операції	0.72180012	0.8790292
Діяльність пошти та зв'язку	0.80945548	0.71651786
Фінансова діяльність	0.95742089	0.70307083
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0.89744267	0.86060063
Державне управління	1.02431611	0.91961799
Освіта	1.00185192	0.99565487
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1.00149396	0.99617445
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	1.00858748	0.86819966
Характеристики варіативності показника	0.95734483	0.96694648
Середньоквадратичне відхилення	1.01488052	0.97622951
Коефіцієнт варіації	1.03571429	0.92607004

Такі результати свідчать, що відмінності в рівні оплати праці за регіонами значно більшою мірою пояснюються різною часткою працюючих із вищою освітою, ніж відмінності в рівні оплати праці в різних ВЕД. Це дозволяє віднести освітній рівень працюючих (як один з аспектів інформатизації виробництва) до групи не першорядних факторів змін ефективності суспільного виробництва в Україні. З урахуванням досвіду, накопиченого провідними за рівнем економічного розвитку країн, таке недовикористання потенціалу процесів інформатизації суспільного виробництва суттєво ускладнює досягнення бажаних показників рівня життя населення, зумовлює використання дешевої робочої сили чи надлишкової забезпеченості сировиною в якості провідних чинників конкурентоспроможності національної економіки. Такі особливості національного виробництва скорочують попит на кваліфіковану робочу силу, знижують стандарти оплати праці, пригнічують інвестування в людський капітал,

зменшують норму віддачі інвестицій в освіту й розвиток соціальної сфери.

Таблиця 4

Результати еспоненційного моделювання залежності рівня оплати від частки працівників із вищою освітою (за часткою працівників із завершеною вищою освітою) по Україні

Параметр моделі	Пояснення	Оцінка параметра
b	Коефіцієнт переводу розмірності чинника в розмірність залежної змінної	0,2384
m	База ступеню, де коефіцієнт ступеню – значення факторної змінної	3,964
R2	Коефіцієнт детермінації, показує частину варіації залежної величини, що пояснюється варіацією факторної	0,64
F	Коефіцієнт Фішера, показує міру вірогідності суттєвості оцінок моделі	30,09

Процеси інформатизації суспільного виробництва в Україні виявляються, здебільшого, за формальними показниками (зростання середнього освітнього рівня працюючих), за збереження низької соціально-економічної ефективності зайнятості, великого розриву між потребами економіки і структурою підготовки в навчальних закладах, невисокої трудовою мобільністю переважної більшості працюючих, високої концентрації економічної влади і доходів у власників матеріальних умов виробництва.

Вплив як динаміки освітнього рівня працюючих, так і коливань рівня освіченості персоналу за видами економічної діяльності на рівень оплати праці (щодо його динаміки та диференціації за видами економічної діяльності, відповідно) не набув статистично значущої вагомості, що свідчить про недовикористання потенціалу інформатизації як чинника ефективності суспільного виробництва.

Невисока вагомість такого з чинників ефективності суспільного виробництва, як зміна освітнього рівня працюючих може слугувати підтвердженням інвестиційно залежної моделі економічного

зростання вітчизняної економіки, яка, згідно досвіду країн, що розвиваються, здебільшого, не забезпечує перетворення економічного зростання на поштовх поліпшення загальносуспільного добробуту і виходу на траєкторію стійкого економічного розвитку.

2.3. Інформатизація, інноваційність та продуктивність праці: дослідження взаємозв'язку

Інформатизація стала однією з визначальних тенденцій оновлення якісних характеристик сфери докладання праці провідних за рівнем економічного розвитку країн. При цьому, макроекономічні прояви інформатизації передбачають заміщення матеріалів й енергії застосуванням результатів наукових розробок у виробничих процесах, спостерігається зростання питомої ваги робочих місць в сфері переважно інформаційної праці, зростає вагомість таких чинників диференціації трудових доходів, як освіта й набуття актуальних на ринку праці компетенцій, розривається безпосередній зв'язок між трансформаційною продуктивністю й економічною ефективністю виробництва. Незважаючи на складність та багатоаспектність цих процесів, їх сприятливий вплив на добробут населення в провідних країнах зумовлюється здатністю відповідних суспільств забезпечити домінування позитивних аспектів інформатизації й перетворити її на форму сталого соціально-економічного розвитку. Незважаючи на загострення проблеми диференціації доходів, набуття фінансовою сферою нових ризиків через проблеми капіталізації нематеріальних активів, в розвинутих країнах інформатизація економіки забезпечує зростання абсолютних розмірів заробітків для всіх, а драматичне скорочення попиту на окремі професійні групи супроводжується збільшенням загальної місткості сфери докладання праці й поліпшенням становища

середньостатистичного працівника. Не можна стверджувати, що так само позитивно виявляються і перші, доки дуже слабкі ознаки інформатизації суспільного виробництва в Україні. Тому дослідження тенденцій і зв'язків між поширенням інформаційного сектору зайнятості населення й якісними характеристиками зайнятості на національному рівні залишається актуальним завданням наукового пошуку.

Одним з визначальних проявів тенденцій інформатизації національної економіки виступають зміни в структурі економічно активного і зайнятого населення за освітньо-кваліфікаційним рівнем. Зокрема, протягом останнього десятиріччя стабільно зростає частка випускників шкіл, що стають студентами ВНЗ III – IV рівнів акредитації, збільшується частка працівників із вищою освітою в складі зайнятого населення і найманих працівників підприємств всіх форм власності. При цьому чисельні дослідження виявляють неспроможність ринкових механізмів узгодити пропорції розподілу загальної чисельності молоді за напрямками підготовки із професійно-кваліфікаційною структурою потреби підприємств в послугах праці. Наприклад, в роботі за науковою редакцією І. К. Бондар в параграфі "Методичні підходи щодо визначення потреб економіки у фахівців з вищою освітою" досліджуються причини збереження неузгодженості потреб вітчизняних підприємств в робочій силі (в складі якої переважає потреба в кваліфікованих представниках робітничих професій) із структурою випуску молоді навчальними закладами (де, відповідно до попиту населення на освітні послуги, переважають фахівці з вищою освітою з економічних та юридичних спеціальностей) [18]. В інших параграфах цього видання досліджено залежність рівня економічної активності (як складової інтегральної оцінки трудового потенціалу регіону) від освітнього цензу населення, тенденції зміни розподілу загальної чисельності учнів вищих і професійно-технічних навчальних закладів за напрямками підготовки і рівнем акредитації у зв'язку із змінами потреб економіки в кваліфікованих кадрах. Загальний висновок, який роблять автори

згаданого видання – підвищення освітнього рівня населення у вітчизняній економіці не завжди супроводжується адекватним зростанням продуктивності суспільної праці й поліпшенням добробуту, розширенням зайнятості й підвищенням її ефективності.

В роботах Антошкіної Л. І та Ареф'євої О. В. досліджено місце інтелектуалізації та інформатизації національного виробництва в процесах накопичення людського капіталу суспільства, проблеми оптимізації ресурсної бази цих процесів та суспільного ефекту від цих процесів, методичні підходи до економічної оцінки інтелектуальних ресурсів організації та суспільства [11, 13]. Згадані автори також схиляються до думки, що інститути, від функціонування яких залежить суспільна ефективність інформатизації національного виробництва, продукують невинуватені з огляду на нагальні потреби економіки і суспільства пропорції розподілу ресурсів між осередками формування людського капіталу, не забезпечують набуття освітою й сферою науково-дослідної та проектно-конструкторської діяльності ролі провідних чинників підвищення ефективності суспільного виробництва. При цьому, справа не лише в хронічному недофінансуванні цих сфер: цілі та пріоритети діяльності відповідних організацій, принципи ресурсного забезпечення їх функціонування не дозволяють розраховувати на високу якість людського капіталу й суспільну ефективність процесів інформатизації національного виробництва. Проте згадані дослідження, як і багато інших, не містять спроби визначити механізм відтворення негативних тенденцій, з'ясувати причини, що не дозволяють задіяти ринкову конкуренцію як рушійну силу поширення інформатизації, відповідно, перетворення знань й наукових досліджень на провідне джерело приросту продуктивності праці й добробуту широких верств населення.

Мета дослідження – визначення умов перетворення інформатизації на рушійну силу суспільного розвитку в Україні, на ґрунті дослідження процесів, що опосередковують зв'язки в ланцюжку "інформатизація – зростання інноваційної активності

підприємств – підвищення соціально-економічної ефективності господарської діяльності й зайнятості населення".

Необхідна передумова одержання суспільством позитивного ефекту від інформатизації виробництва – перетворення інформації на безпосередню продуктивну силу, коли інформація стає визначальним чинником зростання продуктивності суспільної праці. Тоді опосередкування впливу нових знань на продуктивність праці відбувається, значною мірою, завдяки інформаційному забезпеченню інноваційної діяльності. Для характеристики цих процесів можуть використовуватись такі показники, як масштаби інноваційних витрат підприємств, обсяги виготовленої інноваційної продукції, кількість використаних в господарській діяльності об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій.

Для досягнення цілей цього дослідження ми розглядатимемо більшу інноваційну активність як ознаку вищої міри інформатизації праці, як стосовно окремого підприємства, так і економіки регіону чи національної економічної системи загалом. Незважаючи на неоднозначність вказаного зв'язку, на перебування обох наведених характеристик під впливом багатьох інших факторів, проте в першому наближенні, висока інноваційна активність пов'язана із більш активним використанням та вдосконаленням продуктів праці в інформаційному секторі, ніж господарська діяльність, не пов'язана, або меншою мірою пов'язана із інноваціями.

За класичною схемою, перетворення інноваційної складової господарської діяльності на провідний її елемент відбувається в результаті стихійного пристосування суб'єктів економіки до вимог ринкового середовища в умовах глобалізації конкуренції та широкого використання результатів НТП в господарській діяльності. Саме прагнення одержувати прибуток, спонукає і, в умовах ефективної конкуренції, примушує підприємців вкладати великі обсяги ресурсів в розвиток інноваційної інфраструктури, відповідно, робить високо доходною і привабливою інноваційну працю та сприяє інформатизації виробництва, як необхідній передумові інноваційності. Але якою

мірою можна очікувати задіяння такого механізму ресурсного забезпечення інформатизації суспільного виробництва в умовах вітчизняної економіки? Ознакою дієвості такого механізму мав бути щільний зв'язок між показниками інноваційної активності й прибутковості діяльності підприємств.

Щодо зв'язку між масштабами інноваційної діяльності підприємств і рівнем їх прибутковості, звернемо увагу на результати дослідження, проведеного співробітниками НДІ праці і зайнятості населення Мінпраці України і НАН України за даними вибіркового обстеження показників господарської діяльності вітчизняних підприємств із різним рівнем інноваційної активності. Результати цього дослідження викладені в статті "Дослідження диференціації параметрів господарської діяльності підприємств із різною інноваційною активністю" [20]. Науковці згаданої установи проаналізували дані київських промислових підприємств про питомі інноваційні витрати, які припадали на одну особу середньорічної чисельності персоналу, частку інноваційної продукції в складі річних обсягів впуску і згрупували всі обстежені підприємства за мірою інноваційної активності на три групи: підприємства із високою, середньою і низькою інноваційною активністю. Аналогічні групи були сформовані і за мірою прибутковості діяльності підприємств (за показником питомих розмірів річного прибутку на одного працівника) та їх фінансової стійкості (відношення річного прибутку до суми сукупної заборгованості по кредитах). Зіставлення результатів групування виявило, що жодне підприємство із найвищою інноваційною активністю не потрапило до групи із найвищою прибутковістю, а загалом для групи підприємств із найвищою інноваційною активністю була властива близька до середньої по обстеженим підприємствам прибутковість діяльності. За показниками фінансової стійкості, підприємства із найвищою інноваційною активністю виявились в найбільш скрутному становищі – більшість з них опинились в групі підприємств із найменшою фінансовою стійкістю. За такими результатами вибіркового дослідження був

зроблений висновок про неспроможність ринкових механізмів заохочення (які діють через диференціацію прибутковості) стимулювати вітчизняні підприємства до активної інноваційної діяльності і, відповідно, про потребу в цілеспрямованому державному сприянні вирішенню специфічних проблем інноваційно активних підприємств. Виходячи з завдань нашого дослідження ми можемо розвинути ці висновки щодо недостатньої спроможності ринкових механізмів у вітчизняних умовах стимулювати поширення інтелектуалізацію праці. Якщо висока інноваційна активність (яка асоціюється із більшою мірою інформатизації підприємства) не стає чинником високої прибутковості й навіть спричиняє фінансові складнощі, то підприємці, власники обмежуватимуть масштаби інноваційної діяльності підприємств, зменшуючи таким чином попит саме на інтелектуальну працю та скорочуючи витрати на професійне навчання і розвиток персоналу, руйнуючи таким чином ресурсну базу інформатизації вітчизняного виробництва.

Принципово, що об'єктом вивчення в цитованому дослідженні стали саме київські підприємства, які відрізняються, загалом, вищою продуктивністю праці серед усіх регіонів України (розміри ВВП на особу по м. Києву майже в три рази перевищують середнє значення по Україні). Чи можна поширити одержані результати на всю вітчизняну економіку й вважати, що ринкові механізми диференціації прибутковості суб'єктів господарювання не створюють стимулів для інформатизації виробництва й підвищення її суспільної ефективності завдяки збільшенню інноваційної активності вітчизняних підприємств?

Для вирішення цього питання ми пропонуємо використовувати таку систему показників:

По-перше, показники масштабів ресурсів, залучених для проведення наукових і науково-технічних робіт: чисельність зайнятих виконанням науково-дослідних та науково-технічних робіт й обсяги наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій.

По-друге, показники масштабів перетворення науково-дослідних розробок на чинники підвищення виробничої (економічної) ефективності: обсяги витрат на інновації (в розрахунку на одного зайнятого), а також обсяги випуску інноваційної продукції (в розрахунку на одного зайнятого).

По-третє, показники соціально-економічного ефекту інноваційної діяльності – середні обсяги валової доданої вартості на одного зайнятого.

При цьому більші обсяги ресурсів, що виділяються на проведення наукових і науково-технічних робіт (перша група показників) розглядаємо як ознаку більших масштабів інформатизації суспільного виробництва.

Більші масштаби інноваційних витрат і випуску інноваційної продукції (друга група показників) – як ознаку посилення зв'язку між наукою і виробничою діяльністю, ознаку включення інформатизації в процеси економічного відтворення.

Більші обсяги соціально-економічного ефекту від інновацій (третья група показників) – як ознаку набуття інформатизацією суспільного виробництва ролі важливого чинника підвищення його ефективності й зростання добробуту населення, що є необхідною складовою економічних передумов відтворення процесів інформатизації й включення їх в цикл економічного відтворення суспільства (регіону).

Логіка статистичного дослідження такого аспекту впливу інформатизації на ефективність суспільного виробництва наведена в таблиці 1.

Базові показники для дослідження впливу масштабів наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій на такий показник соціально-економічної ефективності національного виробництва, як ВВП в розрахунку на одного зайнятого (продуктивність праці розрахована за доданою вартістю) за період 2001 – 2009 рр. зведені до таблиці 2.

**Статистичний аналіз впливу процесів інформатизації на ефективність
суспільного виробництва**

Аспект процесу інформатизації, що досліджується	Показники для характеристики міри виявлення досліджуваного аспекту процесів інформатизації суспільного виробництва	Аспект ефективності суспільного виробництва, що перебуває під впливом досліджуваного аспекту інформатизації суспільного виробництва	Показники для характеристики впливу досліджуваного аспекту інформатизації на ефективність суспільного виробництва	Принципи статистичного дослідження зв'язку між мірою виявлення аспекту інформатизації й мірою зміни ефективності суспільного виробництва
перетворення інформації на безпосередню продуктивну силу, коли інформація як засіб впливу на інформацію стає визначальним чинником зростання ефективності	Обсяги наукових та науково-технічних робіт виконаних власними силами організацій, загальний обсяг інноваційних витрат у промисловості, обсяги виробленої інноваційної продукції	Зростання факторних доходів учасників суспільного виробництва	Продуктивність праці оцінена за факторними доходами (ВВП на душу населення)	Наявність статистично значущої залежності між зростанням міри виявлення інформатизації суспільного виробництва (збільшенням обсягів науково-технічних робіт і обсягів інноваційних витрат у промисловості) і збільшенням продуктивності суспільної праці (ВВП на душу населення) свідчить про вагомість впливу процесів інформатизації на ефективність суспільного виробництва, відсутність – про недовикористання потенціалу інформатизації як чинника зростання суспільного добробуту

Значуща особливість досліджуваного аспекту впливу інформатизації на ефективність суспільного виробництва в тому, що диференціацію регіонів за масштабами ресурсного забезпечення наукової діяльності не можна вважати чинником регіональних відмінностей показників ефективності суспільного виробництва: доступ до результатів науково-технічних досліджень, особливо фундаментальних, здебільшого не залежить від масштабів витрат на їх фінансування, а відбиває здатність регіонального виробничого комплексу швидко комерціалізувати результати наукових і науково-технічних розробок. Це пояснюється специфікою виробництва і поширення інформаційного продукту: безпосередні результати наукових розробок отримують економічну оцінку лише в процесі комерціалізації, яка здійснюється, здебільшого, без територіальної прив'язки до осередків створення науково-технічної продукції. Відповідно, здатність регіону отримувати вигоди від досягнень НТП залежить більшою мірою від інвестицій в сферу їх комерціалізації, ніж безпосередньо створення.

Тому не коректно пов'язувати вищі чи нижчі показники соціально-економічного ефекту від запровадження інновацій в межах регіону із масштабами ресурсів, виділених в регіоні на наукові та науково-технічні роботи. З іншого боку, показники соціально-економічного ефекту інноваційної діяльності в масштабах національної економіки формуються завдяки ресурсам, що відбивають здебільшого нерівноцінні внески різних регіонів. В цьому сенсі, приблизно рівномірний розподіл соціально-економічного ефекту від господарського використання результатів НТП між регіонами поєднується із нерівномірним навантаженням, що несуть регіони для ресурсного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності.

Регіональна специфіка впливає більшою мірою не на масштаби соціально-економічного ефекту від господарського використання досягнень НТП, а на форму (механізм) одержання такого ефекту економікою регіону. Якщо регіон відрізняється порівняно вищою

концентрацією великого, капіталомісткого виробництва, основною формою одержання соціально-економічного ефекту виступає зниження ресурсомісткості виробництва і зростання факторних доходів всіх його учасників. Якщо регіон характеризується меншими масштабами концентрації капіталу, то провідною формою одержання соціально-економічного ефекту виступає, по-перше, здешевлення продукції виробничого призначення, що купується підприємствами регіону, по-друге, розширення ринків збуту, завдяки позитивному впливу запровадження інновацій на конкурентоспроможність національного виробництва.

Таблиця 2

Показники масштабів інформатизації суспільного виробництва і його ефективності

Рік	обсяги наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств) в розрахунку на одного зайнятого, в порівняних цінах 2009р., грн		ВВП на душу населення у порівняних цінах 2008р., грн.	
	Запорізька область	Україна	Запорізька область	Україна
2001			13661.28	12349.88
2002	950.48	533.47	14098.45	13127.92
2003	1106.48	685.01	15846.65	14506.35
2004	1114.79	751.70	18477.20	16392.18
2005	929.17	708.97	19493.44	16965.90
2006	837.73	682.68	20838.49	18340.14
2007	814.11	699.30	22776.47	19917.40
2008	838.23	696.25	23232.00	20495.00
2009	825.47	668.32	21479.23	20756.4

Виходячи з наведеного, показники масштабів інноваційної діяльності підприємств регіону характеризують, здебільшого, здатність його господарського комплексу комерціалізувати досягнення наукових і науково-технічних робіт і створити основи отримання соціально-економічного ефекту від НТП як в межах регіону, так і економікою країни загалом.

Таке бачення отримало і статистичне підтвердження в цьому дослідженні. Так, між темпами зростання обсягів наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств) в розрахунку на одну особу в порівняних цінах 2009р. і темпами зростання фізичних обсягів ВВП на особу, також і між абсолютними значеннями цих показників не виявлено суттєвої функціональної залежності як за даними по Запорізькій області, так і за показниками по вітчизняній економіці загалом (табл. 2, табл. 3).

Це підтверджує помірну значущість впливу процесів інформатизації на ефективність суспільного виробництва як по Україні, так і по індустріальним регіонам країни, зокрема – Запорізькій області. Такий розподіл значущості між окремими чинниками економічного зростання вписується в модель інвестиційно залежного зростання, де провідним чинником додаткових обсягів ВВП виступає накопичення фізичного капіталу, а не якісні перетворення у виробничих процесах, властиві постіндустріальному етапу розвитку провідних економічних систем світу.

Таблиця 3

Деякі характеристики кореляційного зв'язку між показниками масштабів інформатизації суспільного виробництва і його ефективністю

Гіпотеза про функціональний зв'язок між параметрами інформатизації і ефективністю національного виробництва	Показники, з яких складаються аналізовані вектори даних	Коефіцієнт кореляції	Трактовка одержаних значень коефіцієнта кореляції
Зв'язок між масштабами витрат суб'єктів господарювання на наукові і науково-технічні роботи і продуктивністю праці в регіональній економіці	Вартісна оцінка обсягів наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств) Запорізької області в розрахунку на одного зайнятого в порівняних цінах 2009р., грн. та ВВП на душу	-0,70995	Не виявлено формальних ознак прямого зв'язку коливань абсолютних обсягів витрат суб'єктів господарювання на наукові та науково-технічні роботи із продуктивністю праці в межах регіональної економіки, формально,

	населення в Запорізькій області у порівняних цінах 2008р.		вищим обсягам витрат суб'єктів господарювання на наукові роботи відповідає нижча продуктивність праці в економіці регіону
Зв'язок між масштабами витрат суб'єктів господарювання національної економіки на наукові і науково-технічні роботи і продуктивністю праці в регіональній економіці	Вартісна оцінка обсягів наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств) України в розрахунку на одного зайнятого в порівняних цінах 2009р., грн. та ВВП на душу населення в Запорізькій області у порівняних цінах 2008р.	0,5568	Не виявлено формальних ознак щільного зв'язку коливань абсолютних обсягів витрат суб'єктів господарювання на наукові та науково-технічні роботи в масштабах країни із продуктивністю праці в межах регіональної економіки, але вірогідність такого зв'язку більша за зв'язок між цими показниками в межах регіональної економіки.
Зв'язок між масштабами витрат суб'єктів господарювання національної економіки на наукові і науково-технічні роботи і продуктивністю праці в національній економіці	Вартісна оцінка обсягів наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств) України в розрахунку на одного зайнятого в порівняних цінах 2009р., грн. та ВВП на душу населення в Україні у порівняних цінах 2008р.	0,47152	Не виявлено формальних ознак щільного зв'язку коливань абсолютних обсягів витрат суб'єктів господарювання на наукові та науково-технічні роботи із продуктивністю праці в масштабах країни

Наведені в таблицях результати застосування формального кореляційного аналізу свідчать, що між масштабами витрат суб'єктів господарювання на наукові та науково-технічні роботи в масштабах і продуктивністю праці в економіці регіону більш щільний зв'язок, ніж існує між витратами на такі роботи в межах регіону і відповідною регіональною продуктивністю праці. Це підтверджує гіпотезу, що наукові розробки, як форма виявлення інформатизації економіки характеризуються невідповідністю між суб'єктом, що бере на себе

тягар фінансування таких робіт суб'єктом, що одержує соціально-економічний ефект від їх використання. Так, регіональна локалізація витрат на науково-дослідні роботи може не збігатись із локалізацією соціально-економічних вигід, зокрема вираш від інвестицій в розвиток наукового потенціалу розміщеного в одному регіону можуть одержати, переважно, господарюючі суб'єкти іншого, як споживачі ресурсів, що подешевшали, чи одержувачі конкурентних переваг через використання більш продуктивних ресурсів. Така ситуація вимагає посилення уваги державних структур як до проблеми ресурсного забезпечення наукової діяльності, так і до розподілу соціально-економічного ефекту від створюваного наукового потенціалу. Доповнення державного регулювання ресурсного забезпечення наукових робіт регулюванням темпів поширення їх результатів в господарську практику може розглядатись як неодмінна умова реалізації потенціалу інформатизації національної економіки і одержання суспільством достатнього ефекту від цього процесу. Адже результати дослідження свідчать про схильність національної економіки до надмірної концентрації соціально-економічного ефекту від інформатизації економіки в межах сетеру великого бізнесу і вилучення, навіть в регіонах із високою мірою індустріалізації середнього і малого бізнесу з кола одержувачів переваг від процесів інформатизації.

Соціально-економічний ефект від господарського використання наукових розробок, як форми виявлення інформатизації економіки, далеко виходить за межі вирашу, одержуваного суб'єктами економіки, що їх фінансують, що є свідченням наявності значних так званих "позитивних екстерналій", стосовно витрат суб'єктів господарювання на наукові та науково-технічні роботи. Це зумовлює необхідність доповнення витрат, здійснюваних суб'єктами господарювання витратами з державного бюджету.

Особливості прояву соціально-економічного ефекту від інформатизації виробництва вимагає урядового втручання не лише в процеси акумуляції ресурсів для проведення науково-дослідних робіт,

а й в процесі розподілу соціально-економічного ефекту від таких досліджень і розробок. Зокрема, сприяння пришвидшенню запровадження результатів наукових досліджень в господарську практику не лише на засадах комерціалізації НД і ПКР, а й шляхом реалізації програм безкоштовного доступу суспільно значущих інновацій й поширення інформаційного забезпечення господарської діяльності.

Для Запорізької області, як регіону з високим індустріальним потенціалом і значною концентрацією виробництва основною формою одержання соціально-економічного ефекту від інформатизації виробництва може бути зниження ресурсомісткості виробництва і зростання факторних доходів всіх його учасників за зниження негативного впливу виробництва на екологічні й соціальні характеристики середовища життя населення.

2.4. Соціалізація розподілу: досвід європейських країн і проблеми України

В системі господарських цілей будь якого суспільства дещо умовно можна виділити дві групи. Перша група – цілі пов'язані із наближенням до межі виробничих можливостей суспільства (сучасна неокласична традиція формалізує умови повного використання виробничого потенціалу за параметрами "Парето-оптимуму"). Друга група – цілі пов'язані із наближенням до розподільчої справедливості, тобто забезпечення такого розподілу обмежених благ між учасниками суспільного виробництва, який відповідатиме не лише вимогам економічної ефективності, а й морально-етичним принципам, соціально зумовленим пріоритетам, загальнолюдським цінностям, сприятиме гармонізації системи економічних інтересів та запобігатиме соціальним конфліктам. В сучасних умовах, коли виробничі можливості найбільш розвинутих суспільств сягнули

далеко за межі забезпечення необхідним для гідного життя, проблеми поліпшення загальносуспільного добробуту все більше формуються не в сфері нестачі виробничих можливостей, а в нездатності суспільств домогтися раціонального та соціально справедливого розподілу результатів їх використання.

Коли об'єктом економічного дослідження стають проблеми не максимізації виробничих результатів, а раціоналізації їх розподілу, шляхи поширення таких результатів на численні верстви населення, доручення всіх соціальних груп до участі в розподілі додаткових вигід від економічного зростання, то до наукового обігу необхідно вводиться термін "соціалізація". Останній втілює наукове відображення тих аспектів розвитку, що стосуються не накопичення виробничих можливостей, а перетворення їх на чинник зростання суспільного добробуту, аспектів, що характеризують здатність суспільства втілювати у фактичних пропорціях розподілу принципи й пріоритети соціальної солідарності й справедливості. Відповідно, дослідження можливостей і обмежень використання досвіду провідних країн щодо досягнення бажаної міри соціалізації розподілу в економічному регулюванні країн, що розвиваються і, зокрема, України, стає одним з найбільш актуальних науково-прикладних завдань.

Тлумачення провідних тенденцій соціалізації розподільчих відносин в сучасних умовах досі викликає наукові дискусії. Згідно базових положень теорії людського капіталу інформатизація й інтелектуалізація суспільної праці стають причиною становлення принципово нової системи диференціації доходів, за якої вирішальний вплив на пропорції розподілу доходів спричиняє вже не власність на матеріальні ресурси, а знання й здібності, затребувані сучасним ринком. При цьому, вони вважають, що ані зростання рівності розподілу доходів, ані збільшення чисельності середнього класу не належить до безпосередніх і закономірних результатів функціонування такої нової системи розподілу: вона лише знімає обмеження, пов'язані з концентрацією власності на матеріальні

ресурси, але не гарантує, що новими можливостями зможуть скористатись всі, або хоча б переважна частина суспільства. Зокрема, люди, які не змогли вчасно опанувати затребувані економікою знання і навички, закономірно опинятимуться на нижчих рівнях соціальної ієрархії, потерпаючи при цьому як від майнової нерівності, так і від неспроможності скористатись тими вигодами людського капіталу, що пов'язані з раціоналізацією споживацької поведінки та зростанням комунікативних можливостей: "Тим не менш, невидима рука ринку рухає і ринком праці. Оскільки знання є головним джерелом вартості, варто очікувати, що вигоди одержуватимуть ті, хто працює головою, а всі шишки випадуть тим, хто цього робити не вміє" [107].

На думку прибічників цієї теорії, ознаки більшої соціалізації розподілу доходів, що мали місце в усіх провідних країнах протягом другої третини ХХ ст. – це лише побічний результат нової ієрархії чинників виробництва і гармонізація економічних інтересів ніяк не є закономірною. Більше того, набуття знаннями ролі провідного чинника виробництва зумовить нові конфлікти й нові чинники, що спричинять таку саме жорстку, як і раніше, боротьбу за доступ до критичних для забезпечення зростання ресурсів і таку саме високу диференціацію добробуту тих, хто в цій боротьбі виграє і програє.

Прибічники теорії соціалізації капіталу виходять з того, що розширення чисельності середнього класу та поліпшення життєвого рівня переважної маси населення стає закономірним результатом поєднання сучасної технологічної бази виробництва із конкурентним ринком і трансформацією таких інститутів ринкової економіки, як фірма, контракт, влада і власність. Отже і соціалізація розподілу доходів стає інтегральним результатом закономірної форми адаптації суб'єктів економіки до нового етапу розвитку техніки й організації виробництва, нового місця людини в технологічному процесі створення нової вартості. Зокрема, Л. Ерхард вважав, що ринкова конкуренція, що підтримується та доповнюється прозорою соціально спрямованою політикою уряду дозволить поєднати високі темпи економічного зростання із поширення високих стандартів життя для

всіх: "...Соціальний сенс ринкового господарства в тому і полягає, що будь-який успіх економіки, будь-яке досягнення раціоналізації, будь-яке підвищення продуктивності праці йде на благо всьому народові та слугує кращому задоволенню потреб споживачів" [45]. В.Д. Якубенко вбачає, що інституціональні зміни в сучасному суспільстві перетворюють власність на джерело загальносуспільного добробуту, а працю – на форму самовираження і активної участі людини в формуванні ресурсних передумов життєзабезпечення індивіда і соціуму, відповідно, соціалізація розподілу закономірно стає чинником, а не перешкодою високих темпів економічного зростання [121].

П. Кругман, К. Поланьї та деякі інші вчені наполягають на обмеженості перспектив розвитку суспільства, в якому розвиваються та домінують лише ринкові, капіталістичні інститути. Без необхідного "неринкового суспільного додатку" самі вартісні відносини перетворюються на джерело руйнування господарського потенціалу суспільства і спричиняють його деградацію. Наприклад, К. Поланьї акцентує увагу на необхідності паралельного розвитку як ринкових механізмів і поширення сфери вартісних відносин, так й інститутів, що забезпечуватимуть захист суспільства від абсолютного підпорядкування ринку, його фіктивній, не раціоналістичній по своїй природі владі: "Безсумнівно, ринки праці, землі й грошей є необхідними складовими ринкової економіки. Але жодне суспільство, навіть протягом найкоротших відтинків часу не витримає наслідків функціонування такої системи суто фіктивних цінностей, без відповідного захисту свої людської і природної сутностей" [2].

П. Кругман називає тенденції соціалізації розподілу і перетворення факторних доходів на джерело добробуту переважної більшості населення результатом державного регулювання, а не закономірностям наслідком стихійної трансформації капіталізму. Наприклад, такі ознаки соціалізації розподілу доходів протягом другої половини ХХ ст., як зростання купівельної спроможності середньої заробітної плати і частки оплати праці в складі сукупних

доходів суспільства вчений пояснює не закономірним зверненням бізнесу до принципів соціального партнерства, а лише домінуванням політичних партій соціальної спрямованості в політичному житті розвинутих держав, зокрема США. Вирівнювання пропорцій розподілу національного доходу, розширення набору благ, досяжних для пересічного індивіда, збільшення навантаження на заможні верстви населення щодо створення суспільних благ і компенсації провалів ринку, на думку Кругмана є результатом заміщення ринкових механізмів державним регулюванням, що примусило власників засобів виробництва створити більш сприятливі умови для відтворення особистісного чинника виробництва [81].

Відповідно, навіть найбільш яскраво виражені тенденції трансформації відносин розподілу (зростання рівності в другій третині ХХ ст., гальмування цих процесів і стабілізація пропорцій розподілу доходів в останніх його двох десятиріччях та, нарешті, зростання нерівності й розмивання стандартів соціального забезпечення на початку ХХІ ст.) не мають однозначної трактовки – чи то зростання рівності є закономірним, а події останніх років – тимчасове явище адаптації суспільних інститутів, чи то соціальні досягнення другої третини ХХ ст. були лише збігом обставин, а не відображають закономірність соціалізації відносин розподілу.

Мета дослідження – сформулювати теоретичні підходи до вирішення суперечності між соціалізацією розподілу та вимогами підтримання глобальної конкурентоспроможності національного виробництва на ґрунті аналізу можливостей застосування досвіду європейських країн в державній перерозподільчій політиці України.

Завдання нашого дослідження вимагають формування цілісного базисного бачення соціалізації розподілу, розуміння місця процесів соціалізації в загальній логіці економічного розвитку. Воно звісно, має поєднувати створені теоретичні моделі із результатами систематизації господарських процесів останніх років, відображати результати застосування теоретичних інструментів для пояснення сучасних тенденцій господарської діяльності.

В роботах вітчизняних дослідників, зокрема Ю.К. Зайцева, соціалізація тлумачиться як процес наповнення приватнокапіталістичної економіки якісно новими елементами, що забезпечують узгодження суспільних і приватних інтересів на засадах солідарності й соціального партнерства [48, 49].

В економічній енциклопедії в статі, підготовленій С.В. Мочерним соціалізація економічних систем визначається як процес поступового еволюційного наповнення підсистем та елементів економічної системи капіталізму соціалістичним змістом, формування і розвиток основ соціалізму [43]. Виділяються також такі складові економічної соціалізації, як соціалізація продуктивних сил, господарського механізму і економічних відносин. В складі продуктивних сил виділяють соціалізацію людини (формування якісно нових рис людини працівника і людини власника); соціалізацію науки (формування масштабної сфери наукових досліджень, підпорядкованих потребам широких верств населення); соціалізація засобів праці (оновлення концепції створення засобів праці: від засобів максимізації продуктивності, до засобів реалізації і розвитку здібностей людини за збереження її здоров'я та трудового потенціалу, відвернення небезпек та подовження трудового життя); соціалізація організації виробництва (перехід від концепції тейлоризму до гуманістичних концепцій організації й мотивації праці, демократизація прийняття управлінських рішень, відмова від жорсткого контролю на користь гармонізації виробничих відносин як запоруки сумлінного ставлення працівників до своїх обов'язків); соціалізація поділу праці (збагачення змісту праці, обмеження надмірного подрібнення операцій як чинника проблеми монотонності).

Іноді виділяють визначення соціалізації на макрорівні (як характеристики суспільних процесів) і на мікрорівні (як характеристики зміни моделей поведінки людини). Наприклад, соціалізація економіки на макрорівні тлумачиться як усупільнення процесів виробництва розподілу і споживання, а на мікрорівні – як

тенденцію, а згодом і закономірність, згідно з якою під впливом потреб виробництва значно прискорюється процес засвоєння і використання основними суб'єктами господарювання (у своїх інтересах) специфічної системи знань, норм, цінностей, необхідних для успішного функціонування народного господарства" [50]. Обидва визначення розкривають два аспекти тих самих процесів: формування певних загальносуспільних пропорцій розподілу ресурсів і доходів, правил і норм соціальної взаємодії нерозривно пов'язано із змінами моделей господарської поведінки суб'єктів економічних відносин.

Надалі в межах цієї роботи будемо розуміти соціалізацію економіки як узагальнення складних процесів, що відбуваються в сфері економічної, соціальної, політичної, ідеологічної взаємодії, відображає формування таких пропорцій розподілу ресурсів і доходів, таких інститутів, правил і норм взаємодії економічних суб'єктів, які перетворюють економіку на інструмент поліпшення добробуту широких верств населення.

Процеси соціалізації розподілу стають формою вирішення більш ніж гострої суперечності відповідних відносин. Загальна спрямованість еволюції взаємодії держави, суспільства і бізнесу в сфері перерозподілу доходів й тягаря фінансування витрат на суспільні блага в країнах ЄС задавалась необхідністю вирішення кількох суперечностей. Щодо державного регулювання, в першу чергу – суперечності між необхідністю зростання масштабів державного перерозподілу доходів для ресурсного забезпечення вирішення соціальних проблем і пригніченням економічної активності, руйнуванням стимулів до підвищення виробничої ефективності внаслідок державного втручання. Щодо інститутів регламентації взаємодії представників різних соціальних груп – між необхідністю вирівнювання розподілу доходів для забезпечення потреб виробництва в ресурсах праці високої якості й потребою більшої концентрації доходів в руках власників капіталу для забезпечення високих темпів накопичення і підтримання в конкурентоспроможному стані фізичного стану. Із насиченням

суспільного виробництва капіталом, зниженням жорсткості обмежень на масштаби його залучення у виробництво (завдяки формуванню величезних потужностей індустріального виробництва та розвитку фінансового посередництва) більш рідкісним, відповідно, пріоритетним щодо розподілу доходів ставав людський, а не фізичний капітал. Це проявлялось, в першу чергу, у формуванні розгалуженої системи соціального забезпечення, що поєднувала засади соціального страхування і державних трансфертів, а також вбудовувала соціальні стандарти в процес вільної контрактації на ринку праці.

Зокрема, на початок XXI ст. в більшості країн ЄС склалась більш менш збалансована система розподілу фінансового тягаря і вигід від формування фондів соціального захисту населення.

В останньому докризовому 2008 р. через системи соціального забезпечення в країнах ЄС-27 було розподілено не більше 27% від обсягу ВВП (включаючи адміністративні видатки). Однак навіть серед країн ЄС-27 відзначаються значні розходження. Такі країни, як Латвія, Литва, Румунія та Естонія, витрачають на соціальне забезпечення менш 15% обсягу ВВП, тоді як в інших країнах, таких як Данія, Франція й Швеція, ці видатки перевищують 30%. У трьох західноєвропейських країнах, які, не будучи членами ЄС, беруть участь у статистичних обстеженнях Євростата, а саме в Ісландії, Норвегії й Швейцарії, видатки на соціальне забезпечення відповідають обсягам видатків у країнах ЄС-27 або перевищують їх (далі всі вони називаються "країни ЄС-27 + 3"). В інших країнах регіону середні видатки на соціальне забезпечення в 2005 році становили лише 13% обсягу ВВП; при цьому й серед них відзначалися великі розходження – від обсягів, не набагато менших, ніж середній показник по країнах ЄС-27 (понад 20% від ВВП), наприклад, у колишній югославській Республіці Македонії, Сербії, Хорватії, Чорногорії та Україні, до видатків нижче 10% обсягу ВВП у деяких країнах Центральної Азії [40].

Одним зі способів виміру ефективності системи соціального захисту є зіставлення відсоткової частки населення, якому загрожує

бідність, до й після здійснення соціальних виплат. В таблиці 1 показано, що системи соціального захисту досить суттєво зменшують ступінь ризику попадання за межу бідності. В цілому, чим більше коштів вкладається в систему соціального захисту (як частки від обсягу ВВП), тим помітніше скорочуються масштаби бідності (і попереджається поява нових незаможних верств населення), навіть незважаючи на те, що деякі системи соціального забезпечення відносно більшою мірою займаються розподілом і приділяють більше уваги групам населення з низьким рівнем доходів. У той час, як системи соціального захисту в країнах ЄС-27 дозволяють зменшувати ризик бідності майже на 40%, цей показник істотно різниться за країнами, що свідчить про значні розходження в характері й ефективності нормативних актів, які регулюють сферу соціального захисту. Проте, у низці країн регіону відзначається зменшення потенціалу систем соціального захисту щодо скорочення масштабів бідності.

Цей показник далекий від ідеального (він не враховує власне масштаби ВВП та його розміри на особу, не враховує глибину бідності та ступінь поліпшення матеріального становища отримувачів соціальної допомоги в наслідок її виплати), але все таки дає досить змістовну характеристику ефективності функціонування суспільних інститутів, які власне забезпечують використання вилучених з первинних факторних доходів ресурсів для вирішення соціальних завдань. Зокрема, Чеській республіці вдається витрачаючи на соціальне забезпечення лише 18% ВВП, скорочувати чисельність бідних завдяки виплаті такої допомоги на 56%, Норвегії, завдяки перерозподілу на користь соціальних завдань 23% ВВП вдається скорочувати чисельність бідних на 62%, Словаччині, відповідно, за рахунок 24 перерозподілених відсотків ВВП зменшити бідність на 50%.

Найменші розміри коефіцієнту ефективності використання ресурсів соціального забезпечення властиві Румунії (14% ВВП перерозподіляється на соціальні завдання, що забезпечує скорочення

чисельності бідних на 20%); Болгарії (17% ВВП перерозподіляється на користь соціальної сфери і 19% скорочення чисельності бідних); Іспанії (21% перерозподіленого на соціальне забезпечення ВВП і 18% скорочення бідності) та Греції (відповідно, 24% і 9%).

Таблиця 1

Скорочення масштабів бідності залежно від частки витрат на соціальне забезпечення в ВВП в деяких країнах ЄС (станом на 2008 р.)*

Країна	Частка витрат на соціальне забезпечення, % ВВП	% зменшення чисельності бідних в результаті надання соціального забезпечення	Коефіцієнт ефективності використання ресурсів забезпечення соціального забезпечення (3/2)
Чеська республіка	18	56	3,11
Норвегія	23	62	2,70
Словаччина	24	50	2,08
Фінляндія	27	56	2,07
Кіпр	18	36	2,00
Данія	30	58	1,93
Швеція	32	59	1,84
Австрія	28	51	1,82
Польща	19	33	1,74
Німеччина	29	50	1,72
Ісландія	18	28	1,56
Франція	32	48	1,50
Бельгія	29	43	1,48
Сполучене Королівство	27	39	1,44
Румунія	14	20	1,43
Болгарія	17	19	1,12
Іспанія	21	18	0,86
Греція	24	9	0,38

* - Джерело: Розраховано автором за даними [40]; *Масштаби бідності до одержання соціальних виплат*: частка осіб, що живуть на доходи, які нижче рівня бідності до одержання соціальних виплат. *Масштаби бідності після одержання соціальних виплат*: частка осіб, що

живуть на доходи, які нижче рівня бідності після одержання соціальних виплат. Поріг бідності встановлений на рівні 60% від середнього значення доходу в країні (після соціальних виплат).

Наведені показники ілюструють цікаву особливість зв'язку "масштаби витрат на соціальні цілі – ефективність використання ресурсів, виділених суспільством на вирішення соціальних проблем". Найвищі і найнижчі значення коефіцієнту ефективності використання ресурсів соціального забезпечення властиві країнам з порівняно невеликою часткою витрат на соціальні цілі в складі ВВП. Наприклад, серед першої п'ятірки країн за ефективністю інститутів вилучення і використання ресурсів на цілі соціального забезпечення чотири таких, що перебувають в другій десятці рейтингу досліджуваних країн за часткою соціальної складової у ВВП (див. табл. 2).

Так само, серед п'ятірки країн з найнижчими показниками ефективності використання ресурсів, виділених для соціального забезпечення три країни з другого десятку рейтингу за часткою ВВП, перерозподіленого на соціальне забезпечення і ще дві (Сполучене королівство і Греція) перебувають, відповідно, на 7-му і 9-му місцях.

Відповідно, країни, яким властиві найбільші масштаби перерозподілу ВВП на користь соціального забезпечення характеризуються, здебільшого, середньою ефективністю використання виділених на соціальні цілі ресурсів (див. табл. 2).

Наведене ілюструє класичну проблему: зростання масштабів ресурсів, що виділяються на вирішення соціальних завдань суспільства в процесі соціалізації супроводжується зниженням соціально-економічної ефективності їх використання. Таке зниження в міру розширення ресурсної бази соціальної сфери може відбуватись різними темпами. Важливо, що якщо соціалізація виступає продуктом суспільної угоди, результатом адаптації суб'єктів господарювання до нових умов економічної діяльності (зростання значущості якості людських ресурсів, вичерпання потенціалу суто економічної мотивації, зростання важливості творчої праці тощо), то таке

зниження ефективності буде менш відчутним, ніж у випадках, коли провідну роль в процесах соціалізації розподілу відіграє державне регулювання. Монополія держави на ресурсне забезпечення вирішення соціальних проблем стає наслідком зниження суспільного контролю за ефективністю інститутів, що забезпечують розподіл і використання ресурсів соціальної сфери.

Таблиця 2

Рейтинги досліджуваних країн за масштабами вилучення та ефективністю використання ресурсів для соціального забезпечення*

Країна	Рейтинг країни за часткою витрат на соціальне забезпечення, % ВВП	Рейтинг країни % за ефективністю використання ресурсного забезпечення соціальної допомоги для зменшення бідності
Чеська республіка	15	1
Норвегія	11	2
Словаччина	10	3
Фінляндія	8	4
Кіпр	15	5
Данія	3	6
Швеція	1	7
Австрія	6	8
Польща	13	9
Німеччина	4	10
Ісландія	14	11
Франція	2	12
Бельгія	5	13
Сполучене Королівство	7	14
Румунія	18	15
Болгарія	17	16
Іспанія	12	17
Греція	9	18

* - розраховано автором за даними табл. 1

Значуще доповнення цієї тези можна отримати врахувавши дані, зведені до таблиці 3. В ній рейтинги країн, подані в таблиці 2

доповнені рейтингом за відношенням державних витрат на соціальне забезпечення до приватних соціальних витрат. Цей рейтинг відображає позиціонування обраних для дослідження країн за розподілом навантаження щодо фінансування соціальної сфери між державним бюджетом і ринковими суб'єктами.

Більша чи менша питома вага державних (бюджетних) витрат в складі ресурсів соціального забезпечення не виступає значущим чинником ефективності їх використання для зменшення масштабів бідності в суспільстві. Так, країни з трьома першими рейтингами за відношенням державних витрат на соціальне забезпечення до приватних соціальних витрат розподілились як до групи з високою ефективністю використання ресурсів соціальної сфери, так і до групи із середньою, так і з низькою ефективністю. Наприклад, Чеська Республіка має 5-ий рейтинг за відношенням державних витрат на соціальне забезпечення до приватних соціальних витрат і 1-е – за ефективністю використання ресурсів соціальної сфери; Норвегія – відповідно, 7-ме і друге, Словаччина – 10-те і 3-тє, що свідчить про те, в цих країнах порівняно висока частка держави у формуванні ресурсів соціальної сфери не перешкоджає досить високій ефективності їх використання для зменшення масштабів бідності.

Водночас, Польща, де державне фінансування виступає єдиним джерелом ресурсів соціальної сфери, Австрія, яка має 9-те місце за часткою держави в фінансуванні соціального забезпечення перебувають в групі країн із середньою ефективністю використання ресурсів соціальної сфери для зменшення масштабів бідності, маючи, відповідно, 9 та 8-ий рейтинг за відповідним показником.

Нарешті, Румунія, Болгарія, Іспанія, які мають високі рейтинги за часткою держави у фінансуванні соціального забезпечення характеризуються порівняно низькою ефективністю використання ресурсів соціальної сфери для зменшення масштабів бідності (15,16,17 рейтинги за відповідним показником).

Таблиця 3

Рейтинги країн за масштабами, ефективністю використання та структурою джерел ресурсів соціального забезпечення*

Країна	Рейтинг країни за часткою витрат на соціальне забезпечення, % ВВП	Рейтинг країни % за ефективністю використання ресурсного забезпечення соціальної допомоги для зменшення бідності	Рейтинг країни за відношенням державних витрат на соціальне забезпечення до приватних
Чеська республіка	15	1	5
Норвегія	11	2	7
Словаччина	10	3	10
Фінляндія	8	4	8
Кіпр	15	5	2
Данія	3	6	15
Швеція	1	7	16
Австрія	6	8	9
Польща	13	9	1
Німеччина	4	10	11
Ісландія	14	11	18
Франція	2	12	14
Бельгія	5	13	13
Сполучене Королівство	7	14	17
Румунія	18	15	3
Болгарія	17	16	4
Іспанія	12	17	6
Греція	9	18	12

* - розраховано автором за даними таблиці 1 та [3]

Таким чином, не сам факт вагомості держави в складі ресурсів соціального забезпечення призводить до марнотратства і зниження соціальних результатів їх використання для зменшення масштабів бідності, а скоріше специфічність інститутів (як державних, так і комерційних), які регламентують розподіл і використання коштів на реалізацію програм зменшення бідності зумовлюють певний рівень витратності їх результатів.

На нашу думку, вимогливість суспільства щодо якості людських ресурсів, орієнтація бізнесу на використання високої кваліфікації персоналу як провідного чинника конкурентних переваг слугує запорукою більшої ефективності використання коштів соціальної сфери на боротьбу з бідністю. В умовах високої потреби бізнесу у кваліфікованих кадрах та схильності власників створювати сприятливі умови для формування високої професійної компетенції навіть державні механізми акумуляції ресурсів на соціальні цілі підпорядковуються високим стандартам ефективності механізмів відтворення людських ресурсів.

Всупереч цьому, країни, де бізнес більшою мірою схильний використовувати занижені витрати на оплату праці в якості чинника конкурентоспроможності, де, відповідно, не сформована потужна потреба в висококваліфікованій і добре вмотивованій робочій силі, ефективність використання ресурсів соціальної сфери для зменшення масштабів бідності буде, переважно, відносно низькою. Навіть якщо законодавче регулювання або традиції суспільства передбачають більш масштабну участь бізнесу в фінансуванні соціального забезпечення, все одно вона не матиме того цільового навантаження, яке перетворить її на чинник підвищення конкурентоспроможності населення на ринку праці й зростання загальносуспільного добробуту. Тоді участь бізнесу в фінансуванні програм боротьби з бідністю матиме характер патерналізму, а не інвестування в людський капітал. Відповідно, незалежно від пропорцій розподілу навантаження щодо фінансування соціальної сфери між державою і бізнесом, її ресурсне забезпечення не перетворюватиметься на високі темпи накопичення людського капіталу (тобто знань, навичок і здоров'я здатних забезпечувати приріст продуктивності праці й доходів) і результативність використання ресурсів для зменшення масштабів бідності залишатиметься низькою.

Використання описаного вище критерію диференціації основ функціонування системи соціального забезпечення дає значущі результати і в дослідженні причин далеко не оптимального

використання потенціалу української економіки для вирішення соціальних проблем. Зокрема, обтяжливість податкового навантаження для вітчизняного бізнесу, вагомість передбачених законодавством соціальних виплат серед чинників зниження глобальної конкурентоспроможності вітчизняного виробництва традиційно відзначаються науковцями. З іншого боку, відзначаються й незадовільні результати функціонування системи соціального забезпечення, зокрема, низький рівень заміщення трудових доходів пенсіями, недоступність якісних медичних послуг для більшості населення, недоліки ресурсного забезпечення освітньої сфери. Отже, Україна стикнулася із вкрай гострою суперечністю: з одного боку, зростання обсягів ресурсів, що вилучаються з комерційного обігу вкрай негативно позначається на масштабах і ефективності економічної діяльності, а з іншого – підтримання бажаних для суспільства норм соціального забезпечення за наявного рівня фінансування цієї сфери стає неможливим. Частка соціальних витрат в бюджеті України була однією з найвищих в Європі протягом всієї історії незалежності, водночас якість життя населення так само завжди була далекою від стандартів ЄС. Наприклад, протягом 2000 – 2008 р. соціальна складова державного бюджету на опускалась нижче 25%, проте навіть за використання в якості критерію бідності надзвичайно заниженої вітчизняної межі малозабезпеченості, в середньому за цей період близько 19% українців належали до групи бідних [41]. Поширеність бідності серед працюючого населення, відсутність помітного зв'язку між освітнім рівнем і розмірами доходів, тривале скорочення середньої тривалості життя та погіршення демографічних показників – все це свідчення того, що навіть ціною вагомого негативного впливу фінансового навантаження, яке соціальна сфера спричиняє на вітчизняну економіку, не вдається забезпечити прийнятний для суспільства рівень вирішення соціальних проблем.

Причини такого загострення цієї розподільчої проблеми для України, на нашу думку, саме в специфічності зв'язку економіки і

соціальної сфери. Витрати на останню для вітчизняного бізнесу – лише вимушені прояви патерналізму, але ніяк не інвестиції в створення значущих конкурентних переваг. Переважна частка соціальних витрат мають компенсаторний характер, тобто зменшують міру депривації одержувачів щодо певної групи благ, замість того щоб сприяти соціальній мобільності й попереджати виникнення ситуації, коли формується потреба в соціальній допомозі. Саме така ситуація з пільгами щодо оплати комунальних послуг, фінансуванням медичних послуг, наданням пільг щодо користування громадським транспортом. В Україні соціальна допомога надається, переважно, в такій формі, що не збільшує купівельну спроможність її одержувачів, а дозволяє виробникам соціально значущих благ отримувати гроші напряму від урядових структур, незалежно від міри задоволення потреб одержувачів допомоги. Останні позбавлені вибору, а виробники соціально значущих благ, по-перше, позбавляються тиску конкуренції, по-друге, необхідності орієнтуватись на реальні потреби соціально вразливих верств населення. Так, використання ресурсів соціальної сфери шляхом прямого державного фінансування монополістів, що надають відповідні блага на безальтернативній основі перетворює соціальні витрати бізнесу на тягар, який має значущі негативні економічні наслідки, проте не забезпечує суттєвого поліпшення вирішення соціальних проблем.

Диктат монополістів виробників соціально значущих благ провокує неефективне і нецільове використання ресурсів соціальної сфери, не дозволяє перетворити витрати на соціальне забезпечення на чинник зростання соціальної мобільності населення, підвищення його конкурентоспроможності на ринку праці, зростання трудових доходів. В результаті соціальні витрати не сприяють вирішенню проблеми – тобто поліпшенню економічного потенціалу населення і усуненню потреби в соціальних допомогах, а лише зменшують тягар бідності, залишаючи одержувачів соціальних допомог залежними від системи соціального забезпечення. При цьому знайдення шляхів поліпшення ситуації ускладнюється традиційним баченням недостатності

фінансування соціальної сфери як провідної причини низької якості її функціонування. Проблема не вичерпується недостатністю фінансування, вона, значною мірою, породжена нераціональними механізмами розподілу і застосування виділених на соціальні цілі ресурсів. Відповідно, самого зростання масштабів ресурсів, що спрямовуватимуться на вирішення соціальних проблем недостатньо для суттєвого поліпшення соціально-економічного становища населення. Значущі позитивні зрушення в якості життя вимагають суттєвого оновлення принципів ресурсного забезпечення соціальної сфери, усунення монополізму виробників соціально значущих благ, задіяння потенціалу конкуренції між ними для запровадження прогресивних стандартів ефективності їх діяльності, надання вибору одержувачам соціальної допомоги щодо способів і форм використання ресурсів соціальної сфери.

Так само і другий бік проблеми ресурсного забезпечення вирішення соціальних проблем – негативний вплив оподаткування та соціальних внесків на конкурентоспроможність та умови відтворення капіталу поширено розглядається лише в контексті надмірності соціального тягаря. В результаті ігнорується не менш значуща проблема – перетворення соціально спрямованих витрат бізнесу на чинник поліпшення забезпечення якісними ресурсами праці й підвищення конкурентоспроможності навіть в умовах зростання рівня соціальної захищеності працюючих. Не лише зменшення ставок оподаткування та стягнення соціальних внесків з власників бізнесу може сприяти поліпшенню виконання останніми своїх соціальних функцій, а й надання більшої свободи у виборі напрямів і форм їх виконання, надання надійного механізму контролю за цільовим використанням здійснених соціальних платежів.

Не лише пропорції розподілу національного доходу і частка соціальної сфери в складі сукупних ресурсів суспільства, не тільки пропорції розподілу національного доходу між бюджетом, спеціальними фондами соціального призначення й факторними доходами суб'єктів господарювання визначають результативність

вирішення соціальних проблем. Вагомий вплив на міру ефективності використання ресурсів соціальної сфери спричиняє поширена в бізнес структурах модель підтримання конкурентоспроможності. Якщо ефективність економічної діяльності ґрунтується на високих вимогах до якості трудового потенціалу, поєднанні гідного рівня трудових доходів і активної участі бізнесу в формуванні ресурсного забезпечення системи відтворення кваліфікованих кадрів, то соціальна сфера перетворюється з джерела споживчого тиску на економіку на джерело конкурентних переваг і вигідний об'єкт інвестування. Якщо ж бізнес обирає модель підтримання конкурентоспроможності, засновану на дешевій робочій силі, прагне замінити свідому і творчу участь працівників у вирішенні завдань фірми жорсткою регламентацією трудових функцій, то соціальна сфера стає обтяженням розвитку і підтримання конкурентоздатності бізнесу, а механізми ресурсного забезпечення її діяльності перетворюються на засоби реалізації патерналістських традицій і позбавляються здатності сприяти вирішенню головного завдання соціалізації розподілу: усувати залежність широких верств населення від соціального забезпечення, вбудовування механізмів забезпечення добробуту в механізми функціонування бізнесу.

Відповідно, для України, вирішення проблем соціалізації розподілу вимагає не просто зміни пропорцій розподілу доходів між сферами (створення ринкових благ і неринкових благ), між комерційним обігом і державним бюджетом, а принципового оновлення місця соціальної сфери в процесах економічного відтворення, перетворення її на джерело конкурентних переваг для бізнесу, підпорядкування забезпеченню високої соціальної мобільності населення, підвищенню продуктивності праці і доходності трудової діяльності, як єдиної об'єктивної основи зростання рівня соціальної захищеності всіх верств населення.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ФІНАНСУВАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ТА МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ НА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І РОЗВИТОК КРАЇНИ

3.1. Сучасні форми фінансування охорони здоров'я в зарубіжних країнах

Необхідність реформування галузі охорони здоров'я не потребує доказів, адже спостерігається погіршення здоров'я населення та скорочення життя. Сучасний стан галузі характеризується недостатнім фінансовим забезпеченням і низькою ефективністю надання медичних послуг. Правові, організаційні проблеми фінансового забезпечення охорони здоров'я на сьогодні залишаються невирішеними.

Питаннями фінансування системи охорони здоров'я переймалися такі вчені як Агарков В., Білинська М., Солоненко І., Шевченко М., Степаненко А., та інші. Але нажаль проблема державного регулювання фінансування системи охорони здоров'я досі потребує вирішення. У більшості країн держава бере участь у роботі системи охорони здоров'я, а у ряді країн навіть є гарантом отримання медичної допомоги. Очевидно, що держава відіграє певну роль на ринку, але немає єдиної думки щодо того, якою має бути міра її втручання. У процесі становлення України як соціальної держави виникла ситуація, яка вимагає змін в умовах функціонування вітчизняної охорони здоров'я.

На сьогодні сфера охорони здоров'я виконує покладені на неї функції перш за все за рахунок фінансування і належного державного регулювання. В основі останнього лежить нормативно-правова база, що визначає правове становище органів, установ і посадових осіб у

галузі охорони здоров'я. Саме за рахунок управління система організації медичної допомоги набуває ефективності, що сприяє найповнішій реалізації покладених завдань.

Охорона здоров'я – це система заходів, спрямованих на забезпечення збереження та розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя [69].

Медичне обслуговування населення у Великобританії організоване через систему Національної служби охорони здоров'я. У концепції національної системи охорони здоров'я можна виділити п'ять основоположних принципів: загальне охоплення; повне покриття; безоплатне надання послуг пацієнтові; доступність послуг для всіх, включаючи іноземців (ця норма була скасована в 1988 р., коли при владі перебувала Маргарет Тетчер); підвищення рівня здоров'я нації, проведення профілактичних заходів.

Дуже скоро в системі з'явилися перші проблеми. Виник величезний попит на медичні послуги з боку тих верств населення, які раніше не мали доступу до безоплатного медичного обслуговування. Національна служба охорони здоров'я була створена в післявоєнні часи, коли країна відчувала потребу багато в чому, зокрема у фінансових коштах і будівельних матеріалах. Тому на першому етапі свого існування Національна служба охорони здоров'я змушена була використовувати під медичні установи застарілі будівлі, які, крім того, були нерівномірно розподілені по країні. Активно з'являлися нові медикаменти, обладнання і медичні технології. Цей процес зумовив подорожчання медичного обслуговування. Складна трирівнева структура системи часто була погано скоординована, багато медичних установ продовжували дублювати функції один одного, недостатньою була інтеграція між трьома рівнями системи.

Отже, із самого початку в новій системі виникли фундаментальні проблеми, пов'язані з ефективністю управління і фінансування, врегулюванням конфлікту інтересів пацієнтів,

медичного персоналу і платників податків, нераціональним витрачанням коштів. Стало зрозуміло, що очікування завжди перевершуватимуть можливості. Держава зіткнулася з необхідністю реформування системи на самому початку її існування. Почалася поетапна еволюція системи.

У зв'язку з тим, що попит на медичні послуги з боку населення всупереч очікуванням продовжував зростати і перевищив кошти, що асигнувалися на фінансування системи, необхідність у перших змінах у системі Національної служби охорони здоров'я назріла вже через три роки після початку її роботи. У 1951 р. була введена символічна оплата за послуги окулістів і дантистів (один фунт), а в 1952 р. – за виписку рецепта (один шилінг).

Унаслідок стурбованості уряду Великобританії постійним зростанням витрат на охорону здоров'я у 1953 р. був створений Комітет Гіллабода, основним завданням якого було оцінювання ефективності роботи Національної служби охорони здоров'я і виявлення можливих шляхів запобігання зростанню витрат. На підставі висновків Комітету Гіллабода в 1962 р. був розроблений Лікарняний план, що передбачав розвиток мережі лікарських установ, у якій лікарня, розрахована на 600–800 ліжко-місць, повинна була обслуговувати населення, кількістю 100–150 тис. осіб. На будівництво нових лікарень у рамках реалізації цього плану в наступні десять років планувалася витратити 500 млн фунтів стерлінгів [69].

Для того, щоб остаточно сформуватися на першому етапі свого розвитку, Національній службі охорони здоров'я було потрібно два десятиліття.

Проте, незважаючи на те, що в 60-ті рр. ХХ ст. система зазнала суттєвих змін, усе ще залишалася актуальною одна з найбільш серйозних проблем – недостатня інтеграція різних рівнів системи і потреба в кращому управлінні. Наступна серйозна зміна в структурі НСЗ відбулася в 1974 р. після набуття чинності Закону про медичне обслуговування 1973 р. Ухвалення цього закону багато в чому було

пов'язане зі світовою нафтовою кризою, економічним спадом і спричиненою цим неможливістю подальшого збільшення державних витрат на соціальні потреби.

Результати реформи 1974 р. не були задовільними насамперед внаслідок того, що новостворена система управління виявилася, як і раніше, громіздкою, що негативно позначилося на процесі прийняття рішень і було пов'язано з великими витратами. Не тільки не вдалося досягти однієї з основних цілей реформування – більшої інтеграції між різними рівнями системи охорони здоров'я, а й, навпаки, був створений ще один бюрократичний рівень, а також введено консенсусне управління, що на практиці довело свою недієздатність. У 1982 р. було ініційовано нову структурну зміну (рис. 2.3), що скасувала одну з управлінських ланок системи – окружні органи охорони здоров'я.

У результаті нового реформування було збережено 14 регіональних органів охорони здоров'я, створено 192 районних органи і 90 комітетів сімейних лікарів. А в 1983 р. за наслідками Доповіді Гріффіта консенсусне управління було замінене загальним управлінням, яке передбачало створення центральної Наглядової ради служби охорони здоров'я, що відповідає за стратегію, і Ради, яка відповідає безпосередньо за роботу Національної служби охорони здоров'я.

Ще до цього, у 70-ті рр. ХХ ст. стало зрозуміло, що фінансові ресурси Національної служби охорони здоров'я обмежені і система не може забезпечити всіх громадян будь-яким видом лікування. Поява нових технологій і методів лікування призвела до того, що все більше пацієнтів претендували на отримання складного і дорогого лікування та медикаментів. Вимоги до рівня медичного обслуговування, що постійно зростали, та старіння населення, що продовжувалось, призвели до того, що система опинилася в стані фінансової кризи. Назріла необхідність подальшого реформування [101].

Уряд Маргарет Тетчер, що прийшов до влади в 1979 р., дотримувався думки, що економічні труднощі у Великобританії

зумовлені, насамперед, високими державними витратами і втручанням держави в економіку, і у зв'язку з цим розпочав масштабну програму приватизації. Проте система Національної служби охорони здоров'я не зазнала значних змін упродовж більшої частини 80-х рр. ХХ ст., можливо, унаслідок того, що уряд побоювався застосовувати радикальні заходи до сектора, який, за результатами численних опитувань громадської думки, користувався, незважаючи на всі труднощі, широкою підтримкою населення. Проте після тривалих дебатів щодо недостатнього фінансування системи охорони здоров'я в 1987 р. прем'єр-міністр Тетчер оголосила про внутрішню перевірку Національної служби охорони здоров'я під її особистим керівництвом.

Результатом виконаної роботи стала ідея радикального реформування системи Національної служби охорони здоров'я шляхом створення внутрішнього ринку в рамках цієї служби. Базою для реформ, що почалися в 1991 р., став Закон про Національну службу охорони здоров'я від 1990 р.

Новий етап реформування Національної служби охорони здоров'я ознаменувався найбільш значними з моменту її створення змінами в організації і системі управління – у рамках Національної служби охорони здоров'я була реалізована "внутрішня", або "квазі ринкова" модель, яка передбачала відділення функцій придбання послуг від функції надання послуг. Покупцями послуг ставали органи охорони здоров'я, а функція надання послуг була покладена на цільові трасти Національної служби охорони здоров'я.

Підбиваючи підсумок вищесказаному, слід відзначити, що введення внутрішнього ринку в системі охорони здоров'я, поза сумнівом, зробило ефективним розподіл фінансових ресурсів у системі, створюючи мотивацію для більшої їх економії. Підвищилася також і ефективність роботи окремих медичних установ, які успішно адаптувалися в новій системі. Проте впровадження ринкових механізмів у систему НСЗ мало й негативні наслідки: по-перше, держава втратила велику частину контролю за ціноутворенням у

сфері медичних послуг, а по-друге, конкуренція серед виробників послуг зумовила існування установ з дублюючими функціями.

Поява нового підходу до реформування Національної служби охорони здоров'я пов'язана з приходом до влади лейбористського уряду в 1997 р. Цей підхід узяв на озброєння деякі з важелів внутрішнього ринку, відмовляючись від інших. Основні принципи, на яких базувався цей етап реформування Національної служби охорони здоров'я, були викладені в опублікованій у 1997 р. "Білій книзі" (проект для обговорення в уряді) під назвою "Нова Національна служба охорони здоров'я: сучасна і надійна".

Це був так званий третій підхід до забезпечення населення медичним обслуговуванням, відповідно до якого, акцент переносився з ринкових механізмів функціонування галузі на процес планування співпраці і партнерства. Перетворення, що почалися в 1999 р., торкнулися як сфери організації медичного обслуговування, так і адміністративної структури Національної служби охорони здоров'я.

На місцях були організовані групи первинного медичного обслуговування населення, що складаються з лікарів і медичних сестер, які відповідали за медичне обслуговування території з кількістю населення близько 100 тис. осіб. У розпорядження груп амбулаторного лікування передавалися грошові фонди, за витрачання яких вони відповідали перед місцевими органами охорони здоров'я. Одночасно були ліквідовані всі інші форми довірчого управління фондами в системі Національної служби охорони здоров'я. Більшість груп амбулаторного лікування були об'єднані в добровільну організацію "Альянс", основною метою якої є встановлення єдиних стандартів надання первинної медичної допомоги по всій країні [69].

Що стосується змін у структурі органів управління Національної служби охорони здоров'я, то, відповідно до нового проекту реформування, за Міністерством охорони здоров'я були збережені функції загального контролю й управління, а також фінансування системи. Функції оперативного управління були

передані Виконавчій дирекції Національної служби охорони здоров'я, що підкорялася міністерству.

На сьогодні Великобританія витрачає на охорону здоров'я 7,7% ВВП, або 2231 дол. США на душу населення за рік.

Слід зазначити, що це досить низькі показники для більшості країн Європи. Велика частина коштів (82,2%) надходить з державних джерел, на приватне фінансування припадає 17,8%.

На відміну від багатьох інших європейських країн і, зокрема, від Німеччини, система фінансування охорони здоров'я у Великобританії не така складна. Основний обсяг коштів (93,9%) надходить за рахунок загальних податків (73,5%), що збираються центральним урядом, а також внесків у рамках системи державного страхування (20,4%). Решта витрат (6,1%) покривається шляхом стягування плати з користувачів, надходжень від виплат за позиками і з інших джерел. Як додаткове джерело фінансування охорони здоров'я у Великобританії виступає приватне медичне страхування й оплата послуг за готівку.

На сучасному етапі можна відзначити дві основні тенденції. Перша – це зміщення акценту із загальної доступності медичних послуг на добровільні організації і приватний сектор. При цьому заохочується придбання роботодавцями полісів приватного медичного страхування для своїх співробітників. Друга тенденція полягає в ослабленні домінантного становища лікарняного лікування на користь первинного (амбулаторного) рівня надання медичних послуг. Це означає відмову, в ряді випадків від дорогого лікування в лікарнях на користь дешевшого медичного обслуговування в комунальних медичних центрах, а також зміщення акценту з лікування захворювань на їх профілактику. В Національній службі охорони здоров'я зараз існують центри боротьби зі СНІДОМ, центри боротьби з алкоголізмом і курінням. У ситуації, що склалася, більш увагу приділяють пропаганді здорового способу життя і профілактиці хвороб, ніж на лікування.

Однією з основних змін, що привели до значної модернізації Національної служби охорони здоров'я, стало введення нової техніки управління. Усебічне використання комп'ютерних технологій в охороні здоров'я дало змогу підвищити рівень продуктивності в галузі, сприяло створенню національних електронних бібліотек для медичних працівників [6].

Проте залишається багато невирішених проблем, зокрема нерівномірний розподіл медичних установ по території Великобританії. Наприклад, листків очікування в лікарнях Уельсу значно більше, ніж в Англії. Зберігається проблема малозабезпечених верств населення і національних меншин, у яких тривалість життя нижча, ніж у середньому по країні. Введення нових управлінських процедур призвело до збільшення кількості паперової роботи: лікарі скаржаться на те, що близько 25% їх робочого часу витрачається на вирішення адміністративних проблем.

За останні 30 років тенденція до збільшення витрат на охорону здоров'я супроводжувалася збільшенням тривалості життя чоловіків і жінок, а також скороченням смертності. Протягом 30 років очікувана тривалість життя у жінок збільшилась на шість років – з 75 років у 1970 р. до 81 року в 2003 р., а в чоловіків на сім років – з 69 до 76 років, відповідно. Смертність на 1000 осіб населення за той самий період скоротилася з 11,78 до 10,22. При цьому витрати на охорону здоров'я з розрахунку на душу населення з 1970 по 2002 р. збільшились на 1350% – з 160 дол. США до 2231 дол. США на рік.

Одними з основних параметрів, що характеризують ефективність роботи системи охорони здоров'я, є також показники захворюваності і смертності населення за основними класами причин смертності. Як видно з рис. 2.9, у Великобританії в 2002 р. основними причинами смертності населення були хвороби системи кровообігу (37%), новоутворення (28%) і хвороби органів дихання (12%). При цьому простежується позитивна динаміка смертності за основними класами причин за останні 10 років (рис. 2.10). Відзначимо, що помітний приріст (51,4%) смертності в результаті інфекційних

захворювань не такий показовий, оскільки серед основних класів причин смертності на нього припадає менше ніж 1%.

Зміни відбувалися також і в показниках, що безпосередньо характеризують роботу системи охорони здоров'я. За цей період скоротилася середня кількість лікарняних ліжок з розрахунку на 100 000 населення, а також скоротилася тривалість госпіталізації, що на фоні позитивних тенденцій смертності і захворюваності населення свідчить про ефективну роботу медичних установ.

У Німеччині набули розвитку сім видів фондів охорони здоров'я: загальні регіональні фонди охорони здоров'я; фонди охорони здоров'я підприємств; фонди охорони здоров'я професійних гільдій; морський фонд охорони здоров'я; аграрні фонди охорони здоров'я; фонд охорони здоров'я вугільно-добувної промисловості (від якого бере свій початок у Німеччині вся система державного медичного страхування); додаткові фонди охорони здоров'я.

Крім фондів охорони здоров'я, оплату медичних послуг частково здійснюють:

- фонди страхування від нещасних випадків – покривають витрати на лікування захворювань і травм, отриманих у зв'язку з професійною діяльністю;
- пенсійні фонди – фінансують більшість послуг з реабілітації;
- фонди оплати тривалого лікування, створені на базі фондів охорони здоров'я в 1995 р.

Важливу роль у системі державного медичного страхування традиційно відігравали сумісні комітети, що складаються з двох або більше учасників системи. У співпраці з Федеральним комітетом працює Інститут контролю якості за ефективністю, до завдань якого входить: оцінювання ефективності і надійності лікарських препаратів у рамках прийняття рішення про включення препаратів до списку вживаних у рамках ДМС; складання наукових звітів про якість і ефективність послуг, що надаються в рамках ДМС; вироблення рекомендацій щодо контролю за рівнем захворюваності; дослідження й оцінювання нових методів лікування й діагностики; надання

широкій громадськості інформації щодо ефективності і якості лікування в рамках ДМС.

Крім названих вище організацій, у системі охорони здоров'я в Німеччині існує також велика кількість добровільних організацій, що функціонують у таких сферах, як наукові дослідження, професійна освіта для медичного персоналу, добровільні асоціації представників різних медичних професій.

Основним інструментом стримування витрат на охорону здоров'я є загальний державний бюджет, який встановлює ліміти витрат на охорону здоров'я. Фонди охорони здоров'я оплачують медичну допомогу, надану амбулаторними лікарями, на базі бальної системи оцінювання рівня наданих послуг. Бали, у свою чергу, встановлюються в плані виплат за послуги, де обумовлюється кількість балів за кожен надану послугу. У системі охорони здоров'я в Німеччині відсутня практика безпосередньої оплати медичних послуг пацієнтом, виключаючи ті випадки, коли плата за медичні послуги відшкодовується застрахованому пізніше, відповідно до поліса добровільного медичного страхування. Розмір відшкодування лікарям на підставі зароблених ними балів розраховується як співвідношення загальної кількості балів, зароблених всіма лікарями, і регіонального бюджету охорони здоров'я. Відповідно до цього, збільшення обсягу медичних послуг, що надаються в регіоні, означатиме, що кожен бал матиме меншу цінність, ніж у попередньому році. З метою обмеження можливостей лікарів в отриманні більшого прибутку за рахунок необґрунтованого включення у звіти більшого обсягу наданих послуг, комітети лікарів і фондів охорони здоров'я ведуть постійний контроль за діяльністю медичних установ і будь-яке відхилення звітності від реального обсягу наданих медичних послуг негайно позначається на статистичних спостереженнях за медичною установою і виявляє лікаря, який надає обсяги медичних послуг, що значно відхиляються від середнього показника. Лікарі, визнані винними в нечесному веденні справ, підлягають покаранню [7].

Німеччина витрачає на охорону здоров'я 10,9% ВВП (234 млрд євро). Ці витрати становлять одну третину загального соціального бюджету країни, велика частка в ньому припадає лише на пенсійні виплати. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Німеччина перебуває на четвертому місці серед європейських країн за рівнем витрат на охорону здоров'я на душу населення (після Швейцарії, Норвегії і Люксембурга) і на першому місці за часткою ВВП, що спрямовується на фінансування охорони здоров'я.

Державне медичне страхування є основним джерелом фінансування охорони здоров'я в Німеччині, на нього припадає близько 57% коштів, що надходять у систему. Якщо на державне медичне страхування припадає 57% фінансувань системи охорони здоров'я, то інші 43% – на додаткові джерела фінансування. Найбільш значною з них є оплата за готівку, яка включає співплатежі за медичну допомогу, що надається в рамках державних програм, а також безпосередню оплату медичних послуг. На додаткові державні джерела фінансування припадає загалом близько 18%. На приватне медичне страхування припадає близько 8,5% фінансування системи охорони здоров'я.

У цілому система охорони здоров'я в Німеччині досягла високого рівня розвитку як з погляду капіталізації галузі, так і з позиції соціальної справедливості. Так само, як і у Великобританії, право населення на безоплатну медичну допомогу незаперечне. Універсальність страхового покриття, повна оплата витрат на охорону здоров'я, а також принципи перерозподілу доходів в охороні здоров'я однаковою мірою приймаються всіма політичними партіями в Німеччині і їх виконання визначене основоположними законами.

Найбільша частка смертей припадає на хвороби системи кровообігу (43,5%) і новоутворення (26,85%), що свідчить, як уже говорилося раніше, про останню фазу епідеміологічного переходу і про високий рівень розвитку системи охорони здоров'я. За останніх десять років простежується позитивна динаміка в зміні смертності за

основними класами причин смерті – скорочується смертність практично за всіма основними класами.

При об'єднанні Східної і Західної Німеччини, та зі злиттям двох систем охорони здоров'я виникли нові проблеми. Ще декілька років було потрібно на повну модернізацію охорони здоров'я в колишній НДР.

До середини 90-х рр. XX ст. медичні послуги, що надаються в системі державного медичного страхування, значно розширилися. Прийняття в 2003 р. Закону про модернізацію системи державного медичного страхування ознаменувало новий етап у реформуванні системи, основне завдання якого – скорочення витрат на охорону здоров'я на 10 млрд євро в 2004 р. і на 23 млрд євро в 2007 р. Ця економія досяглася в основному за рахунок розширення практики співоплати медичних послуг пацієнтом, а також скорочення набору медичних послуг (в основному за рахунок стоматологічної допомоги) і медикаментів, що надаються безкоштовно. Як і в багатьох інших країнах, відповідальність за оплату медичних послуг все більше зміщується з держави на громадян.

У Німеччині, як і у Великобританії, забезпечення медичним обслуговуванням усього населення країни є "священною" нормою. Водночас уряд Німеччини усвідомлює, що неможливо утримувати систему охорони здоров'я за рахунок збільшення податкового навантаження на роботодавців, оскільки це призводить до скорочення найму і зростання безробіття. У цих умовах основною тенденцією є розширення практики співфінансування медичних послуг пацієнтами, що також дає змогу боротися з надмірним використанням медичних послуг.

До Другої світової війни у США витрати на охорону здоров'я і страхування були виключно проблемою споживача або пацієнта. Але під час війни, в умовах нестачі робочої сили і контролю за рівнем заробітної плати з боку держави, роботодавці прагнули приваблювати працівників, пропонуючи їм соціальний пакет, що включав медичне страхування, оплачуваний за рахунок роботодавця. Це привело до

масового поширення корпоративних програм зі страхування здоров'я. Проте на рівні уряду необхідність регулювання системи охорони здоров'я в країні не обговорювалася до 60-х рр. минулого століття. Перед Конгресом стояли актуальні проблеми бідності, національних меншин, прав жінок і холодної війни [12].

Тільки в 1965 р. був ухвалений Закон про соціальне страхування, який передбачав створення програм "Медікер" і "Медікейд".

"Медікер" була створена як державна страхова програма надання медичної допомоги (у певних межах) людям віком від 65 років і старше. Частково вона фінансується за рахунок податку на заробітну плату і премій учасників, держава, у свою чергу, перераховує кошти з федерального бюджету з метою досягнення збалансованості фінансування програми. До цього літні люди повинні були самостійно забезпечувати собі доступ до отримання медичної допомоги. При цьому слід враховувати, що страхові компанії, як правило, не зацікавлені у продажу полісів медичного страхування літнім людям, оскільки вони входять до групи високого ризику. "Медікер" створювалася як дворівнева система. Частина програми А забезпечувала лікування в лікарнях або послуги медичних сестер, а також послуги хоспісів. Вона фінансується за рахунок 2,9% податку на заробітну плату. Частина В – візити лікаря додому, медичне обслуговування вдома, денне лікування в стаціонарі й інші недорогі медичні послуги, такі як аналізи. Ця частина фінансується частково за рахунок премій її учасників, які, проте, покривають тільки близько 25% витрат, а частково – за рахунок перерахувань з державного бюджету [5]. Отримання медичної допомоги оплачується учасникам програми "Медікер" за умови, що вони нададуть лікарське підтвердження необхідності того чи іншого лікування і пройдуть його в лікарнях, що мають сертифікацію в системі "Медікер".

"Медікер" зараз є найбільшою програмою страхування здоров'я в США. Основним джерелом її фінансування є податок із заробітної плати 2,9% [7], що є частиною податку на соціальне страхування і

оплачується однаковими частками працівниками і працедавцями. Проте слід зазначити, що, незважаючи на досить повне охоплення медичним обслуговуванням у рамках системи "Медікер", існують серйозні обмеження і франшизи в оплаті медичних послуг.

За час існування програм "Медікер" і "Медікейд" здійснено ряд спроб приєднання в них інших категорій населення, що мають найбільшу потребу. Однак основною тенденцією в розвитку системи стало перенесення відповідальності за її фінансування з держави на роботодавців.

Починаючи з 60-х рр. минулого століття, основною тенденцією на ринку охорони здоров'я в США було постійне підвищення цін на медичні послуги. За період з 1960 до 1981 р. інфляція цін у цій сфері перевищувала загальний рівень інфляції в середньому на 1% за рік (близько 6,4% проти 5,4% загальної інфляції). А впродовж наступного десятиліття, з 1982 до 1992 р., цей показник збільшився більше ніж у три рази, досягнувши 3,8% (7,8% порівняно з 4,0% загальної інфляції). Водночас за період з 1990 до 1996 р. показник інфляції у сфері медичних послуг вдалося скоротити з 9,0% до 3,5% в основному за рахунок структурних змін у сфері фінансування системи і безпосереднього надання медичних послуг, а також багато в чому за рахунок поширення системи керованого надання медичної допомоги.

На сьогодні США витрачають на охорону здоров'я більше ніж 1 трлн дол. на рік. За даними за 2003 р., витрати на охорону здоров'я становили 15% від ВВП, або 5635 дол. США на душу населення за рік, що в 1,5 рази більше за максимальний показник для Європи (Швейцарія – 3781 дол. США на душу населення). При цьому частка державних витрат становить 44,4% від загальних витрат на охорону здоров'я, тоді як частка приватних витрат становить 55,6%. У структурі приватних витрат на медичне обслуговування 64,1% припадає на передплатні схеми (зокрема медичне страхування), і лише 26,5% – на пряму оплату медичних послуг пацієнтом. У системі охорони здоров'я зайнято більше ніж 9 млн осіб. Жодна інша країна у

світі не витрачає стільки на охорону здоров'я, як у показниках частки ВВП, так і в показниках на душу населення. Як основні причини збільшення обсягів фінансування можна назвати зростання витрат на обслуговування за рахунок появи нових дорогих технологій, приріст населення і водночас процес старіння населення, а також підвищений попит на медичні послуги [1].

За даними на 2002 р., 43,6 млн осіб, або 15% населення США, не мали медичної страховки, що на 5,5% більше, ніж у 2001 р. За останнє десятиліття це стало найзначнішим збільшенням частки незастрахованих громадян. Не слід також забувати і про те, що частина людей не має медичної страховки тільки декілька місяців на рік, що збільшує цей показник до приблизно 32,2% населення країни, або до 81,8 млн осіб (при цьому ця статистика враховує тільки осіб, молодших за 65 років). Більше ніж 8,5 млн дітей не застраховано, що становить близько 11,6% від усіх дітей у США [101]. Водночас зростає кількість громадян, що беруть участь у державних програмах охорони здоров'я, з 25,3% в 2001 р. до 25,7% населення в 2002 р. В основному це стосується програми "Медікер". Слід вказати також на значну етно-расову диференціацію у сфері забезпечення медичними послугами: медичну страховку мають 67,6% іспаномовного населення США, 79,8% афро-американського населення, 81,6% американців азійського походження і 89,3% білих американців. Існує ряд проблем, що заважають системі працювати ефективно, до них належать такі: високі адміністративні витрати, неефективне використання медичних послуг, практика відшкодування витрат, "захисна" медицина (випадки, коли лікарі роблять зайві процедури й аналізи тільки з метою убезпечити себе від подальших претензій з боку пацієнта) і шахрайство. Адміністративні витрати оцінюються як 15% від загальних витрат на відшкодування медичних витрат. За оцінками, зробленими в урядовій доповіді 1995 р., 10% усіх витрат на охорону здоров'я зумовлено неефективним використанням ресурсів, шахрайством і перевищенням повноважень. На "захисну" медицину припадає близько 3% загальних витрат.

Необхідність ефективного використання коштів привела до того, що основною тенденцією останнього десятиліття став перехід від системи компенсації за отримані медичні послуги до системи керованого надання медичних послуг, у рамках якої функціонують організації охорони (МСО's) здоров'я, що управляють, з різними механізмами оплати. У 2003 р. більше ніж 90% перерахувань працедавців припадало на організації, що управляють. Для порівняння: у 1988 р. 70% перерахувань припадало на програми відшкодування витрат. Система керованого надання медичних послуг була створена зусиллями приватного і суспільного секторів економіки у відповідь на постійне зростання вартості медичного обслуговування, тому основним завданням цієї системи стало скорочення витрат на медичне обслуговування шляхом їх суворого контролю. Робляться спроби створення системи нормативних і клінічних стандартів, що дають змогу ефективно використовувати наявні ресурси.

Видаються можливими такі шляхи реформування американської системи охорони здоров'я: надання кредитів, рефінансованих за рахунок оподаткування, на лікування незастрахованих осіб з низьким рівнем доходу; встановлення податкових пільг малим підприємствам, особливо тим, на яких значну частку становлять низькооплачувані співробітники; надання працівникам і роботодавцям податкових пільг. Наприклад, роботодавець може перераховувати частину заробітної плати працівників на окремий рахунок, не оподатковуваний податками, але ці кошти можуть бути витрачені виключно на медичне обслуговування; обмеження судових виплат за нематеріальною шкодою, завданою внаслідок діяльності лікаря.

Підбиваючи підсумки вищесказаному, слід зазначити, що система охорони здоров'я в США має як переваги, у тому числі й порівняно зі всіма іншими існуючими системами, так і серйозні недоліки, що свідчать про необхідність її реформування. До безперечних переваг охорони здоров'я в США можна зарахувати: високу технічну озброєність медичних установ; високий рівень

кваліфікації медичного персоналу; процес інновацій і досліджень, що постійно відбувається у сфері охорони здоров'я; широкомасштабну пропаганду здорового способу життя.

Серед недоліків слід назвати такі: неповне охоплення населення країни системою медичного страхування; не завжди висока якість медичних послуг, пов'язана з наявністю великої кількості обмежень, зокрема, пов'язаних з програмами медичного страхування, а також з наявністю так званої "захисної медицини"; постійне зростання адміністративних витрат, пов'язаних як з контролем за діяльністю медичних установ з надання послуг пацієнтам, так і з ускладненням методів лікування.

Проте, незважаючи на те, що недоліки американської системи охорони здоров'я очевидні, не варто зменшувати і її переваги. Доцільно розглянути основні показники рівня життя і стану здоров'я нації і, виходячи з отриманих даних, зробити висновок про те, який вплив справляє система, що склалася в США, на рівень здоров'я нації.

Структура захворюваності населення в США у цілому збігається з Великобританією і Німеччиною – на першому місці за кількістю смертей перебувають хвороби системи кровообігу (35,7%), а на другому – новоутворення (22,9%).

Аналогічні зміни відбуваються також і в структурі медичного обслуговування – зменшується кількість ліжок-місць у лікарнях у розрахунку на 1000 населення, і скорочується середня тривалість перебування в лікарнях, що свідчить також про збільшену увагу до превентивних заходів у сфері охорони здоров'я.

Можна зробити висновок, що тенденція зміни цих показників у США аналогічна з Німеччиною і Великобританією. Відрізняється, проте, їх абсолютна величина: витрати на охорону здоров'я в перерахунку на душу населення в США в 2,5 раза перевищують витрати Великобританії і майже в два рази Німеччини.

Проаналізовано стан охорони здоров'я в зарубіжних країнах. Встановлено, що, не дивлячись на наявність очевидних проблем у системі охорони здоров'я Великобританії і на те, що держава

стикається із значними труднощами у фінансуванні безкоштовної для громадян країни системи охорони здоров'я, Національна служба охорони здоров'я справляється із поставленими перед нею завданнями щодо забезпечення громадян країни необхідними медичними послугами і підтримкою здоров'я нації. У Німеччині склалася одна з найбільш розвинених і технологічно просунутих систем охорони здоров'я у світі, основною метою якої є, по можливості, забезпечення повного набору медичних послуг. На відміну від Великобританії, де переважає бюджетна схема фінансування охорони здоров'я, в Німеччині набуло найбільшого розвитку фінансування системи за рахунок державного медичного страхування. Система охорони здоров'я в Німеччині досягла високого рівня розвитку як з погляду капіталізації галузі, так і з позиції соціальної справедливості. Так само, як і у Великобританії, право населення на безкоштовну медичну допомогу незаперечне. У США єдиної системи соціального, у тому числі і медичного, страхування не існує. Всі види соціальних програм в США об'єднані в Загальну федеральну програму, що фінансується за рахунок податку на соціальне страхування, який встановлюється як відсоток від заробітної плати і виплачується рівними частками працівником і працедавцем. При цьому однією з основних тенденцій у розвитку державної системи соціального страхування є постійне підвищення цього податку.

3.2. Формування фінансових умов надання медичних послуг

Суб'єкти системи фінансування охорони здоров'я мають суперечливі позиції як щодо збереження гарантій безкоштовного медичного обслуговування, так і щодо можливості легалізації платних медичних послуг з метою скорочення обсягів неформальної оплати медичної допомоги.

Міністерство охорони здоров'я України декларує необхідність забезпечення збалансованості державних гарантій медичного обслуговування населення з обсягами їх державного фінансування.

Програмами обґрунтовуються необхідні обсяги фінансування охорони здоров'я. Але фактичні розміри державного фінансування охорони здоров'я не забезпечують навіть покриття розрахункових показників вартості програм, що є заниженими.

Питанню теорії та практики фінансування системи охорони здоров'я в цілому приділяли увагу українські вчені: Агарков В., Білинська М., Москаленко В., Солоненко І., Шевченко М., Степаненко А.

Дефіцит фінансування програм має бути заповнений за рахунок збільшення або бюджетних асигнувань на охорону здоров'я, або соціального податку.

Мета дослідження – дослідити систему фінансування охорони здоров'я та запропонувати основні напрями перетворень.

Для збереження гарантій безкоштовної медичної допомоги здійснюється диференціація регіонів залежно від економічного рівня розвитку, стабільності влади і спрямованості соціальної політики, що склалася в регіоні. Чим нижче рівень соціально-економічного розвитку регіону, тим вище ймовірність того, що його керівники дотримуватимуться патерналістськи орієнтованої соціальної політики, у рамках якої збереження гарантій безкоштовної медичної допомоги розглядається як необхідне.

Навпаки, у регіонах з високим рівнем соціально-економічного розвитку керівники орієнтовані на інноваційну соціальну політику і вважають доцільною її диференціацію, яка враховувала б різні

можливості високо- і низькодохідних груп населення з оплати послуг у соціальній сфері.

При цьому лідери як з відносно високим, так і з низьким потенціалом впливу не підтримують радикальні стратегії соціальної політики у своїх регіонах, вважаючи за краще еволюційні перетворення. Як у регіонах з патерналістськи орієнтованою соціальною політикою, так і в регіонах з ринково орієнтованою політикою, вищі керівники добре обізнані про практику неформальних платежів за медичні послуги, проте не бачать інших механізмів боротьби з подібними явищами, крім правових, відзначаючи нестачу правового й законодавчого забезпечення. Деякі з них визнають, що тільки завдяки практиці неформальних платежів провідним стаціонарам регіонів вдається зберегти кваліфікований склад лікарів і фахівців, які успішно працюють у медичних установах [17].

Переважно позиція регіональних органів управління охороною здоров'я відносно економічних умов медичного обслуговування населення зводиться до такого:

1. Плановані обсяги медичної допомоги за програмою державних гарантій мають бути збалансовані з обсягами їх державного фінансування або ж зменшені, виходячи з реальних можливостей держави і регіонів.

2. Якщо доведеться зменшити гарантовані обсяги медичної допомоги, що надається, то можливе введення плати за медичні послуги “понад гарантовані”. Відмінність від нинішньої системи платних послуг полягатиме в тому, що плата за них буде обов'язковою для всіх, тоді як сьогодні одна й та сама послуга може бути надана як безкоштовно, так і за гроші.

3. Регіони мають бути поставлені в рівні умови фінансування реалізації програми державних гарантій.

4. Слід посилити координацію дій суб'єктів фінансування охорони здоров'я по горизонталі і вертикалі. Міжбюджетні відносини мають бути абсолютно прозорими. Міністерству охорони здоров'я

слід виступити з ініціативою встановлення в бюджетному законодавстві норм, що забороняють місцевим органам влади перерозподіляти кошти, що надійшли з бюджету, за цільовим призначенням. Збереження дефіциту фінансування програм призводить до: збільшення обсягу платних послуг і неформальних платежів і, як наслідок, зростання соціальної напруженості; впливу кваліфікованих лікарів (у приватні медичні організації або в інші сфери діяльності); погіршення здоров'я населення.

Головні лікарі медичних закладів, розташованих в обласних центрах і містах регіонів, позитивно оцінюють практику розвитку платних послуг, оскільки завдяки їм вони отримують додаткові прибутки, а також мають можливість підвищити офіційний рівень заробітної плати персоналу [73].

Що нижче ієрархічний рівень, то менша кількість прихильників перетворень в охороні здоров'я. Частина медичних працівників (близько 30%) у ході інтерв'ю продемонстрували високий рівень зацікавленості в перегляді гарантій безкоштовної медичної допомоги, що пояснюється бажанням підвищити рівень доходів, який у більшості з них залишається дуже низьким. Водночас частина лікарів, що безпосередньо працюють з хворими, відзначала низький матеріальний рівень своїх пацієнтів, велику частку серед останніх так званих соціальних хворих, що зумовлювало обережний характер зроблених ними оцінок.

У цілому проведене дослідження дає змогу переконатися в недоцільності радикальних заходів з реформування правил надання медичної допомоги населенню, що пояснюється як низькою готовністю регіональних органів влади і головних лікарів стаціонарів до подібних заходів, так і низьким рівнем довіри до радикального реформування медичної галузі з боку лікарів і середнього медичного персоналу.

Серед керівників регіональних органів управління охороною здоров'я можна виділити дві позиції відносно системи обов'язкового медичного страхування: "повне неприйняття" і "критичне ставлення".

Прихильники першої позиції вважають, що введення обов'язкового медичного страхування абсолютно себе не виправдовує: відбувається розпорошення коштів. На їх думку, необхідно лише бюджетне фінансування, що дасть змогу усунути суб'єктивізм у їх витрачаннях. Друга частина керівників також переконана в неефективності системи обов'язкового медичного страхування, проте віддає їй перевагу порівняно з бюджетним фінансуванням, при якому відсутній контроль за діяльністю медичних установ.

Головні лікарі медичних установ є найбільш послідовними противниками двоканальної системи фінансування медичних закладів: з бюджету і з системи обов'язкового медичного страхування.

З переведенням бюджетного фінансування у відання казначейства й упровадженням суворого контролю органів казначейства за виконанням затвердженого кожній медичній установі детального кошторису доходів і витрат багато керівників змінили своє ставлення до обов'язкового медичного страхування, оскільки в цій системі вони володіють великими правами самостійно розпоряджатися отриманими коштами. У реальності головні лікарі понад усе зацікавлені в тому, щоб державне фінансування покривало їх витрати і надходило вчасно.

Аналіз конфігурації інтересів і позицій суб'єктів системи фінансування відносно її реформування дає змогу зробити такі висновки.

Перегляд державних гарантій надання медичної допомоги населенню, реструктуризація системи медичного обслуговування, модернізація системи обов'язкового медичного страхування не є сьогодні пріоритетними з погляду реалізації інтересів суб'єктів фінансування охорони здоров'я. Співвідношення можливих вигод і витрат проведення перетворень для кожного з цих типів суб'єктів виявляється гіршим, ніж співвідношення вигод і витрат збереження існуючої ситуації.

Фактична відмова від перегляду державних гарантій безкоштовного медичного обслуговування населення в поєднанні зі скороченням розмірів їх фінансування привели до широкомасштабного заміщення державних витрат приватними, переважно у формах тінювих і квазіформальних платежів, що зумовлює неефективне витрачання державних коштів. При цьому політичні й економічні витрати зміни поєднання формальних і неформальних інститутів оплати медичної допомоги виявляються дуже високими [25].

Легалізація неформальних платежів населення за медичну допомогу супроводжуватиметься значним зростанням цін на медичні послуги, які будуть вищі, ніж колишні тінюві ціни. Це призведе до падіння доступності медичних послуг для низько- і середньодохідних верств населення, що також спричинить зростання соціальної напруженості і незадоволеності більшої частини населення.

У середовищі лікарів і медичного персоналу легалізація неформальних платежів призведе до зняття проблеми лише частково.

Масштабна реструктуризація системи охорони здоров'я, яка необхідна для суттєвого підвищення ефективності державного фінансування охорони здоров'я, пов'язана зі значними політичними ризиками для органів влади всіх рівнів. Збереження існуючої мережі лікувально-профілактичних закладів, що зумовлює неефективне розмивання наявних коштів, виявляється прийнятнішим з політичного погляду, ніж її реструктуризація.

Відсутність чітких правил здійснення страхових платежів за непрацююче населення з місцевих бюджетів зумовила незбалансованість базової програми обов'язкового медичного страхування з фінансовими ресурсами, що акумулюються в системі обов'язкового медичного страхування. Їх недостатньо для повноцінного фінансового забезпечення медичної допомоги застрахованих. Це породило безліч еkleктичних і неефективних бюджетно-страхових моделей фінансування охорони здоров'я. Зміна становища можлива або шляхом участі бюджету у співфінансуванні

платежів на обов'язкове медичне страхування непрацюючого населення, або через прийняття політичних рішень, що однозначно зобов'язують здійснювати такі платежі в необхідних розмірах. У першому випадку високими є економічні витрати для органів влади, а в другому випадку – політичні витрати.

Іншою інституційною проблемою стали умови участі страхових компаній у системі обов'язкового медичного страхування. Сформована нормативно-правова база не стимулює розвиток конкуренції між страховиками і не орієнтує їх на зростання ефективності використання страхових коштів і ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я. Формальні правила укладення договорів між страхувальниками, страховиками і медичними організаціями значною мірою доповнюються неформальними правилами й угодами, що перешкоджають ефективному використанню страхових коштів.

Адміністративні витрати на розвиток легальної конкуренції між страховиками і перетворення їх в ефективних учасників системи обов'язкового медичного страхування виявляються дуже великими.

Таким чином, існуюча система державного фінансування охорони здоров'я перебуває в стані досить стійкої, але неефективної інституційної рівноваги. Суб'єкти всередині галузі охорони здоров'я зацікавлені більшою мірою в збереженні цієї системи, ніж у її модернізації. Серйозні зміни можуть відбутися лише під зовнішнім тиском з боку органів влади на державному і регіональному рівнях.

Можна припускати, що економічне зростання, збільшення зайнятості і доходів населення підвищуватимуть для значної частини населення цінність здоров'я і посилюватимуть електоральну значущість стану охорони здоров'я і можливостей доступу до якісної медичної допомоги. Врахування цього чинника змусить органи виконавчої і представницької влади справляти більший тиск на суб'єктів системи фінансування охорони здоров'я, спонукаючи їх до реальних перетворень і контролюючи їх хід [77].

Як напрями перетворень у системі фінансування охорони здоров'я пропонується розглядати такі.

Необхідне чіткіше визначення зобов'язань держави з надання безкоштовної медичної допомоги в системі обов'язкового медичного страхування. Потрібно встановити обсяги медичної допомоги не тільки в цілому по країні, а й визначити конкретний склад, обсяги медичних послуг і лікарського забезпечення, безкоштовне надання яких держава гарантує громадянам у разі різних видів захворювань. Це мають бути медико-економічні стандарти, які визначені за кожною нозологією і які відображають не бажаний рівень надання медичної допомоги, а економічно можливий для держави при реальних розмірах фінансування охорони здоров'я. Потрібно чітко визначити склад медичної допомоги, який держава може дійсно безкоштовно надати населенню в рамках системи обов'язкового медичного страхування. Цей пакет послуг має бути збалансований з тими коштами, що виділяє держава на його виконання [117].

Як інші напрями для модернізації системи обов'язкового медичного страхування виступають:

- встановлення подушних нормативів внесків на обов'язкове медичне страхування непрацюючих громадян;
- використання коштів державного бюджету для субсидування платежів за непрацююче населення;
- усунення існуючої подвійності каналів фінансування медичних установ за одну й ту саму діяльність; усі кошти, призначені для фінансування медичної допомоги, передбаченої програмою обов'язкового медичного страхування, мають бути зосереджені в системі обов'язкового медичного страхування і використовуватися для оплати страховиками обсягів допомоги, що надаються громадянам медичними установами;
- значне посилення державних вимог до діяльності страховиків у системі обов'язкового медичного страхування з тим, щоб перетворити їх з пасивних посередників у русі фінансових коштів в активних покупців оптимальних для населення обсягів медичної допомоги в лікувально-профілактичних установах;
- надання застрахованим права вибору страховиків;

– уніфікація механізмів ціноутворення й оплати медичної допомоги в системі обов'язкового медичного страхування [25].

Вирішальною умовою подолання соціальних і політичних бар'єрів реструктуризації є вихід на якісно інший рівень координації політики органів державної влади по горизонталі (перш за все органів охорони здоров'я, соціального захисту і фінансів, фондів обов'язкового медичного страхування) і по вертикалі та забезпечення її комплексності й послідовності. Необхідне створення системи комплексного планування охорони здоров'я.

Запропоновано основні напрями перетворень у системі фінансування охорони здоров'я. Необхідне чіткіше визначення зобов'язань держави з надання безкоштовної медичної допомоги в системі обов'язкового медичного страхування. Потрібно встановити обсяги медичної допомоги не тільки в цілому по країні, а й визначити конкретний склад, обсяги медичних послуг і лікарського забезпечення, безкоштовне надання яких держава гарантує громадянам у разі різних видів захворювань. Це мають бути медико-економічні стандарти, визначені за кожною нозологією, що відображають не бажаний рівень надання медичної допомоги, а економічно можливий для держави при реальних розмірах фінансування охорони здоров'я. Потрібно чітко визначити склад медичної допомоги, який держава може дійсно безкоштовно надати населенню в рамках системи обов'язкового медичного страхування. Цей пакет послуг має бути збалансований з тими коштами, що виділяє держава на його виконання.

3.3. Класифікаційна характеристика методів оплати медичних послуг у рамках обов'язкового медичного страхування

Необхідно подолати множинність підходів, що склалися, і наблизитися до формування уніфікованої системи оплати медичної допомоги по всій країні, що відповідає вимогам Міністерства охорони здоров'я. Процес уніфікації системи оплати медичної допомоги має передбачати її побудову на основі єдиних критеріїв і принципів. Ми виходимо з необхідності поступового переходу до універсальної системи договірних відносин між стороною, які фінансує, й установою охорони здоров'я.

Така необхідність диктується вимогами ефективного використання не тільки коштів обов'язкового медичного страхування, а й взаємозв'язком усіх видів медичної допомоги і статей витрат, що фінансуються з різних джерел.

Питанню дослідження методів оплати медичних послуг приділяли увагу такі вчені як Радиш Я.Ф., Карамішев Д.В., Голяченко О.М., Власов В.В. Сьогодні пропонуються можливі механізми такого переходу. Водночас головним завданням, на нашу думку, є оптимізація порядку оплати медичної допомоги в системі обов'язкового медичного страхування.

Дане дослідження направлене на з'ясування можливості удосконалення фінансової взаємодії лікарсько-профілактичних установ і системи обов'язкового медичного страхування.

Завдання вдосконалення механізму фінансування установ охорони здоров'я коштами Фонду обов'язкового медичного страхування в рамках інноваційного підходу полягає в пропозиції системи оплати медичної допомоги, що дає змогу ефективніше використовувати кошти обов'язкового медичного страхування і стимулювати процес реструктуризації охорони здоров'я.

Отже, існує два принципи відшкодування витрат медичних організацій.

1. Принцип ретроспективної оплати, що передбачає таке: лікувально-профілактичний заклад самостійно визначає обсяги медичної допомоги, що надається; сторона, що фінансує, оплачує фактичні обсяги наданої медичної допомоги; всі фінансові ризики, пов'язані з оплатою медичної допомоги, несе сторона, що фінансує.

2. Принцип попередньої оплати. Цей принцип передбачає: сторона, що фінансує, планує обсяги медичної допомоги “в ув'язці” з очікуваними фінансовими ресурсами; сторона, яка фінансує, погоджує планові обсяги медичної допомоги з лікувально-профілактичним закладом; фінансові ризики, пов'язані з відхиленнями планових і фактичних обсягів медичної допомоги, діляться між стороною, котра фінансує, і лікувально-профілактичним закладом.

При ретроспективному принципі оплати страховик не має потужних важелів впливу на обсяги і структуру медичної допомоги, що надається, внаслідок чого в ході проведення медико-економічної експертизи можна виявити випадки необґрунтованих госпіталізацій і використання медичних технологій з низькою витратною ефективністю (низькими клінічними результатами з розрахунку на одиницю витрат), але цього недостатньо для того, щоб виключити нераціональне використання коштів. При попередній оплаті медичної допомоги страховик планує і замовляє певні обсяги медичної допомоги з урахуванням пріоритетів розвитку охорони здоров'я і наявних фінансових ресурсів. У договорі з медичною організацією фіксуються обсяги оплачуваної допомоги.

Принцип попередньої оплати передбачає, з одного боку, активізацію ролі сторони, що фінансує, як покупця медичної допомоги, з іншого – широке використання інструментів планування. За допомогою економічних важелів страховик управляє обсягами і структурою медичної допомоги, керуючись при цьому показниками, закладеними в програму державних гарантій. Перехід на попередню оплату базується на нагромадженій інформації про вартість і

фактичну кількість випадків і передбачає подальше накопичення цієї інформації з необхідною деталізацією.

Детальніше розглянемо ретроспективні методи оплати амбулаторно-поліклінічної допомоги (гонорарні методи).

До них належать такі: за фактичну кількість відвідувань; за фактичну кількість простих послуг; за фактичну кількість закінчених випадків амбулаторно-поліклінічної допомоги за тарифами, розрахованими на основі медико-економічних стандартів. У цьому випадку оплата здійснюється на основі нормативної вартості лікування незалежно від фактичної кількості відвідувань, фактичного обсягу параклінічних і інших медичних послуг. Усі перелічені методи об'єднує те, що розмір відшкодування безпосередньо залежить від виконаного обсягу робіт. Перевага вказаних методів полягає в тому, що вони дають змогу стимулювати обсяг послуг, які надаються, що має особливе значення, коли починається робота з використання економічних методів управління. Потенційний недолік – можливість необґрунтованого розширення обсягу послуг, що перевищує фінансові ресурси страховика і спотворює закладені в програмі державних гарантій пріоритети й показники. В умовах слабкої інформованості пацієнта про набір необхідних послуг лікарі можуть невиправдано збільшувати кількість відвідувань і простих послуг або завищувати складність випадку (при розрахунку за закінченим випадком), що збільшує тривалість і вартість лікування. З метою нейтралізації цього недоліку страховик має раціонально управляти методом оплати – планувати обсяги послуг та обсяг витрат, контролювати обґрунтованість послуг, що надаються. При цьому страховик вимушений здійснювати високі витрати на обробку величезного обсягу даних про надані послуги.

При використанні ретроспективних (гонорарних) методів оплати амбулаторно-поліклінічної допомоги втрачається економічна зацікавленість первинної ланки медичної допомоги в поліпшенні здоров'я пацієнтів, що призводить до скорочення обсягу профілактичної діяльності. Знижується відповідальність лікарів за

стан здоров'я населення. Крім того, втрачається координаційна функція лікарів первинної ланки – зацікавленість у раціональному виборі місця надання допомоги на інших етапах, забезпечення спадкоємності лікування на різних етапах, оцінювання якості послуг, які надаються іншими медиками, що має особливе значення в діяльності лікарів загальної практики. Таким чином, у тому вигляді, у якому ретроспективні методи оплати використовуються в системі обов'язкового медичного страхування, вони не відповідають завданню ресурсозбереження і прогнозування витрат на надання амбулаторно-поліклінічної допомоги.

Перелічені ретроспективні методи оплати можуть бути перетворені в запобіжні. Для цього: а) тарифи на послуги встановлюються в балах; б) планується обсяг фінансування допомоги певному контингенту населення. Вартість бала визначається діленням планованого обсягу фінансування на кількість одиниць медичної допомоги, виміряною в балах. Оплачується певна кількість балів, але не зверху планованої суми. Результатом використання бального методу може бути необґрунтоване збільшення обсягу медичних послуг, але це не призводить до переспоживання фінансових коштів, тобто виконується вимога прогнозованості витрат.

На відміну від гонорарних методів оплати (зокрема, бального гонорарного методу), методи подушного фінансування амбулаторно-поліклінічної ланки не передбачають відшкодування фактичного обсягу послуг, що надаються. Вони ґрунтуються на передачі фінансових коштів поліклініці за подушним нормативом фінансування на кожного застрахованого, що прикріплюється.

Можна виділити декілька варіантів подушного фінансування амбулаторно-поліклінічної допомоги:

1. Подушне фінансування на обсяг власної діяльності амбулаторно-поліклінічної ланки (територіальна поліклініка, загальна лікарська практика), тобто фінансування з розрахунку на контингент населення, що прикріплюється, і номенклатуру обсягу послуг, що надаються.

2. Подушне фінансування поліклініки на загальний обсяг позалікарняної допомоги (комплексну амбулаторно-поліклінічну послугу), тобто фінансування не тільки на власну діяльність, а й на ті види амбулаторно-поліклінічних послуг, які поліклініка не може надати сама і купує в інших медичних установах.

3. Подушне фінансування поліклініки з реалізацією принципу фондодержання при розрахунках за загальнолікарняну і стаціонарну допомогу (метод фондодержання). Залежно від обсягу медичної допомоги, фінансування поліклініки (повний обсяг усіх видів медичної допомоги або його частина), що включається в подушний норматив, розрізняють повне і часткове фондодержання.

При застосуванні для оплати амбулаторно-поліклінічної допомоги подушного фінансування на обсяг власної діяльності поліклініки необхідно враховувати ряд недоліків методу: відсутність економічних стимулів до ресурсозберігання і зниження витрат на стаціонарні види допомоги; слабка зацікавленість лікаря в інтенсивній роботі; можливість необґрунтованого скорочення обсягу амбулаторних послуг.

При подушному фінансуванні поліклініки на загальний обсяг позалікарняної діяльності з'являється стимул брати на себе основне навантаження з надання спеціалізованої амбулаторної допомоги, оптимізувати використання консультацій поза конкретною поліклінікою. Водночас при цьому методі зберігається головний недолік подушного фінансування: поліклініка зацікавлена направляти в стаціонари тих хворих, яких можна лікувати амбулаторно, тобто відсутні стимули до переміщення стаціонарної допомоги на амбулаторний етап.

При застосуванні методу подушного фінансування поліклініки з реалізацією принципу фондодержання при розрахунках за позалікарняну і стаціонарну допомогу підвищується інтерес у збільшенні обсягу позалікарняної допомоги, знижується кількість необґрунтованих госпіталізацій, з'являється реальна зацікавленість у

збереженні здоров'я своїх пацієнтів. Але при цьому методи можливі необґрунтовані затримки направлення пацієнтів у стаціонар.

При застосуванні методу подушного фінансування поліклініки з реалізацією принципу фондоодержання, страховик за дорученням поліклініки оплачує послуги, отримані пацієнтами поліклініки в стаціонарі або в іншій амбулаторно-поліклінічній установі, віднімаючи відповідні суми з фінансових коштів, що належать поліклініці за подушним нормативом з розрахунку на кількість населення, яке прикріплюється. При цьому страховик здійснює контроль за обсягом і якістю медичних послуг, що надаються, не допускає необґрунтованих затримок направлень пацієнтів у стаціонар, на додаткові консультації й обстеження.

При застосуванні методу повного фондоодержання необхідний розподіл фінансової відповідальності за оплату стаціонарної допомоги між поліклініками і страховиками, оскільки особливо дорогі види стаціонарної допомоги здатні розорити поліклініки. Для нейтралізації цього недоліку частина подушного нормативу резервується страховиком для прямого покриття витрат з лікування пацієнтів, що виходять за рамки встановленого ліміту.

В умовах обмежених фінансових ресурсів охорони здоров'я виникає необхідність нормування витрат на амбулаторно-поліклінічну допомогу і планування обсягу послуг, що надаються, на етапі надання первинної медичної допомоги. Це можливо при використанні для оплати амбулаторно-поліклінічної допомоги попередніх методів.

До ретроспективних методів оплати стаціонарної допомоги належать такі: за фактичну кількість ліжко-днів; за фактичну кількість закінчених випадків лікування за тарифами, розрахованими на основі різних одиниць обліку (за нозологічними одиницями, медико-економічними стандартами, клінічно пов'язаними групами, середньопрофільним випадком). Оплата за фактичну кількість ліжко-днів стимулює необґрунтоване нарощування кількості ліжко-днів. Можна нормувати кількість ліжко-днів за кожною нозологічною

групою, але й у цьому випадку цей метод має витратний характер: стаціонар зацікавлений у збільшенні термінів перебування до нормативних навіть у тих випадках, коли курс стаціонарного лікування завершений і пацієнт може отримувати допомогу в амбулаторних умовах. Така зацікавленість диктується, перш за все, тим, що основна частина витрат припадає на перші декілька днів інтенсивного стаціонарного лікування, в наступні дні витрати знижуються, а оплата здійснюється за жорсткими тарифами, розрахованими на середній ліжко-день. Цей недолік усувається при використанні методу оплати за фактичну кількість закінчених випадків за тарифами, розрахованими на вибрану одиницю обліку обсягів. У цьому випадку відшкодовується нормована вартість випадку, незалежно від фактичної кількості проведених ліжко-днів. У межах допустимих відхилень від нормованих термінів лікування (вище і нижче) закінчений випадок лікування оплачується за одними й тими самими тарифами. Проте при цьому зберігається зацікавленість стаціонару в завищенні обсягів допомоги і нарощуванні кількості необґрунтованих госпіталізацій. Цей метод також не відповідає вимогам ресурсозберігання і прогнозування витрат.

Оплата за фактичну кількість закінчених випадків стаціонарного лікування є ретроспективним методом оплати при оплаті за тарифами в грошовому виразі. Той самий метод при використанні бальної системи може бути віднесений до попередніх, але за умови планування обсягу й обмеження загального обсягу коштів на стаціонарну допомогу.

Далі наведемо детальну оцінку системи оплати медичної допомоги, що склалася, у рамках обов'язкового медичного страхування.

Отже, перехід на обов'язкове медичне страхування забезпечив зміну всієї системи відносин між стороною, що фінансує, і медичними організаціями. Головні позитивні результати використання методів оплати медичної допомоги зводяться до такого.

1. Принцип змісту установ охорони здоров'я поступається місцем принципу оплати реальних результатів їх діяльності – виконаних обсягів медичної допомоги. Із загальної кількості лікарень,

що працюють у системі обов'язкового медичного страхування, більше ніж 60% оплачуються за тарифами за випадок лікування за окремими діагностичними групами або профільними спеціальностями. У сфері амбулаторно-поліклінічної допомоги затверджуються нові методи оплати – за подушовим нормативом, за наданою послугою, закінчений випадок амбулаторного лікування. На другий план відходить фінансування на основі статей бюджетної класифікації (кошториси витрат).

2. Накопичені великі масиви медико-економічної інформації. Ця інформація може бути використана для оптимізації потоків пацієнтів і фінансових коштів на основі сучасних методів планування.

3. Підвищилася роль економічних методів управління медичними організаціями.

4. Створені умови для вибору пацієнтами медичної організації і лікаря. Водночас використовувані методи оплати не вирішують головних завдань, що стоять перед охороною здоров'я. Визначено основні недоліки використовуваних методів оплати медичних послуг, до яких можна зарахувати такі:

- незавершеність переходу на методи оплати за реальні обсяги робіт. Не тільки бюджетні кошти, а й частина коштів обов'язкового медичного страхування витрачаються на утримання лікувально-профілактичних закладів на основі кошторисного фінансування;

- низька частка коштів, що проходять через систему обов'язкового медичного страхування. Страховики, контролюючи не більше ніж третину фінансів охорони здоров'я, не можуть суттєво впливати на економічну мотивацію медиків. Значна частина лікувально-профілактичних установ взагалі випала із системи обов'язкового медичного страхування. Для лікувально-профілактичних установ, що входять до системи обов'язкового медичного страхування, до половини коштів надходить з бюджету на основі прямого фінансування певних статей бюджетної класифікації або видів допомоги – поза механізмом договірних відносин з установами. Це суттєво знижує позитивний ефект нових методів оплати;

- нечіткість пріоритетів і вимог до системи оплати медичної допомоги;

- відсутність системності в оплаті окремих видів медичної допомоги. Багато лікарень використовують таке поєднання методів оплати стаціонарної й амбулаторно-поліклінічної допомоги, яке призводить до переміщення ресурсів у бік дорогих видів допомоги (наприклад, поєднання різних версій оплати за фактичний обсяг стаціонарної допомоги і кошторисного фінансування поліклінік);

- недостатнє узгодження порядку оплати медичної допомоги страховиками із загальною системою планування охорони здоров'я;

- ослаблення планової функції в діяльності страховиків. За основу взятий принцип оплати за фактичні обсяги медичної допомоги. Страховики оплачують представлені реєстри, але практично не займаються плануванням обсягів медичної допомоги. У їх діяльності слабо простежується лінія на оптимізацію структури надання медичної допомоги і підвищення ефективності використання ресурсів з використанням сучасних методів управління потоками пацієнтів і фінансових коштів (методів керованої медичної допомоги). У багатьох регіонах страхові медичні організації не беруть участі в розробці програми державних гарантій, що неминуче породжує розрив між планованими та реально оплачуваними обсягами медичної допомоги.

Саме з цих причин використовувані методи оплати мають витратний характер, посилюють структурні диспропорції в охороні здоров'я. Лікарні здобувають сильні стимули до нарощування обсягу стаціонарної допомоги, у тому числі й тих видів допомоги, які можуть надаватися амбулаторно або в денних стаціонарах. Інший результат використовуваних методів оплати – низька передбаченість витрат на надання медичної допомоги, що ускладнює здійснення програми державних гарантій і планування діяльності на рівні лікувально-профілактичної установи.

У зв'язку з цим необхідно виділити пріоритетні завдання і вимоги до побудови системи оплати медичної допомоги:

1. Сприяти реструктуризації охорони здоров'я, забезпечувати ефективніше використання ресурсів обов'язкового медичного страхування.

2. Забезпечити відповідність оплачуваних обсягів і структури медичної допомоги фінансовим ресурсам, тобто в максимально можливому обсязі забезпечити передбаченість витрат і їх відповідність планам фінансування охорони здоров'я.

Вирішення першого завдання передбачає активізацію ролі страховиків (страхових медичних організацій, страхових філій територіальних фондів) у виборі найбільш раціональних маршрутів руху пацієнтів і фінансових коштів. Вибрані методи оплати повинні оптимізувати структуру надання медичної допомоги і тим самим стимулювати реструктуризацію охорони здоров'я. Система оплати в цілому повинна стати інструментом реалізації програми державних гарантій.

Вирішення другого завдання покликане забезпечити підвищення рівня керованості системою фінансування охорони здоров'я. Оплати підлягають, перш за все, ті обсяги медичної допомоги. Ці обсяги мають бути максимально пов'язані з оцінкою надходжень державних коштів з усіх джерел.

Завдання ресурсозберігання і прогнозування витрат диктують такі головні вимоги до вибору методів оплати для окремих видів медичної допомоги.

Для ланки первинної амбулаторно-поліклінічної допомогизабезпечення зацікавленості в:

- збереженні здоров'я населення, що прикріплюється, і зниженні частоти й тяжкості загострень для хронічних хворих;
- збільшенні обсягу власної діяльності і скороченні необґрунтованих направлень до вузьких спеціалістів і в стаціонар;
- раціональному витрачанні власних ресурсів, насамперед параклінічних послуг.

Для стаціонарної допомоги забезпечити:

- оптимізацію обсягу стаціонарної допомоги за рахунок зниження кількості необґрунтованих госпіталізацій;
- зниження тривалості перебування пацієнта в стаціонарі;
- ефективно витрачання власних ресурсів.

Перелічені завдання і вимоги спрямовані на збереження всіх позитивних сторін методів оплати медичної допомоги, що діють. Методи оплати повинні забезпечувати оплату реальних результатів діяльності медичних організацій, а не використовуваних ресурсів. Вони орієнтують на підвищення рівня економічної роботи як сторони, що фінансує, так і медичної організації.

На сьогодні вдосконалення фінансової взаємодії лікарсько-профілактичних установ і системи обов'язкового медичного страхування з метою підвищення соціальної ефективності та якості медичної допомоги, що надається, можливе лише на принципах попередньої оплати послуг – методом глобального бюджету.

Удосконалення фінансової взаємодії лікарсько-профілактичних установ і системи обов'язкового медичного страхування з метою підвищення соціальної ефективності та якості медичної допомоги, що надається, можливе лише на принципах попередньої оплати послуг: методом глобального бюджету. Під глобальним бюджетом ми розуміємо метод оплати стаціонарної допомоги, при якому сторона, що фінансує, оплачує медичній організації заздалегідь узгоджений обсяг і структуру стаціонарної допомоги.

3.4. Методологічні аспекти формування глобального бюджету як перспективної системи фінансування установ охорони здоров'я

З метою підвищення соціальної ефективності та якості медичної допомоги результатом переговорів між фондом і стаціонаром має стати узгоджений фіксований бюджет під певний обсяг робіт (глобальний бюджет), який визначається на основі аналізу обсягу робіт стаціонару за попередній період. Систему фінансування охорони здоров'я досліджували такі вчені як Агарков В., Білинська М., Власов В., Голяченко О., Карамішев Д., Москаленко В., Радиш Я., Солоненко І., Степаненко А., Шевченко М. та інші. Але, не дивлячись на велику кількість досліджень та розробок з даної проблематики, фінансування системи охорони здоров'я потребує вдосконалення. Це й зумовило вибір об'єктом дослідження глобальний бюджет, як перспективну систему фінансування установ охорони здоров'я.

Метою дослідження є дослідження методу глобального бюджету та його відмінності від методів оплати стаціонарної допомоги.

Перед розглядом системи формування глобального бюджету як перспективного методу фінансування установ охорони здоров'я, необхідно дати деякі концептуальні і методологічні уточнення.

Під глобальним бюджетом ми розуміємо метод оплати стаціонарної допомоги, при якому сторона, що фінансує, оплачує медичній організації заздалегідь узгоджений обсяг і структуру стаціонарної допомоги.

Умови оплати за методом глобального бюджету визначаються договором, що укладається між страховиком (страховою медичною організацією, філією страхового фонду) і комунальною лікарнею, а також іншими організаціями, що надають стаціонарну допомогу. Головна відмінність методу глобального бюджету від методів оплати стаціонарної допомоги, які діють сьогодні, полягає в тому, що оплата

цієї допомоги здійснюється не за фактом її надання (ретроспективно), а на основі розробленого й узгодженого замовлення на певний обсяг допомоги. При такому підході стаціонар може розраховувати на оплату тільки замовлених видів допомоги в межах допустимих відхилень [69].

Глобальний бюджет характеризується таким:

- величина оплати визначається узгодженими обсягами і структурою медичної допомоги заздалегідь, до моменту надання допомоги;
- зобов'язання сторони, що фінансує, обмежуються певним періодом часу, зазвичай календарним фінансовим роком;
- лікарня може самостійно використовувати частину економії, оптимізації структури допомоги, що виникає, наприклад, у результаті перенесення необґрунтованих випадків госпіталізації зі стаціонару в амбулаторну ланку;
- встановлюються можливі відхилення фактичних обсягів від планових (коридор ризику), у межах яких виплачується погоджена сума – як у разі перевищення планових обсягів, так і при їх недовиконанні [77].

Особливо ефективний метод оплати за глобальним бюджетом при переході на багаторівневу (багатоетапну) систему надання медичної допомоги. Оскільки оплата за глобальним бюджетом не пов'язана з кількістю ліжок і штату, то стаціонар може вибирати найефективніші варіанти надання медичної допомоги, скорочувати і перепрофілювати свої потужності без ризику втратити фінансування.

Крім того, позитивними моментами, з погляду стаціонарів, є такі:

- можливість наблизити тарифи до фактичних витрат стаціонару;
- реальні, а не умовні зобов'язання з фінансування;
- отримання економії, що виникає за рахунок оптимізації структури робіт;

– можливість використовувати потужності, що вивільнюються, для надання послуг на платній основі і за угодами добровільного медичного страхування.

Перехід на попередню оплату стаціонарної допомоги базується на накопиченій інформативній базі фактичної кількості випадків лікування. Ретроспективна оплата стаціонарів (за фактичною кількістю закінчених випадків лікування, вартості ліжко-дня) є перехідним етапом до складніших методів розрахунків, заснованих на управлінні об'єктами медичної допомоги. Саме при розрахунках за фактично виконаний обсяг роботи збирається медико-економічна інформація, необхідна для планування, виробляються навички аналізу цієї інформації і практичного застосування як стороною, що фінансує, так і самим стаціонаром.

При переході до оплати стаціонарної допомоги за методом глобального бюджету необхідно зберегти облік фактично виконаних обсягів робіт, оскільки це необхідно для контролю за виконанням лікарнею своїх зобов'язань і планування обсягів і структури медичної допомоги на майбутній період [17].

Детальний облік інформації стосовно пролікованих хворих розширює можливості сторони, що фінансує, для визначення обґрунтованих обсягів стаціонарної допомоги при формуванні глобального бюджету стаціонару, дає можливість відстежувати діяльність поліклінік з управління стаціонарною допомогою. Як облікові одиниці обсягів для стаціонарів виступають кількість закінчених випадків лікування і проведених пацієнтами ліжко-днів.

При переході до оплати стаціонарної допомоги за методом глобального бюджету необхідно розробити і використовувати систему показників, що дають змогу відстежувати виконання обсягів наданої медичної допомоги.

Головне завдання страховика при використанні методу глобального бюджету – досягти підвищення ефективності використання ресурсів охорони здоров'я шляхом оптимізації обсягів

медичної допомоги, перш за все, за рахунок переміщення частини випадків стаціонарного лікування на амбулаторний етап.

При використанні методу глобального бюджету суттєво посилюється вплив страховиків на медичні заклади порівняно з використанням методу оплати за фактичну кількість випадків лікування, коли страховик вимушений оплачувати вже надані обсяги допомоги.

Перехід від ретроспективних методів оплати до методу глобального бюджету здійснюється значно простіше, якщо стаціонар фінансується одним страховиком. У цьому випадку спрощується процес планування обсягів стаціонарної допомоги [22].

Складніша ситуація виникає при формуванні глобального бюджету медичного закладу, що фінансується декількома страховиками, кожен з яких має запланувати обсяг стаціонарної допомоги для застрахованого ним населення. У цій ситуації страхові компанії мають домовитися між собою про авансові платежі для стаціонару на погоджені обсяги. У майбутньому має бути проведений перерахунок на основі фактичної кількості днів госпіталізації застрахованого контингенту за певний календарний період (місяць, квартал, рік).

До початку календарного/фінансового року лікарня на основі попереднього замовлення розробляє варіант глобального бюджету і на цій основі формує план-заявку на надання стаціонарної допомоги. Одночасно страховик розробляє план-замовлення на стаціонарну допомогу, ґрунтуючись на оцінюванні потреби застрахованих, прогнозі надходження фінансових ресурсів, можливостей перенесення частини випадків стаціонарного лікування в амбулаторну ланку. Далі обидві сторони погоджують обсяги стаціонарної допомоги, що надається. Глобальний бюджет стаціонару виступає у формі об'єднаних планів-замовлень страховиків.

У ході узгодження можна чекати, що лікарня домагатиметься включення в договір максимально великого обсягу випадків з їх фінансовим забезпеченням. Крім того, лікарня прагнучиме перенести

на страховика всі фінансові ризики, пов'язані з надплановими обсягами стаціонарної допомоги. Навпаки, страховик намагатиметься мінімізувати свої зобов'язання як за плановими, так і надплановими обсягами, максимально пов'язавши їх з очікуваними фінансовими ресурсами і встановленими лімітами витрат на стаціонарну допомогу (нормовною часткою подушного нормативу фінансування страховика). Один з можливих варіантів досягнення компромісу: страховик гарантує оплату планового обсягу допомоги на рівні попереднього варіанта замовлення й оплату понадпланових обсягів при: суворому контролі за їх обґрунтованістю; за нижчими ставками – у розмірі змінних витрат (перш за все, на харчування і медикаменти).

Узгоджені страховиками зі стаціонаром плани-замовлення розглядаються погоджувальною комісією при розробці замовлення в регіоні. Після затвердження замовлення в регіоні затверджується замовлення стаціонару. Воно дорівнює сумі глобальних бюджетів, узгоджених з усіма страховиками. Страховик укладає договір на надання погодженого обсягу стаціонарної допомоги, здійснює моніторинг і оцінювання виконання договірних зобов'язань. Лікарня надає страховикові звітність про обсяги наданої медичної допомоги застрахованим [94].

Для розробки глобального бюджету сторона, що фінансує, повинна спланувати обсяги і вартість стаціонарної допомоги і погоджувати свої плани з планами лікарні. Процес формування глобального бюджету стаціонару проводиться паралельно страховиками і медичними установами, сплановані показники обсягів медичної допомоги коректуються сторонами в процесі переговорів.

Перед завідувачами відділень і лікарень стаціонару мають бути поставлені такі завдання:

а) визначення необґрунтованих госпіталізацій у відділеннях стаціонару за нозологіями;

б) завідувачі і лікарі відділень спільно з відповідними фахівцями поліклініки визначають нозології, лікування яких можливе в умовах поліклініки без шкоди для хворого. При цьому слід чітко

визначити причини надмірно високого рівня госпіталізації: думка лікарів, що традиційно склалася, з приводу підстав для стаціонарного лікування; необхідність щоденних фізіотерапевтичних або інших процедур; матеріальні труднощі хворих, що не належать до категорій населення, які мають право на пільги при придбанні медикаментів для амбулаторного лікування; переважання при госпіталізації соціальних показників над медичними.

Спільними зусиллями лікарів поліклініки і стаціонару необхідно визначити потоки хворих, яких уже сьогодні можна лікувати амбулаторно, причому без серйозного перетворення ланки первинної медико-санітарної допомоги. Як показує досвід переходу на метод оплати за глобальним бюджетом, загальна їх кількість становить приблизно 10–12% від кількості хворих, які одержують стаціонарну допомогу протягом року.

Далі необхідна розробка технологічної схеми лікувально-діагностичної роботи (стандартів надання медичної допомоги або клінічних протоколів) за кожною з обраних нозологій [116].

Технологічна схема має включати перелік і кількість медикаментів, виробів медичного призначення, а також перелік і кількість параклінічних послуг, необхідних для ведення випадку за кожною нозологією. Решта всіх елементів витрат відноситься на ліжко-день.

При встановленні вимог до якості лікування за кожною нозологією визначаються ті критерії стану здоров'я пацієнта, при яких він може бути виписаний на амбулаторне доліковування.

Терміни госпіталізації за кожною нозологією визначаються з урахуванням можливостей інтенсифікації лікувально-діагностичного процесу. Оцінюються можливості проведення якомога повного обстеження хворих на догоспітальному етапі, використання стаціонарів вдома й інших технологій. Визначаються джерела інтенсифікації роботи персоналу в самому відділенні і параклінічній службі.

У плані використання потужностей слід відобразити роботу відділення не тільки за договором зі страховиком на реалізацію програми державних гарантій, а й види діяльності за альтернативними джерелами фінансування (платні послуги).

Групуючи отримані дані в запропоновані формати, завідувачі відділеннями стаціонару формують план-заявку глобального бюджету відділення в частині обсягів медикаментів, виробів медичного призначення, параклінічних послуг і кількості хворих за окремими нозологіями. В разі необхідності обґрунтовують зміну штатної кількості відділення [66].

Етап узгодження результатів розрахунків з адміністрацією медичного закладу необхідний для коректування отриманих результатів з урахуванням потужності параклінічних підрозділів і наявних ресурсів стаціонару.

Глобальний бюджет-заявка кожного відділення має бути сумою обсягів і тарифів з набору вибраних нозологій.

Значення цього розрахунку для відділення зводиться до такого:

- накопичується інформація про необхідний обсяг і вартість лікарських засобів і виробів медичного призначення, на які можуть розраховувати лікарі;

- підвищується роль планування лікарського забезпечення. Лікарі беруть на себе конкретні зобов'язання з виконання узгодженого обсягу робіт, використовуючи певний набір лікарських засобів, а адміністрація зобов'язана забезпечити цей набір з кількісного і якісного погляду. Адміністрація може виконати свою частину зобов'язань тільки при чіткому плануванні витрат. Усі нові методики лікування вводяться на плановій основі з урахуванням необхідних витрат на лікарські засоби;

- планування обсягу самими лікарями створює стимули до підвищення рівня їх професійної підготовки.

Глобальний бюджет подається стаціонарному стороні, що фінансує, у вигляді плану-заявки, де містяться побажання цього

стаціонару і водночас представлення його можливостей стороні, що фінансує [73].

На етапі підготовки до переговорів стаціонар має право вимагати від страховика плани-заявки інших стаціонарів регіону. Аналіз подібної інформації необхідний для підготовки до переговорного процесу зі страховиком. Можливо, у процесі вивчення цієї інформації з'явиться потреба в корекції плану-заявки. Одночасно слід підготувати поквартальну розбивку річного глобального бюджету стаціонару. На користь медичного закладу погоджувати зі страховиком, перш за все, поквартальні показники глобального бюджету, домагаючись регулярної індексації тарифів на темпи інфляції.

У ході узгодження можливі різні варіанти:

1. Сторона, що фінансує, погоджується з поданим планом-заявкою. У цьому випадку план-заявка автоматично переходить у план-замовлення. Глобальний бюджет стаціонару сформований і затверджений. Він закріплюється договором з медичною установою. Такий варіант оптимальний, але малоімовірний.

2. Сторона, що фінансує, не погоджується з поданим планом-заявкою. Причинами цього можуть бути такі: можливість розмістити частину обсягів, наведених у плані-заявці конкретного стаціонару, в інших медичних закладах, де лікування цієї патології коштує дешевше; недооцінка в плані-заявці можливості перенесення частини випадків стаціонарного лікування на амбулаторний рівень (страховик вважає, що резерви такого перенесення використані недостатньо); нестача фінансових коштів на задоволення повного плану-заявки (найбільш імовірний варіант). Оскільки вирішальне слово належить стороні, що фінансує, стаціонару доведеться перерахувати план-заявку.

На першому етапі план-заявка медичного закладу зменшується за рахунок скорочення обсягів або виключення деяких нозологій. При економічному оцінюванні цього варіанта слід враховувати, що скорочення обсягів спричинить зменшення робочих ліжко-днів за

планом, що, у свою чергу, призведе до певного збільшення вартості обсягів, що залишилися в заявці. Необхідно перерахувати тарифи на нове навантаження стаціонару і розробити новий варіант глобального бюджету.

Якщо сторона, яка фінансує, не має коштів на оплату планованого обсягу стаціонарної допомоги (найбільш імовірна ситуація), то починається спільний процес пошуку можливостей скорочення обсягів і тарифів. Зрозуміло, інтереси стаціонару обмежуються, але в економічній ситуації, що склалася, цього важко уникнути. Розрахунок глобального бюджету стаціонару за конкретними нозологіями дає можливість обґрунтувати скорочення обсягів [46].

Головні фахівці вищого органу охорони здоров'я приймають рішення про допустимість скорочень за планом лікування, набору медикаментів і параклінічних послуг. Рішення ухвалюється після вивчення скоректованих форматів цього стаціонару.

На Погоджувальній комісії розглядається поданий глобальний бюджет стаціонару й рішення вищого органу охорони здоров'я щодо нього. Якщо такий висновок несприятливий, то приймається рішення про додаткове фінансування програми державних гарантій або про її перегляд у частині зміни умов надання медичної допомоги, наприклад, введення листа очікувань планових звернень, формальних доплат пацієнтів за певні статті витрат.

Страховик має проаналізувати дані про потоки госпіталізації застрахованого населення за кожним медичним закладом, що обслуговує його клієнтів, за період не менше ніж три роки. Для оцінювання незадоволеної потреби слід проаналізувати черги на госпіталізацію. Важливо визначити потоки хворих з досить простою патологією в медичному закладі вищого рівня. На першому етапі роботи першорядне значення мають дані, які отримують від самих лікарень. У подальшому інформація про потреби в плановій стаціонарній допомозі має надходити від поліклінік. Останні є

реальними замовниками обсягів стаціонарної допомоги. Їх оцінки потреби населення мають першорядне значення.

Аналіз обсягів медичної допомоги, що склалися, і виявлення зон неефективності здійснюється страховиком (лікарями-експертами) за участю фахівців стаціонарів, у яких передбачається розмістити план-замовлення на стаціонарну допомогу, а також лікарів поліклінік, які направляють хворих у стаціонар. У перший рік роботи, найімовірніше, єдиним джерелом інформації для планування обсягів і витрат будуть плани-заявки медичних установ. У міру накопичення досвіду планування (вже з другого-третього року праці за цією схемою) страховик буде здатний самостійно визначати потребу в стаціонарному лікуванні, планувати витрати і ставити завдання перед медичною установою, спираючись на аналіз їх діяльності за попередній період.

На початковому етапі роботи пропонується такий механізм дій: збір інформації про стаціонарну допомогу медичних установ, що надають стаціонарну допомогу застрахованим; виявлення випадків необґрунтованої госпіталізації; аналіз можливостей поліклінік з переміщення частини випадків стаціонарного лікування на амбулаторний рівень; виявлення чинників завищення тривалості госпіталізації; аналіз можливостей використання стаціонаром ресурсоощадних технологій. При формуванні глобального бюджету одиницею обсягу може бути як ліжка-день, так і закінчений випадок лікування за окремими нозологічними формами.

При використанні методу глобального бюджету має зрости роль страховика в забезпеченні якості медичної допомоги, оскільки велика ймовірність того, що стаціонари, прагнучи до економії ресурсів, жертвуватимуть якістю.

Найбільш перспективний підхід – перехід від контролю за якістю до участі в процесі управління якістю. Так, на стадії планування глобального бюджету розглядаються питання обґрунтованості госпіталізацій за конкретними нозологічними формами, розробляються клінічні протоколи або стандарти лікування

за найбільш витратними групами захворювань, показники якості лікувально-діагностичної роботи.

Процедура експертизи якості медичної допомоги обумовлюється в договорі на надання медичної допомоги.

На стадії виконання глобального бюджету в процесі управління якістю страховики розглядають питання обґрунтованості понадпланових госпіталізацій, дотримання медичних технологій, передбачених у протоколах і стандартах, дотримання термінів госпіталізацій. При оплаті стаціонарної допомоги за методом глобального бюджету існують особливості в оплаті екстреної і планової допомоги.

Обсяг екстреної допомоги визначається на підставі даних статистики за декілька років і, як правило, планується на рівні, що склався (за кількістю екстрених госпіталізацій). Проте не всі екстрені госпіталізації обґрунтовані. Ретроспективні системи оплати, що діють, стимулюють стаціонар госпіталізувати і тих пацієнтів, які після надання короткострокової допомоги могли б лікуватися амбулаторно.

Оплата допомоги екстреним хворим здійснюється в обсязі глобального бюджету на екстрену допомогу (у межах коридору ризику – допустимих відхилень). Незалежність розміру оплати від фактичної кількості ліжко-днів стимулює стаціонар скорочувати тривалість перебування пацієнта, виписуючи, при нагоді, після інтенсивного етапу лікування на амбулаторний етап (на доліковування) [2].

У зв'язку з тим, що недостатність фінансових ресурсів створює передумови для відмови застрахованим в безкоштовному наданні планової допомоги, необхідно на етапі формування глобального бюджету стаціонару планувати частку глобального бюджету на надання допомоги плановим хворим. Оскільки вже на етапі планування закладається дефіцит за кількістю планових госпіталізацій, можливе формування листів очікування на планову допомогу.

Сума оплати залежить від кількості пролікованих планових хворих, тобто використовується метод оплати за фактичною кількістю закінчених випадків. Проте це не порушує вимогу забезпечення передбаченості витрат, оскільки в цілому оплата здійснюється в межах коштів, запланованих у замовленні за кожним профілем на надання планової допомоги.

Реалізація цього варіанта можлива за наявності талонної системи на планові госпіталізації. Кожен страховик щомісячно видає заплановану кількість талонів-напрямів на планову госпіталізацію поліклінікам відповідно до кількості і статево-вікової структури прикріпленого контингенту населення. При цьому може створюватися єдина база обліку заявок на планову госпіталізацію і наявність фактичних місць, яка використовується всіма страховиками. Таким чином, при збереженні передбаченості витрат забезпечується можливість вибору для лікарів і пацієнтів та конкуренція між стаціонарами.

При обґрунтованому перевищенні кількості ліжко-днів (понад коридор ризику) медичний заклад надає страховикові заявку на додаткове фінансування, у якій обґрунтована потреба в додаткових коштах. Після експертизи страховиком діяльності поліклініки і стаціонару встановлюється обґрунтованість перевищення витрат й узгоджується сума додаткового фінансування з ризик-фонду. Доцільне часткове відновлення коштів, наприклад компенсація витрат тільки на харчування і медикаменти.

Перевага пропонованої нами схеми фінансування полягає в тому, що глобальний бюджет стаціонару розраховується не на ресурси, а на результати діяльності стаціонару, виражені в обсягах послуг, що надаються. Обсяг фінансових коштів, наданих лікарні, не залежить від її ресурсних показників. Узгоджений обсяг допомоги виконується на основі власного плану із залученням тих ресурсів, які для цього необхідні.

Головна відмінність методу глобального бюджету від методів оплати стаціонарної допомоги, що діють сьогодні, полягає в тому, що

оплата допомоги здійснюється не за фактом її надання (ретроспективно), а на основі розробленого й узгодженого замовлення на певний обсяг допомоги [73].

У цьому випадку керівництво клініки має можливості маневрувати ресурсами, вибираючи найбільш ефективні варіанти надання допомоги. При веденні переговорів про склад бюджету стаціонару враховуються всі поточні і перспективні характеристики його роботи, включаючи плановані технологічні нововведення.

До позитивних моментів цієї схеми фінансування діяльності медичних установ насамперед можна зарахувати такі: можливість маневрування ресурсами; можливість отримання економії, що виникає за рахунок оптимізації структури медичної діяльності.

Під глобальним бюджетом ми розуміємо метод оплати стаціонарної допомоги, при якому сторона, що фінансує, оплачує медичній організації заздалегідь узгоджений обсяг і структуру стаціонарної допомоги.

Умови оплати за методом глобального бюджету визначаються договором, що укладається між страховиком (страховою медичною організацією, філією страхового фонду) і комунальною лікарнею, а також іншими організаціями, що надають стаціонарну допомогу. Головна відмінність методу глобального бюджету від методів оплати стаціонарної допомоги полягає в тому, що оплата цієї допомоги здійснюється не за фактом її надання (ретроспективно), а на основі розробленого й узгодженого замовлення на певний обсяг допомоги. При такому підході стаціонар може розраховувати на оплату тільки замовлених видів допомоги в межах допустимих відхилень.

3.5. Дослідження значення видатків на систему охорони здоров'я України

Сучасні системи охорони здоров'я потребують забезпечення достатніми фінансовими ресурсами, доступу до медичних послуг, універсального охоплення основними видами допомоги у сфері зміцнення здоров'я, профілактики, лікування і реабілітації для населення, підвищення ефективності та зменшення фінансових ризиків, пов'язаних з наданням допомоги, створення умов для того, щоб вартість послуг не стала на перешкоді при їх отриманні. Тому для осіб, які приймають рішення щодо формування політики у сфері охорони здоров'я, важливими залишаються питання стосовно фінансування системи охорони здоров'я, збору, об'єднання і розподілу коштів для врахування всіх видів ризиків, а також стосовно оплати праці працівників галузі.

На основі дослідження ролі та значення видатків на систему охорони здоров'я України, визначити принципи реформування системи охорони здоров'я та варіанти покращення стану фінансування.

Протягом останніх 5 років окремі показники охорони здоров'я в Україні поліпшувалися, інші залишилися незмінними або навіть погіршилися. В таблиці 1 наведено показники сектора охорони здоров'я України та ЄС.

Україна надалі стикається з викликами, які стосуються забезпечення ширших результатів і наслідків діяльності системи охорони здоров'я, а саме з необхідністю: підвищення ефективності надання медичних послуг; зміни тенденції до скорочення очікуваної тривалості життя на тенденцію до її зростання; зменшення нерівності в доступі до ефективних послуг охорони здоров'я. Загалом, більшість показників стану здоров'я для населення України гірші, ніж для нових країн-членів ЄС.

Таблиця 1

Показники сектора охорони здоров'я України та країн Європи

Показники на 100 тис. осіб	Україна	ЄС-25	ЄС-10	СНД
Лікарні	,4	,23	,75	,14
Установи первинної медичної допомоги	3,82		05,89	7,49
Лікарняні ліжка	81,08	10,44	60,8	08,8
Кількість ліжок в лікарнях для невідкладної медичної допомоги	16,7	14,88	20,04	85,88
Лікарі	00,64	43,44	78,36	73,91
Терапевти	8,86	8,62	4,13	4,49
Стоматологи	0,63	1,77	3,11	1,52
Медсестри	76,26	79,34	41,6	90,9
Стационарні хірургічні процедури за рік	248,79	193,44	638,5	067
Середня тривалість лікування у стаціонарах, всі лікарні (днів)	4,2	,52	,71	3,83
Середнє навантаження на одне ліжко у %, лише лікарні для невідкладної медичної допомоги	0,4	6,97	7,59	5,88

Національна система охорони здоров'я України фінансується із загальних бюджетних надходжень. Державні видатки у сфері охорони здоров'я невеликі порівняно з іншими країнами регіону, хоча й дещо перевищували середньосвітове значення цих видатків як відсоток від ВВП. Сукупні ж видатки на охорону здоров'я практично вдвічі перевищують цей показник. Однак, видатки на охорону здоров'я неефективні, що є наслідком, зокрема, чинної регуляторної бази, яка обмежує гнучкість бюджетів на рівні закладів охорони здоров'я та органів місцевого самоврядування.

Порівняно з іншими країнами, в Україні рівень приватних видатків у сфері охорони здоров'я є надзвичайно високим, а державне фінансування галузі практично зводиться до утримання ліжко-місця

Серед основних проблем та обмежень, наявних у сфері охорони здоров'я України (це відображено в програмі дій уряду України "Український прорив" та низці стратегічних документів; МОЗ

України, ВООЗ, Світовий банк та партнери мають намір найближчим часом докладно обговорити вищезазначені питання та визначити план подальших конкретних заходів

У 2009 р. бюджетне фінансування охорони здоров'я становило 3,9% ВВП. Втім, якщо додати до цієї суми обсяг видатків населення на придбання лікарських засобів і виробів медичного призначення (12,4 млрд. грн.), а також видатки лікарняних кас (55 млн. грн.), видатки на приватну медицину (1 млрд. 353 млн. грн.), фінансування Світового банку й Глобального фонду боротьби з туберкульозом, ВІЛ/СНІДом та малярією, – то цей показник значно зростає, сягаючи 5,76%. Проте і це ще не всі фінансові ресурси галузі: підвищення показника сукупних видатків ще приблизно на 0,1–0,2% ВВП забезпечують фонди допомоги хворим, діяльність яких управляється та фінансується неурядовими організаціями та благодійними фондами. Врешті, цей показник значно збільшують неформальні (неофіційні) платежі за надання послуг з охорони здоров'я: Україна має один з найгірших профілів щодо неофіційних (неформальних) платежів у сфері охорони здоров'я з-поміж інших країн регіону Східної та Центральної Європи. Оцінки обсягів виплат населення з власної кишені суттєво різняться залежно від джерела даних та методології: за деякими з них цей обсяг може становити 3–3,5% сукупних державних видатків на охорону здоров'я. Співвідношення між державними та приватними видатками у сфері охорони здоров'я України порівняно з іншими країнами переконливо свідчить про те, що у нас в країні рівень приватних видатків є надзвичайно високим, що зображено на рис. 1.

Тож якщо сьогодні оцінювати всі сукупні видатки в охороні здоров'я, то навіть за найбільш скромними підрахунками реальне фінансування галузі в Україні становитиме 6–6,7% ВВП (що перевищує середній показник для 10 країн, які нещодавно стали членами ЄС, і, звісно, є нижчими, ніж у країн-старожилів).

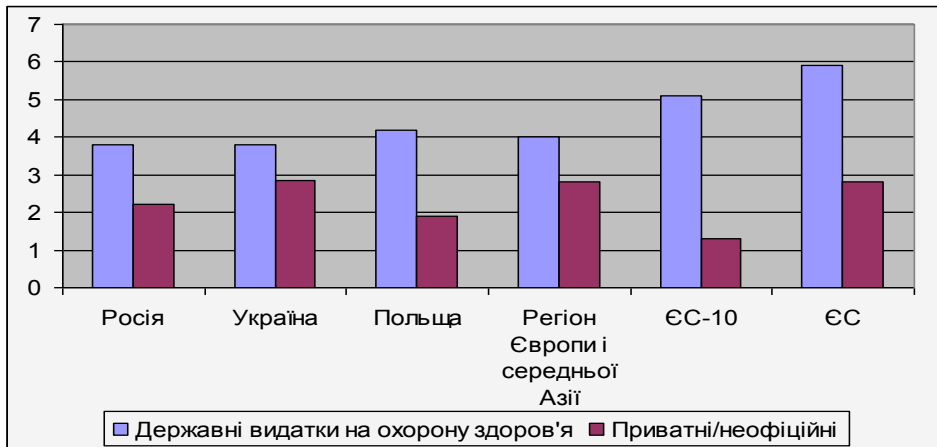

Рис. 1. Державні і приватні видатки у сфері охорони здоров'я порівняно з іншими країнами регіону

Постає питання: чи достатньо даного фінансового ресурсу, щоб задовольнити потреби галузі охорони здоров'я і забезпечити надання якісної ефективної медичної допомоги населенню? Відповідь на це запитання – однозначно ні. Оскільки відсоток ВВП, який припадає на душу населення, в Україні суттєво нижчий, ніж у країн-сусідів, поступаючись у півтора рази Болгарії, майже вдвічі Польщі і майже у 8 разів Німеччині, що можна побачити на рис. 2.

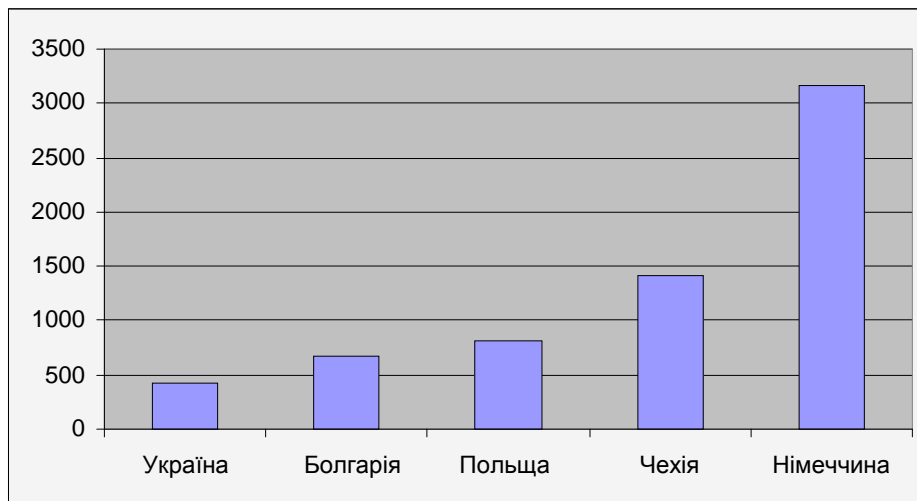

Рис. 2. Витрати на охорону здоров'я за паритетом купівельної спроможності (оцінка ВОЗ, 2009р., дол. США)

В динаміці з роками ситуація практично не змінюється, тобто, змінюються обсяги фінансування, а розподіл видатків розписується по окремих статтях, які з року в рік практично не змінюються: коливання становить 2–3%, що зображено на рис. 3.

Лева частка, як і раніше, поглинається заробітною платнею медичних працівників та оплатою комунальних послуг (понад 70% всіх видатків спрямовується на фінансування діяльності лікувально-профілактичних закладів). Бюджетні видатки на охорону здоров'я розподіляються відповідно до елементів затрат, головними з яких є лікарняні ліжка. Витрати на оплату праці та комунальні платежі становлять дві третини видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я в той час як на закупівлю товарів, матеріалів та послуг витрачається лише одна п'ята, а на капітальні видатки одна десята сукупних видатків.

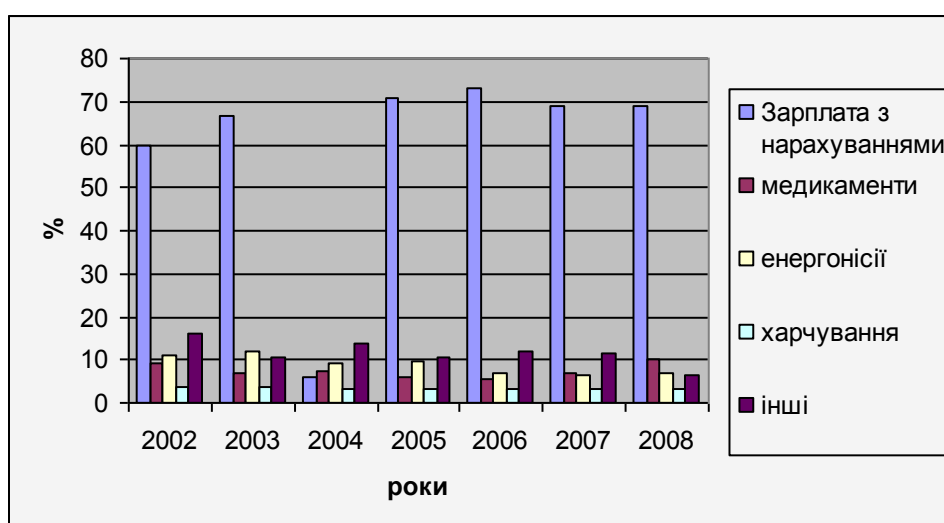

Рис. 3. Структура видатків бюджету галузі охорони здоров'я за 2001-2008 роки

При цьому Україна має 5,74 лікарні на 100 тис. населення, що вдвічі більше за цей показник для країн – нових членів ЄС (2,75); кількість стаціонарних ліжок в Україні на 50% більша за середній показник для ЄС, а ліжок в лікарнях для пацієнтів з гострими захворюваннями – на 70%. Водночас, якщо кількість медичних сестер та лікарів на 100 тис. населення наближається до середнього показника в ЄС, то обсяг наданого лікування (наприклад, кількість хірургічних процедур) на 20% менший [124].

Ще повнішу картину отримаємо, згадавши про такий показник якості здоров'я населення, як середня очікувана тривалість життя: в Україні вона приблизно на 11 років нижча за таку ЄС. Якщо ж

привести нашу структуру населення до такої у ЄС, виявиться, що стосовно цілого ряду поширених видів патології рівень захворюваності перевищує середньоєвропейський в декілька, а подекуди в десяток разів.

Рівень заміщення в більшості лікарень низький. Проте оскільки фінансування розподіляється за окремими статтями бюджету (наприклад, рівень заробітних плат визначається на центральному рівні), керівництво лікарень не може змінювати розподіл коштів в межах бюджету.

Внаслідок цього бюджетне фінансування лікарень спрямоване на підтримку наявної інфраструктури, на збереження зайнятості медичних працівників і не залежить від обсягу наданих лікарні послуг, тобто від наданого для покращання здоров'я пацієнта лікування. Отже, сьогодняшня система фінансування лікарень не створює стимулів для правильного лікування пацієнтів. Навіть гірше, пацієнти часто розглядаються як фактор витрат, оскільки ефективніше їхнє лікування зменшуватиме кошти, наявні для лікарні.

Отже, часто хворі потрапляють в лікарні і не отримують нічого, окрім лікарняного ліжка. І оскільки конституційне положення щодо права громадян на безоплатну медичну допомогу не створює паралельних зобов'язань ані держави, ані лікарні, пацієнти змушені закривати розрив між їх попитом і наявною пропозицією надання медичної допомоги за рахунок особистих коштів. Хворі повинні здійснювати неофіційні платежі лікарям, щоб отримати доступ до якісної медичної допомоги. За лікування, медикаменти та послуги лікарні, як-то їжа та постіль, вони сплачують додатково.

Як результат, українська система охорони здоров'я стає досить несправедливою. Крім того, навіть ті пацієнти, які здійснюють особисті платежі, не можуть бути впевнені в якості неофіційно куплених медичних послуг, оскільки більшість з них не зможуть оцінити необхідність того чи іншого лікування та його якість.

Низькі показники здоров'я в Україні частково відображають проблематичну ситуацію, що пов'язана зі структурою стимулів на рівні лікарень [125].

У країнах Європейської спільноти одна повноцінна лікарня загального профілю забезпечує надання вторинної медичної допомоги для 100–200 тис. населення (при цьому необов'язковим є відповідність адміністративно-територіальному поділу країни). Невеликі за кількістю населення, а отже й платників податків, райони з фінансової точки зору неспроможні самостійно утримувати високоякісну, якісну та сучасну систему надання вторинної медичної допомоги, тому їх фінансові потужності потребують об'єднання.

Отже, порівняння показників свідчить, що пацієнти в Україні: частіше потрапляють до лікарень, де вони перебувають довше, в більш переповнених палатах, отримуючи менший обсяг лікування.

Таким чином, на сьогодні Україна має достатню кількість лікарів та середнього медичного персоналу, цілком достатню кількість ліжок, а у кінцевому результаті – ту якість медичної допомоги, рівень якої не здатний задовольнити пацієнтів. Тобто, і до сьогодні в Україні фінансування охорони здоров'я практично зводиться до фінансування ліжка-місця [126].

Попри те, що формальні і неформальні джерела наповнення системи охорони здоров'я України сягають у відсотках до ВВП рівня країн ЄС–10, вони є недостатніми для фінансування надання якісної медичної допомоги.

Власні виплати населення призводять до нерівності в доступі до послуг охорони здоров'я в Україні. Обсяг і ймовірність прямого фінансування коштами власних виплат населення істотно зростає з рівнем надання послуг. Платежі в обласних лікарнях вищі, ніж у районних і місцевих лікарнях. Обсяг власних платежів населення є різним для різних областей.

Україна має вкрай низьку ефективність використання фінансового ресурсу системи охорони здоров'я. Організаційна

структура МОЗ України, обласних управлінь охорони здоров'я залишається "радянською", яка працює на забезпечення лікувального процесу не у відповідності до економічної доцільності. Система охорони здоров'я потребує підготовки менеджерів, управлінців: часто признаючи талановитого лікаря не отримуємо хорошого управлінця і втрачаємо талановитого лікаря.

Серед нормотворчих причин, які зумовлюють низьку ефективність використання видатків охорони здоров'я і призводять до високого рівня неформальних платежів, – тобто основних чинників, що спричинили виникнення нинішньої ситуації в системі охорони здоров'я України і утворюють своєрідне законодавчо-нормативне зачароване коло.

Наказ МОЗ України від 23.02.2000 р. № 33, який прив'язує формування штатів працівників медичних закладів до штатних нормативів і типових штатних лімітів бюджетних асигнувань: "формування штатів працівників медичних закладів на підставі штатних нормативів і типових штатних лімітів бюджетних асигнувань. На заробітну плату в межах показників, що дозволяються фінансовими органами у вигляді лімітних довідок на відповідний період і враховують чисельність штату та фонду оплати праці".

Саме за допомогою цього механізму замикається згадане зачароване коло, яке заважає гнучкому та оперативному плануванню кадрових ресурсів медичних закладів з урахуванням реальних медичних потреб населення, стану розвитку медичних технологій та міркувань економічної доцільності [127].

Провідною проблемою української охорони здоров'я, як свідчать дані аналізу вітчизняних та міжнародних експертів, є невідповідність діючої в Україні старої радянської моделі охорони здоров'я (моделі Семашко), призначеної для функціонування в умовах планової економіки, сучасним реаліям.

Недоліки існуючої в Україні моделі охорони здоров'я зумовлені такими чинниками як: проблеми фінансування системи охорони

здоров'я; неефективність структури медичного обслуговування; низька якість медичної допомоги; низька доступність і якість ліків.

В останні роки було зроблено певні кроки стосовно запровадження системних реформ в охороні здоров'я. Зараз потрібно провести послідовні та глибокі інституційні і структурні перетворення, а для цього прийняти базові акти законодавства, відпрацювати ряд моделей на рівні пілотних проектів в кількох областях, затвердити алгоритм проведення необхідних заходів.

Провідні напрямки перетворень:

- Проведення організаційно-структурних перетворень на кожному рівні (первинному, вторинному, третинному).
- Підвищення ефективності системи фінансування та витрат в галузі.
- Підвищення доступності ліків.
- Запровадження професійного менеджменту.
- Моніторинг та аналіз здоров'я населення, доступності медичної допомоги, ефективності антикризових заходів.

Головним завданням реформування є підвищення ефективності функціонування системи охорони здоров'я:

- Структурна реорганізація системи відповідно до потреб населення у різних видах медичної допомоги.
- Об'єднання пулів фінансових коштів.
- Введення договірних відносин при закупівлі медичних послуг і нових методів фінансування медичних установ.
- Зміни в оплаті праці медичного персоналу.

Підвищення ефективності функціонування системи охорони здоров'я вимагає проведення структурної реорганізації:

На первинному рівні – Створення Центрів первинної медико-санітарної допомоги (ЦПМСД) як єдиного нового типу установи із надання цієї допомоги [123].

При цьому: в сільській місцевості

- проведення реорганізація сільських лікарських амбулаторій, амбулаторних відділень сільських дільничних лікарень та частини

поліклінічних відділень центральних районних (ЦРЛ) та районних лікарень(РЛ), великих ФАПів, які стануть структурними підрозділами нової установи – ЦПМСД;

- у зв'язку з тим, що на рівні ФАПів, які обслуговують до 300 осіб, надається низькопродуктивна та, в більшості випадків, неякісна медична допомога, пропонується на рівні місцевих громад розглянути питання про їх перепрофілювання в медичні пункти, де проводяться планові прийоми сімейних лікарів;

- створюються основні ланки – амбулаторії сімейних лікарів, які планово обслуговують закріплене населення за нормативом 1200 чол. в селах, селищах, містах районного значення і які куцшово розташовуються по території району;

- на базі районного поліклінічного відділення створюється апарат управління центром, який бере на себе функцію організації підготовки та перепідготовки кадрів, забезпечення сімейних лікарів обладнанням, медичними засобами та лікувальними засобами, координацію роботи сімейних лікарів, взаємодію із областю та системою швидкої допомоги та інші функції.

Відповідно встановлюється система роботи Центру.

Хворий спочатку звертається до ФАПУ, де йому в залежності від ступеня тяжкості захворювання можуть:

а) надати допомогу;

б) записати на плановий прийом до сімейного лікаря, який повинен приймати в селі за затвердженим графіком;

в) направити на прийом до сімейного лікаря в амбулаторію;

г) терміново викликати швидку допомогу.

Сімейний лікар може або безпосередньо надати допомогу, або направити до вторинного рівня (на стаціонарне лікування).

В містах:

– реорганізація та перепрофілювання частини поліклінік та поліклінічних відділень багатопрофільних дорослих та дитячих лікарень, у підрозділи ЦПМСД;

– відкриття амбулаторій сімейних лікарів, де будуть розміщені кілька дільничних сімейних лікарів (норматив закріплення 1500 чол.), наближених до місця проживання населення;

– також створення на базі районного поліклінічного відділення апарату управління центром, який бере на себе вищезазначені функції.

Центри первинної медико-санітарної допомоги створюються в окремих сільських районах та в містах з населенням чисельністю не менше 30 тисяч осіб (від 30 до 100 тис. населення – 1 центр ПМСД, від 100 до 500 тис. населення - 2 центри, вище 500 тис. – один центр на кожні 300 тис. населення).

На початковому етапі центри отримуватимуть статус юридичної особи – бюджетної організації, власний рахунок, право підписувати договори, автономність у кадрових та адміністративних питаннях. Поступово вони будуть перетворені у комунальні некомерційні підприємства.

Сьогодні в Україні вторинна медична допомога надається переважно багатопрофільними спеціалізованими міськими та районними лікарнями.

Частка малопотужних лікарень до 50 ліжок у загальній чисельності всіх лікарень становить 12%. Біля половини лікарень не мають умов для надання інтенсивної медичної допомоги пацієнтам. Від 30 до 50 % пацієнтів госпіталізується необґрунтовано.

Пропонується створити госпітальні округи в межах обслуговування 150 – 200 тис. жителів. При цьому, в закладах округу мають виконуватися не менш, ніж 3000 оперативних втручань та прийматися не менш, ніж 400 пологів на рік.

Такий округ, як правило, буде складатися із міста обласного значення (їх в Україні близько 300) та кількох (2-3) навколишніх сільських районів в залежності від щільності та характеру розселення населення, з врахуванням стану транспортних комунікацій, матеріально-технічного та кадрового потенціалу стаціонарів, профілів їх діяльності та структури медичних послуг.

В межах кожного округу має бути здійснена диференціація лікарень, виходячи з інтенсивності медичної допомоги, що надається.

Так кожен округ повинен включати:

– лікарню інтенсивної допомоги хворим з гострими станами, що передбачають надання цілодобової медичної допомоги хворих, лікування хворих з гострими станами, що потребують високої інтенсивності лікування та догляду (наприклад, інфаркт міокарда, інсульт, гостра кровотеча тощо). Ресурсне забезпечення лікарень цього типу потребує інтенсивних технологій, спеціалізованого, високовартісного діагностичного та лікувального обладнання, наявності служби реанімації та інтенсивної терапії, служби екстреної діагностики;- заклади для проведення планового лікування: для проведення повторних курсів протирецидивної терапії або долікування з використанням стандартних схем лікування;

- заклади для відновлювального лікування: для відновлення функцій, порушених в результаті захворювання чи травми, з метою або попередження інвалідності, або реабілітації інвалідів, або медико-соціальної реабілітації дітей, у тому числі дітей – сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування і потребують спеціального обладнання (фізіотерапевтичного, тренажерів для лікувальної фізкультури);

- заклади для допомоги термінальним хворим (хоспіс): надання паліативної допомоги та психологічної підтримки термінальним (безнадійно) хворим, потребують спеціального оснащення для надання допомоги і догляду, а також спеціально підготовленого, переважно сестринського персоналу та широке залучення волонтерів;

- заклади для надання паліативної допомоги та психологічної підтримки термінальним (безнадійно) хворим, потребують спеціального оснащення для надання допомоги і догляду, а також спеціально підготовленого, переважно сестринського персоналу та широке залучення волонтерів;

- заклади для медико-соціальної допомоги: забезпечення догляду та надання соціальної і паліативної допомоги хронічним

хворих, цей заклад потребує мінімального діагностичного та лікувального обладнання, обслуговування забезпечується переважно сестринським персоналом.

Головна роль надається багатопрофільним лікарням для надання інтенсивної допомоги, передусім екстреної медичної допомоги, оскільки саме від їх діяльності залежить життя та здоров'я пацієнтів. Саме ці лікарні в розвинених країнах світу надають близько 90% всієї стаціонарної допомоги

Забезпечення діагностичних досліджень для потреб первинної ланки та планова амбулаторна спеціалізована допомога будуть надаватися поліклінічними відділеннями лікарень планового лікування або консультативно-діагностичними поліклініками, які будуть розміщені в кожній адміністративній одиниці (район, місто). В цих відділеннях обов'язково будуть вести прийом вузькі спеціалісти за наступними спеціальностями: терапевт, педіатр, хірург, невропатолог, акушер-гінеколог, кардіолог, інфекціоніст, отоларинголог, окуліст, у тому числі дитячі. Можуть бути передбачені інші посади відповідно до потреби конкретного регіону.

Реформування слід проводити на принципах: поєднання процесу та результату; інтеграції допомоги; оптимізації витрат усього ланцюжка.

Існують такі можливі варіанти покращення стану фінансування:

1. Перехід до оплати за кожен випадок лікування (single treatment fees).
2. Оплата за дні госпіталізації (Hospital days).
3. Принцип діагностичних груп (Diagnosis Related Group – DRG), коли оплата послуг лікарні здійснюється на основі діагнозу пацієнта.
4. Метод глобального бюджету (Global budgets)

На першому етапі реформи фінансування охорони здоров'я конче необхідно ліквідувати практику постатейних бюджетів. Оплату медичних послуг, які надають лікарні, треба здійснювати на основі методу глобального бюджету, який сприятиме збільшенню

незалежності керівництва лікарень та підвищенню ефективності їх роботи.

3.6. Інтелектуальний людський капітал у боротьбі з "хворобами нації" XXI століття

XXI століття – це період інноваційної технології, комп'ютеризації, всесвітньої мережі Інтернету. В цей період йде збільшення тиску НТП на людину його залежність від суспільства, яке потребує з кожним днем все більш знань і умінь, вимагає постійного розвитку людини та збільшення інтелектуального людського капіталу.

Людський капітал (основна складова інтелектуального капіталу) стає вирішальним фактором розвитку в період переходу суспільства до інформаційної економіки. Провідним чинником якості життя населення та економічного розвитку країни виступає професіоналізм, використання знань, та виробництво. Якщо в країні не відбувається поширення інтелектуального капіталу то інноваційний розвиток стає неможливим. Крім цього, він здатний підвищувати ефективність діяльності як у ринковому, так і поза ринковому секторах і дохід від нього може приймати як грошову, так не грошову форму. Внаслідок цього споживчі аспекти вкладень у людину виявляються не менш важливими, ніж виробничі [98]. Людський капітал під впливом інформаційної революції стає домінуючим в економічному розвитку країни.

На основі розвитку науки й освіти, культури, охорони здоров'я, відбувається еволюційне примноження людського капіталу. В умовах інформаційної революції уточнення концепції людського капіталу відбувається в напрямі розширення його сутності через інвестиції в людину, що включають витрати на освіту; підготовку та перепідготовку кадрів; науку (в тому числі на дослідження і

розробки); здоров'я (витрати на охорону здоров'я, екологію, фізичну культуру) культуру тощо, а також за різними рівнями його прояву [8]. Величина вкладених інвестицій в людський капітал (здоров'я нації, освіта і культура), прямо впливає на зростання продуктивності праці і отримані доходи індивіда. В результаті чого все це веде до зростання суспільного багатства, економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності країни.

Але людство повинно "заплатити" за цей революційний стрибок в економічному зростанні і розвитку самої людини, сучасній цивілізації "хворобами нації". Дослідження GBD (Global Burden of Disease Study), запропоноване ВООЗ у 1990 року, визначило основні прогнози захворюваності і смертності населення планети до 2020 року. З початку другого тисячоліття основне захворювання людей на планеті є психічна патологія – зокрема, тривога і депресія. Завдяки зростанню "комфортності" життя, тобто використання мобільного зв'язку, Інтернету, тощо людство одержало можливість планувати і реалізовувати більше задач в одиницю часу. У підсумку, у багатьох людей створювалось враження нехватки часу і " прискорення темпу життя". З другого боку, залежність від "нездорової їжі", куріння, алкоголю, психотропних засобів, азартних ігор веде до серцево-судинної патології. Так, порушення мозкового кровообігу, як захворювання у економічних розвинутих країнах вийшли до числа ведучих причин смертності населення, які у структурі склали майже 13%. За останні 10 років розповсюдженість захворювань головного мозку на Україні зросла у 2 рази. Згідно офіційної статистики МОЗ України у теперішній час зареєстровано 3 млн. людей з захворюванням головного мозку, при цьому майже 96% припадає на хронічні форми [100].

Інтелектуальний капітал не має вартості, тому що він здобуток всіх знань і умінь нації. Особливо, набуття досвіду і майстерності у будь-якій професії приходить на працездатний вік, коли всі базові знання повинні реалізовуватися. Але хвороби, які раніше могли зустрічатися у похилому віці, зараз пройшли фазу "омолодження".

Стрес ХХІ століття з порушенням образу життя, екології, тощо визиває змінності у працездатного населення, характерні для процесу старіння мозку. Зокрема, вікова ланка 30-40 років страдає на порушення мозкового кровообігу, яке проявляється у ослабленні пам'яті, орієнтації, уваги, здібності до навчання та інтелектуальної діяльності. При відсутності адекватного лікування, людина з часом може захворіти хворобою Альцгеймера, хронічним алкоголізмом, тощо [19]. Так, розглянемо основні причини смертності населення Запорізької області (таблиця 1).

Таблиця 1

Основні причини смертності населення Запорізької області
(на 10 тис. середньо наявного населення)

Назва причини смерті	2009 рік	2010 рік	2011 рік	Україна 2010 рік
Всього померлих від усіх причин	1549,9	1580,6	1504,8	1528,2
Інфекційні та паразитарні хвороби	29,2	30,4	24,3	32,0
Злоякісні новоутворення	242,9	247,3	241,0	192,2
Хвороби системи кровообігу:	927,5	992,2	967,2	1017,9
ішемічна хвороба серця	596,3	634,2	623,7	688,7
цереброваскулярні хвороби	244,0	265,0	253,2	221,8
Хвороби органів дихання	36,6	40,0	36,9	42,6
Хвороби органів травлення	49,2	49,2	47,3	58,7
Зовнішні причини смерті	109,3	103,7	96,4	96,2

Смертність від усіх причин в цілому по області має тенденцію до зниження з 1549,9 у 2009 р. до 1504,8 у 2011 р. (по Україні за 2010 р. – 1528,2). Структура смертності по області за причинами смерті залишається сталою: основна частка смертностей припадає на хвороби системи кровообігу, новоутворення та зовнішні причини смерті. Усі вказані причини смерті складають 86,7%, інші причини смерті – 13,3% (в 2009 р. – 82,6%, інші – 17,4%).

Таблиця 2

Структура смертності населення в Запорізькій області за причинами смерті (в % до підсумку)

Назва причини смерті	2009 рік	2010 рік	2011 рік	Україна 2010 рік
Хвороби системи кровообігу	59,8	62,8	64,3	66,6
Злоякісні новоутворення	15,7	15,6	16,0	12,6
Зовнішні причини смерті	7,1	6,6	6,4	6,3
Хвороби органів травлення	3,2	3,1	3,1	3,8
Хвороби органів дихання	2,4	2,5	2,5	2,8
Інфекційні та паразитарні хвороби	1,9	1,9	1,6	2,1
Інші причини	9,9	7,5	6,1	5,8
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Структура смертності серед всього населення за 2011 рік

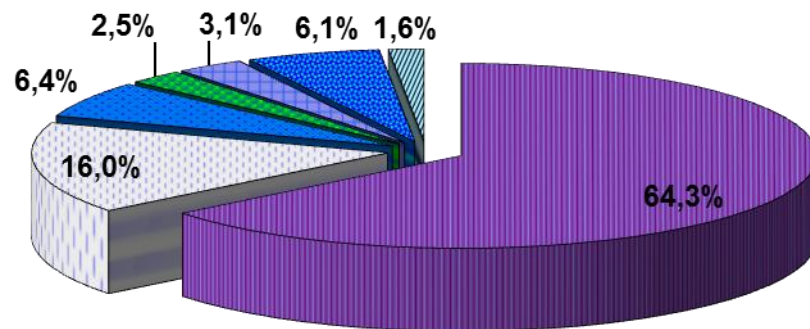

Рис 1. Структура смертності серед всього населення за 2011 рік по Запорізькій області.

Вирішальний вплив на показники смертності у 2011 р. має смертність від хвороб системи кровообігу (64,3%). Друге місце посідають злоякісні новоутворення (16,0%).

Третє місце в структурі смертності займає смертність від зовнішніх причин смерті (6,4%).

За досліджуваний період відбулося зменшення смертності: від інфекційних та паразитарних хвороб на 16,8%, хвороб органів травлення на 3,9%, зовнішніх причин смерті на 11,8%. Крім того,

маємо підвищення смертності за рахунок серцево-судинних хвороб на 4,3%. Особливо збільшилась смертність у зв'язку з ішемічною хворобою серця (на 4,6%) та цереброваскулярні хвороби (на 3,8%).

Але до "хвороб нації" відноситься також смертельна хвороба, як її ще називають "чума ХХ століття" це СНІД. За даними ООН, щороку СНІД забирає життя 5 млн. осіб. Зараз на планеті біля 150 млн. інфікованих це тільки офіційна статистика. Проте статистика річ уперта, а ми з вами маємо нині страшні цифри: кожен 100-й мешканець України ВІЛ інфікований.

Україна входить в п'ятірку у світі за темпами поширення цієї хвороби. Зараз за офіційною статистикою, ВІЛ, СНІД інфікованих і Україні біля 200 тис. осіб. Абсолютна більшість інфікованих ВІЛ особи віком 20-39 років. ВІЛ, як інші віруси, наприклад, грипу, герпесу, - дуже малий мікроорганізм, який не можна побачити за допомогою звичайного мікроскопу [99].

Але за оцінками фахівців лише третина ВІЛ інфікованих в Україні знають, що вони є носіями вірусу імунодефіциту і тому можуть бути чинниками поширення хвороби. Міжнародні установи та неурядові організації закликають українську владу працювати над інформуванням населення про загрози, а також усувати дискримінацію уражених ВІЛ інфекцією.

2011 рік за даними Програми ООН з ВІЛ/СНІДу (ЮНЕЙДС) став переломним. Вперше за сім років кількість нових випадків захворюваності на ВІЛ-інфекцією досягла мінімуму. А смертність від СНІДу зменшилася в порівнянні з 2005 роком на 21%.

Однак в Україні ситуація не така райдушна. Україна залишається другою в Європі за темпами поширення вірусу імунодефіциту людини. На Україні і Росію припадає 90% епідемії СНІДу в Східній Європі, стверджує ЮНЕЙДС.

У своїй останній доповіді, опублікованій напередодні всесвітнього дня боротьби зі СНІДом, організація рекомендує нашій країні збільшити бюджет на запобігання поширення СНІДу вдвічі. Щодня діагноз ВІЛ-інфекції ставиться майже 60 жителям України,

навела дані офіційної статистики глава парламентського комітету з питань охорони здоров'я Тетяна Бахтєєва. "Проте дані офіційної статистики значно відрізняються від реальної дійсності, - одразу ж зазначила депутат. За даними експертів, проблема наркоманії прийшла сьогодні в кожную десятку українську родину".

Річна схема лікування антивірусними препаратами в Україні одна з найдешевших. Для порівняння, ВІЛ-позитивному жителю Європи потрібно кілька сотень євро в місяць. В Україні річна схема лікування обходиться в 2000 грн. на людину.

Розглянемо розподіл ВІЛ – інфікованих за шляхами зараження за 9 місяців 2012 року по Запорізької області (таблиця 3).

Таблиця 3

Розподіл ВІЛ-інфікованих за шляхами зараження за 9 місяців 2012 року по Запорізькій області

Показник	Шлях зараження				Всього хворих
	При в/в введенні наркотиків	Статевий/у т.ч. гомо	Від інфіков. матері	Не встанов.	
9 міс. 2011 року	89	226/11	65	10	391
%	22,76	58,06	16,62	2,56	100,00
9 міс. 2012 року	78	221/3	81	11	392
%	19,74	56,67	20,77	2,82	100,00

По структурі шляхів зараження перше місце набуває статевий шлях, так за 9 місяців 2011 року склав 58,06%, а за 9 місяців 2012 року – 56,67%. Але темп приросту спостерігався у шляху зараження, від інфікований матері з 65 випадків за 9 місяців 2011 року до 81 випадків за 9 місяців 2012 року, що на 16 випадків більше. Це говорить про те, що раніше інфіковані жінки тепер на світ народжують інфікованих дітей і це проблема дуже велика.

Відтворення інтелектуального людського капіталу, зростання його якості та необхідності, його інвестування подолає перешкоди на шляху економічного розвитку людини. Капітал, втілений в людях, здатний створювати нове, здорове, потенційне суспільство. Він є головним джерелом нагромадження національного багатства, тому

інформаційні технології можуть трансформувати медицину, вивести її з кризового стану до такого, у якому мистецтво лікування буде помножено на науку, комерційні питання стануть вирішуватися не гірше, ніж у торговельних компаніях, і кожний пацієнт дійсно стане центром уваги [79].

Інформатизація сьогодні вступила в четвертий етап свого розвитку. Перший був пов'язаний з появою великих комп'ютерів (мейн-фреймів), другий – зі створенням персональних комп'ютерів, третій – з появою Інтернету, що об'єднало користувачів у єдиний інформаційний простір шляхом сумісного доступу до інформації. На підході Grid – технології, як четвертий етап розвитку комп'ютерних технологій. Grid дозволяє вийти за рамки звичного обміну даними між комп'ютерами й зрештою перетворити їх у глобальну мережу, у свого роду велетенський віртуальний комп'ютер, доступний у режимі віддаленого доступу з будь-якої точки незалежно від місця розташування користувача (медичної установи) [61].

Інвестування в перспективні медичні технології також повинно стати ключовою умовою розвитку хорони здоров'я в системі соціального захисту населення України, яке спрямоване на перебудову клінічних процесів; інформатизацію медичної діяльності; удосконалення знань і навичок медичного персоналу.

Відповідно до Наказу Президента України "Про додаткові заходи щодо поліпшення медичної допомоги населенню" визначено провідні цілі й основні завдання надання медичної допомоги [91]:

- оптимізація організації медико-санітарної допомоги населенню, забезпечення її високої якості й ефективності;
- пріоритетний розвиток первинної медико-санітарної допомоги на основі сімейної медицини;
- упорядкування мережі медичних установ;
- удосконалення структури й функцій закладів охорони здоров'я відповідно до потреби населення міської й сільської місцевості;

- впровадження ефективної системи багатоканального фінансування, збільшення бюджетних асигнувань на охорону здоров'я;
- підвищення ефективності використання наявних кадрових, фінансових і матеріальних ресурсів охорони здоров'я;
- проведення перспективних наукових досліджень для створення центрів високих медичних технологій.

Всі ці заходи будуть спрямовані на зріст інтелектуального ресурсу та його відтворення на благо нації та народу України.

До складових добробуту, які є основою формування інтелектуального ресурсу та його відтворення, ми відносимо: можливість обирати довге та здорове життя, здобувати знання; самостійно обирати умови інтелектуальної творчої діяльності та гармонізації особистості; можливість самореалізації особистості через уміння скористатися інтелектуальним ресурсом (власними знаннями, здібностями, мотиваціями, здатностями до творчої розумової діяльності, економічної адаптації тощо) в усіх сферах суспільного відтворення та відповідність інтелектуального ресурсу суспільним вимогам до суб'єкта діяльності; здатність продукувати нове знання як джерело соціального визнання і необхідна умова включення людини до складу домінуючих соціальних груп; можливість вибору умов життєдіяльності, зміни змісту як діяльності, так і споживання; наявність матеріальних благ задля задоволення індивідуальних потреб людини та членів її родини; постійне збільшення пропозиції, покращення якості, підвищення рівня інтелектуальних продуктів (освітніх, медичних, інноваційних послуг тощо) і, зрештою, розширення можливостей вибору благ; співпадіння умов розподілу благ уявленням людини про справедливість або еквівалентність відшкодування витрат власних ресурсів. Інтелектуальний капітал створює умови для розширення добробуту людини та народу країни, а добробут збагачує інтелектуальний потенціал нації, а отже, й інтелектуальний капітал.

3.7. Сучасний стан медичного обслуговування населення на Україні, його вплив на економічний потенціал і розвиток країни

Здоров'я населення посідає особливе місце у системі визнаних загальнолюдських цінностей. Його збереження і зміцнення – головна мета будь-якої держави в цілому, та системи охорони здоров'я, зокрема. В сучасних умовах глобалізації, появи нових викликів і загроз, що становлять серйозну небезпеку для всього людства, питання збереження і зміцнення здоров'я набувають особливої актуальності.

Вивчення тенденцій стану здоров'я населення різних регіонів України та закономірностей їх змін є важливою складовою планування стратегічних напрямків розвитку, як галузі охорони здоров'я, так і держави в цілому.

Загальний стан сучасного положення України у сфері соціального і медичного обслуговування катастрофічний. Незважаючи на проголошені Конституцією України принципи, система охорони здоров'я не забезпечує рівного безкоштовного доступу населення до якісних медичних послуг. Це виявляється у низькій якості медичних послуг. Очікувана тривалість життя населення України складає 68,2 року, що в середньому на 10 років нижче, ніж у країнах ЄС. Коефіцієнт дитячої смертності в 2,5 рази вищий, ніж у "старих" країнах ЄС. Рівень передчасної смертності втричі перевищує показник ЄС, рівень смертності від туберкульозу – в 20 разів вищий; – нерівний доступ до послуг охорони здоров'я. Бідні верстви населення страждають через відсутність можливості одержання необхідної медичної допомоги. Відомча медицина (з обмеженим доступом) ускладнює досягнення мети рівного доступу. Існують диспропорції у доступі до медичних послуг міських і сільських мешканців. Високим є тягар особистих витрат населення на

послуги охорони здоров'я. Згідно офіційної статистики, витрати населення перевищують третину загального обсягу фінансування галузі (40% у 2008р.) і здійснюються безпосередньо під час одержання медичних послуг. Причинами виникнення зазначених проблем є: відсутність зв'язку між якістю медичних послуг й видатками на її фінансування, а також відсутність мотивації медичних кадрів до якісної праці; низький рівень профілактики й частки первинної медико-санітарної допомоги у структурі медичних послуг; неефективне використання бюджетних коштів на охорону здоров'я.

Розглянемо показники, наприклад, по Запорізької області. Всі вони говорять про недбалість та руйнування якості життя населення. Так, основні причини смертності Запорізької області на 01.09.2011 – 2012рр. (на 100 тис. середньо наявного населення) склали по туберкульозу у 2011 році – 178, у 2012 році – 208; по новоутворенням злоякісним у 2011 році – 2913, у 2012 році – 3127.

Туберкульоз в Україні – невиліковна епідемія, від якої помирають частіше і страшніше, ніж від СНІДу. Однією з головних причин цього є бездіяльність державних чиновників.

Хворих з відкритою формою туберкульозу, в яких вже гниють кістки, лікують тільки від сухот. Вхід і вихід з тубдиспансеру вільний для всіх бажуючих. Хворі з відкритою формою туберкульозу без перепон виходять в місто, зливаються з натовпом, скуповуються в магазині, їздять в громадському транспорті. І в будь-який момент можуть заразити кожного. Наприклад, в берлінській клініці легеневих захворювань – хворих на сухоти всього восьмеро. Їх так мало не тому, що ліжок не вистачає, а тому що в Європі на цю хворобу вже майже не хворіють. Відкриту форму туберкульозу тут вилікують за 5 тижнів. Повне зцілення від, по українським міркам, смертельної хвороби – за півроку. В цій клініці від туберкульозу вже багато років ніхто не помирав. За рік в Берліні фіксується близько 250 нових випадків зараження сухотами. Про те в Києві захворюють 2,5 тисячі щорічно [44].

Сучасний стан медичного обслуговування на Україні м'яко кажучи незадовільний. Соціальна політика впала у повному обсязі і повному розумінні. Коли ми говоримо за працездатний вік населення, ми розуміємо економічний потенціал країни. На жаль цей потенціал дуже шаткий, тому що здоров'я людини складається не тільки з доброго харчування, а також з психологічної врівноваженості людини, яка забезпечується насамперед державою її піклуванням. Населення країни, як у світі в цілому нестримно старіє і привелегією у економіці будь-якої країни є працездатний вік. Хвороби серед населення працездатного віку зростають. Так, по Запорізької області у 2011 році склали 29463, у 2012 році – 30015. Зокрема, у місті Мелітополі у 2011 році – 1848, 2012 році – 2034. Це показує на не захищеність цієї вікової ланки, на допомогу якої повинна прийти абсолютна реформа медичного обслуговування.

Головною метою реформи медичної сфери є поліпшення здоров'я населення, забезпечення рівного й справедливого доступу усіх громадян до медичних послуг належної якості. Для досягнення цього поставлено такі завдання: підвищити якість медичних послуг; підвищити доступність медичних послуг; поліпшити ефективність державного фінансування; створити стимули для здорового способу життя населення й здорових умов праці. Здійснення реформ у бюджетній моделі фінансування охорони здоров'я України дозволить підготувати умови для переходу до страхової моделі (соціального медичного страхування).

Необхідні кроки для підвищення медичних послуг на Україні це:

- перехід до закупівлі державою послуг у закладів охорони здоров'я на контрактній основі;
- покращення матеріально-технічного обладнання закладів охорони здоров'я: проведення інвентаризації та розроблення примірних табелів обладнання закладів охорони здоров'я;
- впровадження медичних стандартів (уніфікованих клінічних протоколів) надання медичної допомоги на засадах доказової медицини;

- розроблення системи індикаторів якості роботи медичних закладів, створення незалежних центрів оцінювання якості медичних послуг;
- створення економічної мотивації для покращення якості медичних послуг, зокрема шляхом зміни оплати праці працівників галузі охорони здоров'я за рахунок виділення двох складових: постійної (на основі єдиної тарифної сітки), змінної – залежно від обсягу і якості наданої медичної допомоги.

Підвищення доступності медичних послуг досягатиметься таким чином: чітке структурне розмежування первинного, вторинного й третинного рівнів медичної допомоги, зокрема шляхом створення центрів первинної медико-санітарної допомоги, госпітальних округів, високоспеціалізованих центрів, університетських клінік та їх ресурсного забезпечення; розвиток інституту сімейного лікаря на основі зміцнення ролі первинної медичної допомоги; підтримка розвитку приватного сектору медичних послуг, забезпечення доступу до державного фінансування на конкурсній основі [92].

Суспільне відтворення будь-якого регіону відбувається за рахунок робочої сили, яка як у фізичному так і інтелектуальному розумінні представляє собою працездатне населення. Воно значно зменшилось у обсягах, тому повинно зростати у якості, тобто професіоналізмі, кваліфікації, досвіді, майстерності, тощо. Всі ці елементи є надією на позитивний розвиток України, її життя та створення економічної розвинутої країни.

РОЗДІЛ 4

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АПК

4.1. Безробіття на селі, як одна з ключових проблем у вирішенні проблем підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва

На сьогоднішній день питання зменшення рівня безробіття є серед переліку найактуальніших проблем стабілізації і розвитку економіки України. Особливо негайного вирішення воно потребує в сільській місцевості нашої країни.

Адже більша частина населення сільських територій нерозривно пов'язує свою діяльність з виробництвом сільськогосподарської продукції. А даний факт вже цілеспрямовано можна розглядати в контексті продовольчої і, як наслідок, економічної безпеки держави.

Поняття безробіття, як соціально-економічного явища, увійшло у побут та науку в середині 90-х років минулого століття. З того часу воно є темою актуальних і проблемних досліджень провідних науковців і практиків-економістів не тільки України, а й інших пострадянських держав, перед якими в той же період постала проблема безробіття.

Звичайно, проблема безробіття носить всепланетарний характер, тому вона висвітлена у роботах Дж. Кейнса, Д. Рікардо, П. Самуельсона та інших зарубіжних науковців. Але безробіття в Україні взагалі і на селі зокрема має свої, вітчизняні особливості, які детально і обґрунтовано досліджено у працях О.А. Богущького, М.Х. Вдовиченка, О. І. Гайдуцького, В. С. Дієсперова, Т. М. Кір'ян, А. М. Колода, П. Т. Саблука, К. І. Якуби.

Так, наприклад, П.Т. Саблук розглядає вирішення питання безробіття в контексті соціально-економічного розвитку сільських територій, що має носити системний і довготривалий характер [105].

Л.В. Транченко у своїй монографії "Формування та регулювання ринку праці на селі: теорія, методологія, практика" вказує, що на фоні високого рівня безробіття у сільській місцевості

існує дефіцит кваліфікованих якісних кадрів на різних рівнях соціальної сфери [108].

Всі автори одноголосно наголошують на тому, що безробіття на селі у перспективі може призвести до катастрофічних наслідків: від зниження обсягів виробництва до ліквідації сільських населених пунктів і, як наслідок зuboжіння і обезлюднення цілих територій.

Тому доцільним, з нашої точки зору, є дослідження сучасного рівня і тенденцій безробіття у сільському господарстві України та виявлення пріоритетних шляхів подолання негативного впливу цього явища у суспільстві та економіці.

У грудні 1999 року було прийнято Закон "Про невідкладні заходи щодо реорганізації колективних господарств". Він настіж відкрив двері безробіттю на селі. За короткий період частково або повністю було знищено КСП, як форму власності та виробництва. А вони служили основним місцем роботи і давали заробіток переважній більшості жителів села.

Нові агропромислові формування, починаючи з одноосібних господарств і закінчуючи великими агропромисловими холдингами, були зацікавлені у скороченні трудових витрат у структурі собівартості продукції, що на первинному постреформовому етапі досягалося за рахунок майже повної ліквідації усіх галузей тваринництва та трудомістких виробництв рослинництва, таких як шовківництво, хмелярство, льонарство та буряківництво.

Взагалі вартість товарної продукції у 2000 році у порівнянні з 1990 роком у порівняних цінах 2010 р. знизилася на 47%, при чому у тваринництві – на 58%, а у рослинництві – на 36%. Загалом за період з 2000 по 2012 роки відбулося суттєве зміщення виробництва продукції тваринництва у приватний сектор, який на сьогоднішній день виробляє майже 60% продукції.

У рослинництві ж сьогодні ставка робиться на повне і всебічне застосування інтенсивних технологій, основним підґрунтям яких є використання сучасної техніки, а це, у свою чергу, потребує праці невеликої кількості висококваліфікованих робітників.

Вище викладені факти дають змогу уявити основні економічні витоки проблеми безробіття на селі, що у 2012 році вилилося у такі цифри [3]:

- у 2012 році на обліку у державній службі зайнятості перебували 555,2 тис. безробітних з числа сільських мешканців (41% всіх безробітних на обліку);

- у більшості регіонів України серед зареєстрованих безробітних кожен другий – мешканець сільської місцевості. При цьому кількість вакансій для таких осіб залишається вкрай обмеженою.

- У сільській місцевості нестача вакансій спостерігається по всіх основних класах професій. У розрізі окремих професій, попитом користувалися трактористи, робітники на низькокваліфікованих ручних роботах у сільському господарстві, озеленювачі, садівники, виноградарі, дояри, тваринники, робітники фермерського господарства.

- станом на кінець 2012 року, для працівників сільського господарства існувало лише 2,5 тис. вільних робочих місць. Якщо в середньому по країні, станом на кінець 2012 року, на одне вільне робоче місце претендувало 11 осіб, то серед працівників сільського господарства – 55 осіб;

- у 2012 році чисельність зайнятого населення віком 15-70 років у сільській місцевості зменшилася, порівняно з 2011 роком, на 79,6 тис. осіб та становила 6,4 млн. осіб. Зменшення чисельності зайнятих відбулося за рахунок осіб старше працездатного віку, які за своїми фізичними даними вже не можуть приймати участь у суспільному виробництві;

- рівень зайнятості сільського населення віком 15-70 років знизився на 0,3%: з 63,0% у 2011 році до 62,7% у 2012 році. При цьому рівень зайнятості серед осіб працездатного віку скоротився з 67,5% до 67,4%, а серед осіб старше працездатного віку – з 44,0% до 41,2%;

– серед жителів сільської місцевості більш розповсюдженою залишається зайнятість у неформальному секторі економіки (у 2012 році у цьому секторі було зайнято - 47,5% сільських мешканців);

– рівень оплати праці у працівників сільського господарства залишається одним з найнижчих, порівняно з іншими видами економічної діяльності. У 2012 році середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві становила 2023 грн., що на третину менше, ніж в середньому по Україні, на 40% - ніж у діяльності транспорту та у промисловості, та у 3 рази – ніж у фінансовій діяльності.

– чисельність безробітних (за методологією Міжнародної організації праці), що проживають у сільській місцевості, у 2012 року зменшилася, у порівнянні з відповідним періодом 2011 року, на 13,7 тис. осіб та становила 507,9 тис. осіб.

– рівень безробіття знизився з 7,5 % до 7,4% економічно активного населення (у міських поселеннях чисельність безробітних зменшилася на 61,8 тис. осіб та становила 1,1 млн. осіб, рівень безробіття знизився з 8,0% до 7,6% економічно активного населення).

Отже, вище наведені статистичні дані, підтверджують усю тривожність ситуації щодо зміни рівня безробіття у сільській місцевості. Вирішення цього питання знаходиться у межах найближчих п'яти років, інакше ситуація стане незворотною.

Сучасні теоретики вбачають вирішення питання безробіття на селі шляхом створення сільськогосподарських кооперативів: обслуговуючих і виробничих, існування яких дало б поштовх до раціонального ведення землеробства та розвитку високорентабельного тваринництва.

Але за ця ідея не набуває широкого розповсюдження. І головна причина полягає не у тому, що не створено досконалої законодавчої бази у цьому напрямку, чи держава не в змозі фінансувати початкові витрати підприємств такого типу. Просто ще з часів колгоспів і радгоспів глибоко вкоренилася думка: "Гуртове-чортове", а сучасний

селянин і своїй праці, і у проблемах та здобутках звик розраховувати сам на себе.

У центрах зайнятості практикується одноразові виплати тим безробітним, які бажають розпочати свою власну справу, але більшість таких підприємців планують відкриття крамниць, кафе, барів. При цьому лише одиниці бачать свої комерційні перспективи у сільському господарстві, так як фінансова допомога від центрів зайнятості є у даному випадку незначною, а своїх коштів, як правило не вистачає.

На сьогоднішній день не існує досконалого механізму зменшення і пом'якшення впливу безробіття на селі.

На нашу думку, вирішення цього питання необхідно шукати у витоках цієї проблеми: масове безробіття на селі почалося за часів "реорганізації", а краще сказати розвалу колгоспів та радгоспів. Саме тоді відбулося різке відмежовування галузі рослинництва та тваринництва, які, як відомо, не можуть розвиватися ефективно одна від одної.

Як це можна узгодити з вирішенням питання безробіття? Пропозиція базується на досвіді західноєвропейських країн, зокрема Данії, де на законодавчому рівні закріплено норми співвідношення поголів'я худоби, тварин, птиці та площі сільськогосподарських угідь. Тобто датський фермер, займаючись вирощуванням зернових культур обов'язково повинен мати відповідну кількість ВРХ, свиней або птиці, для внесення органічних добрив на поля і навпаки – для утримання відповідного поголів'я треба мати нормовані площі угідь.

Для українського села – це не лише можливість збереження і підвищення родючості ґрунтів, а й одна з альтернатив ефективного розвитку вітчизняного сільського господарства та можливість знизити рівень безробіття, так як тваринництво, на відміну від рослинництва, навіть за сучасних технологій виробництва, потребує використання постійної робочої сили – доярів, свинарів, птахівників та інших.

Паралельно виникне необхідність розширення системи ветеринарного та зоотехнічного обслуговування як одноосібних так і

великих господарств. Буде потребувати удосконалення існуюча сфера переробки сільськогосподарської продукції, а саме:

- організація стаціонарних молоко прийомних пунктів;
- будівництво міні заводів по переробці молока та м'яса;
- утворення будівничих бригад та інше.

Всі ті зрушення не можливі без утворення нових робочих місць і залучення додаткової робочої сили у великій кількості та різноманітної якості.

До вище наведених плюсів запропонованого варіанту часткового вирішення проблеми безробіття можна віднести і зменшення сезонності праці, яка на даний момент є дуже високою, що зумовлено широким застосуванням робітників у весняно-літній сезон, та вивільнення їх у зимовий період. У зв'язку з цим, на початку та наприкінці року збільшуються обсяги реєстрації мешканців сільської місцевості у державній службі зайнятості.

Недоліком запропонованого варіанту є для українського селянина нестача коштів, так як розвиток тваринництва вимагає на первинному етапі суттєвих капіталовкладень. І тут необхідно не перегнути палицю, як у 1999 році, бо самі господарства не витягнуть такого фінансового тягаря, а на ефективну допомогу держави розраховувати не варто. Тому будівництво приміщень, закупівля поголів'я та обладнання повинно вестися поетапно на чітко визначений термін, наприклад, п'ятиріччя. У цей же час повинно йти паралельне навчання майбутнього обслуговуючого персоналу, проведення курсів підвищення кваліфікації, інформаційні семінари та лекції.

Враховуючи усі вище викладені аргументи, можна сказати, що застосування такої системи розвитку всього сільського господарства країни дасть можливість різко зменшити рівень безробіття на селі та стане підґрунтям для відродження українського села.

4.2. Аналіз ефективності використання трудових ресурсів господарств населення на селі в контексті підвищення якості освітніх послуг

Зростання продуктивності праці в еволюційному розвитку людства і економіці світу є важливим, якщо не сказати головним, рушійним механізмом, який веде до постійного удосконалення і покращення якості життя суспільства.

Але на сьогоднішній день вирішити цю проблему не можливо без врахування фактору якості використовуваних у процесі виробництва трудових ресурсів. Сучасні технології у сільському господарстві вимагають задіяння висококваліфікованих професійних кадрів, їхнього постійного навчання і підвищення кваліфікації.

Ще одна причина, що змусила нас звернутися до цієї теми, пов'язана з тим, що у 2011 р. господарства населення забезпечили 48,2% від загальної кількості всієї виробленої продукції у сільському господарстві. Тобто майже половина продукції аграрного сектору економіки виробляється людьми, які не мають належної фахової та інформаційної підготовки.

Проблема підвищення ефективності використання трудових ресурсів і зменшення рівня безробіття на селі знаходить своє відображення на сторінках наукових досліджень багатьох вчених і фахівців-практиків, зокрема В. Андрійчук, Л. Гаврилюк, В. Терещенко, М. Малік, О. Наумов. В своїх працях вони наголошують на тому, що підвищення продуктивності праці у сільському господарстві України на сьогоднішній момент є явищем тимчасовим, нестійким. Проблеми безробіття, відсутність державних програм розвитку сільських територій стануть причиною глобальних проблем у цій галузі економіки, якщо сьогодні не буде вижито кардинальних дієвих заходів.

Метою дослідження є аналіз освітнього рівня трудових ресурсів та результатів їхньої діяльності на прикладі сільських домогосподарств.

На сьогодні сільськогосподарське виробництво опинилося в такій ситуації, коли подальше нарощування обсягів його виробництва залежить певною мірою не тільки від забезпеченості матеріальними та грошовими ресурсами, а й від ефективності і якості наявних трудових ресурсів. Опоненти можуть заперечити, що сьогоднішній рівень продуктивності праці – один з показників ефективності використання трудових ресурсів – і так перевищив рівень 2000 р. більше, ніж у шість разів. (рис. 1). При цьому кількість працівників, задіяних у сільському господарстві зменшилася на 15%, вартість валової продукції у порівнювальних цінах збільшилася на 30%, тобто трудовий потенціал села використовується більш, ніж ефективно.

Проте, як зазначає Є.О. Ланченко та В.А. Ткачук, більшість вчених і акцентує свою увагу саме на економічних показниках використання трудових ресурсів села, недостатньо уваги приділяючи питанням зайнятості та прихованого безробіття на селі та збереження трудового потенціалу на селі.

Адже це лише перспектива часу, коли гостро та нагально стане проблема наявності трудових ресурсів на селі, як складової виробничого потенціалу сільського господарства. Підтвердженням такого припущення є аналіз динаміки чисельності сільського населення України (табл. 1).

За останні десять років сільське населення України зменшилося на 10,2%. При цьому знизилася і частка сільського населення від загального населення країни на 1,6%. Шляхом проведення нехитрих підрахунків можна встановити, що наприкінці XXI століття може повністю зникнути таке поняття як сільське населення і трудові ресурси села.

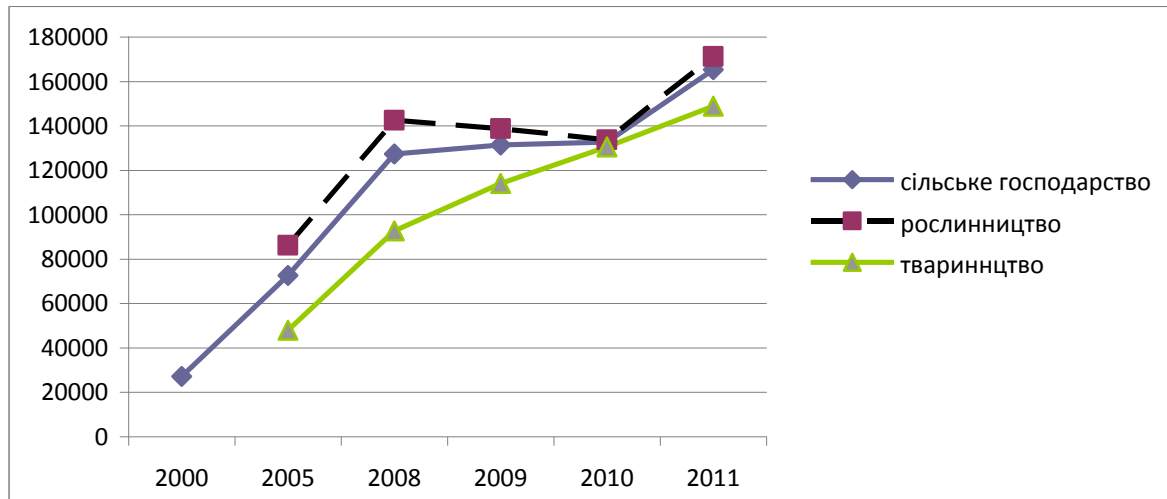

Рис. 1. Динаміка продуктивності праці

Тому на сьогодні важливим завданням у вирішенні продовольчої безпеки країни, підвищенні конкурентоздатності продукції та зменшенні соціально-економічної напруги на селі є забезпечення працездатного населення у віці від 16 до 59 років, яке становить близько 60% всього сільського населення країни, робочими місцями, темпи створення яких не задовольняють вимоги сучасного сільського ринку праці.

Проведення аграрної та земельної реформ наприкінці минулого століття стало причиною диференціації сільськогосподарських підприємств за формами власності та їх видами. Утворилася велика кількість фермерських господарств і сільськогосподарських кооперативів, але в нашому дослідженні ми звернули увагу на господарства населення, які на сьогоднішній є основними робочими місцями для більшості жителів села та виступають активним учасником на ринку сільськогосподарської продукції, про що свідчать показники таблиці 2.

Динаміка і структура сільського населення України, тис. чол.

Показники	2002 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. у % до 2002 р.
1. Сільське населення всього,	15950,2	14779,2	14631,8	14513,4	14412,2	14328,0	89,8
у т.ч. чоловіки	7412,7	6899,3	6835,2	6789,2	6754,0	6727,9	90,8
жінки	8537,5	7879,9	7796,6	7724,2	7658,2	7600,1	89,0
2. Частка сільського населення, %	33,1	32,0	31,8	31,7	31,6	31,5	-1,6
3. Сільське населення у віці 16-59 років	8574,7	8660,4	8633,2	8584,9	8558,3	8526,5	99,4
4. Частка сільського населення у віці 16-59 років від загальної кількості сільського населення	53,8	58,6	59,0	59,1	59,4	59,5	5,7

Таблиця 2

Питома вага господарств населення у структурі виробництва валової продукції сільського господарства (%)

Показники	2000 р.	2005р.	2008 р.	2009р.	2010 р.	2011 р.	2012 р. +/- до 2000 р.
Валова продукція, всього	61,6	59,5	49,7	51,4	51,7	48,2	-13,4
У т.ч. продукція рослинництва	50,7	51,4	42,0	45,1	46,4	43,3	-7,4
Продукція тваринництва	79,0	73,8	65,6	63,3	51,2	59,4	-19,6

Таблиця 3

Освітній рівень голів сільськогосподарських домогосподарств

Показники	2005 р.	2007р.	2008 р.	2009р.	2010 р.	2011 р.	2012 р. +/- до 2000 р.
Повна вища							
- чоловіки	8,2	8,6	7,9	8,1	8,2	8,1	-0,1
- жінки	5,5	6,1	6,0	6,3	6,7	6,1	0,6
Базова вища							
- чоловіки	3,1	2,3	2,6	2,5	3,8	2,2	-0,9
- жінки	3,6	2,8	3,1	2,0	2,3	2,1	-1,5
Неповна вища							
- чоловіки	6,9	7,2	7,3	10,1	9,0	8,9	2
- жінки	6,9	8,8	7,0	9,4	9,2	10,9	4
Повна загальна середня							
- чоловіки	41,8	48,1	50,5	48,3	50,7	54,0	12,2
- жінки	24,9	31,5	32,2	35,7	36,0	37,0	12,1
Базова загальна середня							
- чоловіки	24,6	21,4	20,6	20,2	19,7	18,7	-5,9
- жінки	22,7	22,5	24,7	22,2	21,2	21,9	-0,8
Початкова загальна							
- чоловіки	14,2	11,5	10,2	10,2	8,1	7,6	-6,6
- жінки	30,7	24,4	23,8	21,3	22,1	19,5	-11,2
Не мають початкової освіти							
- чоловіки	1,0	0,8	0,8	0,5	0,4	0,4	-0,6
- жінки	4,9	3,0	2,4	2,4	1,9	2,1	-2,8
Неписьменні							
- чоловіки	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	-0,1
- жінки	0,8	0,9	0,8	0,7	0,6	0,4	-0,4

Порівнюючи дані попередньої таблиці з показниками таблиці 3, на поверхню впливає протиріччя, яке можна сформулювати так: майже половину валової продукції сільського господарства виробляють трудові ресурси, рівнем освіти переважної більшості яких є повна загальна середня освіта на базі 11 класів. Тобто ніякими фаховими знаннями у галузі сільського господарства робітники домогосподарств не володіють, а ведуть свою діяльність "старими дідівськими способами".

Серед економічно активного населення сіл найбільшу питому вагу займають зайняті в домогосподарстві – 40%, серед яких, доречі, доміантною є група населення у найбільш працездатному віці - 20-54 років. Серед професійних груп найбільшу частку зневірених у пошуках роботи становлять особи з найнижчим рівнем кваліфікації - фахівці найпростіших професій, ті, хто раніше не працювали - 54%.

XXI століття називають століттям інформаційних технологій. Ось чому саме зараз актуальним є питання забезпечення всіх трудових ресурсів сільського господарства взагалі та голів і членів господарств населення зокрема якісними професійними знаннями у виробництві продукції рослинництва і тваринництва шляхом проведення стаціонарних короткострокових тематичних курсів, тренінгів, виїзних практичних демонстрацій безпосередньо на виробництві, виставок, курсів підвищення кваліфікації, які повинні носити систематичний і масштабний характер.

Доцільно проводити своєрідні фахові "лікбези" не тільки для працівників сільськогосподарських підприємств, а й для членів сільських домогосподарств, розширюючи їхній професійний світогляд і цим самим змінюючи їхнє ставлення до результатів своєї праці.

Необхідно ширше використовувати практику проведення інформаційно-теоретичних семінарів, на яких би відбувалося знайомство селян з останніми дослідженнями і здобутками у галузі сільського господарства. Усе це разом могло б стати запорукою вирішення низки соціально-економічних питань:

- підвищення якості трудових ресурсів села;
- зниження рівня безробіття;
- нарощування обсягів виробництва продукції сільського господарства;
- підвищення її якості і конкурентоспроможності;
- зростання прибутковості і дохідності господарств населення.

ВИСНОВКИ

1. На основі узагальнення та критичного аналізу виявлено закономірності генезису категорії інтелектуального капіталу і подано його визначення як продуктивної сили інформаційного технологічного способу виробництва, що виникає в результаті раціонального пізнання й формування нового знання та забезпечує приріст первинного авансованого капіталу та зростання граничного продукту.

2. Розроблено концепцію відтворення інтелектуального капіталу і механізм її реалізації, що ґрунтується на системному підході та включає комплекс методів і моделей, спрямованих на підвищення ефективності нагромадження інтелектуального капіталу.

3. Розроблено методику інтегральної оцінки стану інтелектуального капіталу. Визначені критерії оцінки, що надають змогу уточнювати механізм вимірювання ринкової вартості підприємства. Доведено, що працівник творчої праці, який створює об'єкти інтелектуальної власності, повинен отримувати частку надприбутку, який генерує його труд. Такий висновок дозволяє обґрунтувати необхідність перерозподілу надприбутку через інститут інтелектуальної ренти.

4. Конкретизація процедури сертифікації дозволила визначити головні критерії до органу сертифікації. На відміну від міжнародної процедури стандартизації, національна система державного стандарту має розгалужену систему органів стандартизації по території. Методологічною основою стандартів управління якістю є процесний підхід, який інтерпретовано до навчального процесу. Відповідно до вимог нормативної документації до процесного підходу до ключових процесів діяльності вищого навчального закладу віднесено: якість навчального процесу, якість педагогічної діяльності викладачів, навчальна діяльність студентів.

5. Підприємства засобів масової інформації посідають особливе місце в економічному розвитку. Сфера їх інтересів дуже широка і має досить незначне обмеження, тому природно виникає широкий спектр відносин, пов'язаний з їх функціонуванням. Засади створення підприємств інформаційної сфери постійно розвиваються, намагаючись відповідати суспільним вимогам. За роки незалежності створено практично нову галузь законодавства – інформаційного. Система цього законодавства досить складна і не досконала.

Першочерговим завданням державної регуляторної політики відносно інформаційних підприємств в сучасному її значенні є забезпечення розширення позабюджетних джерел фінансового забезпечення діяльності соціальнозначущих підприємств і залучення вкладень власних та закордонних інвесторів до інформаційних підприємств на основі подальшого вдосконалення законодавчих засад. Державне регулювання діяльності підприємств – власників засобів масової інформації повинно відбуватися з метою збереження і розвитку їх економічного потенціалу шляхом зміцнення існуючих джерел фінансування та формування нових можливостей фінансового наповнення діяльності.

6. Попри чисельні спроби протягом тривалого часу за різними назвами заснувати суспільний засіб масової інформації – цього так і не було зроблено. Головними причинами визначено: боротьбу політичних сил за вплив і фактичне підпорядкування через право заснування, контролю та фінансування суспільного мовника; невідповідність реальному фінансово-економічному стану країни, доходам громадян обраних джерел фінансового наповнення діяльності суспільної компанії; низькій професійний рівень та відсутність досвіду роботи в інформаційній сфері причетних до створення правового, організаційного підґрунтя суспільного засобу масової інформації; загострення потреби в суспільному мовленні напередодні чергових виборів і політизація цього питання; втрата довіри у суспільства до ще не створеного засобу інформації через чисельні невдалі спроби його заснування.

Враховуючи досвід країн світу, де успішно діють суспільні засоби масової інформації і фактичне функціональне призначення такого засобу в Україні існує потреба в його створенні і успішній діяльності. Для країн із перехідною економікою дуже важливо також зберігати певний державний інформаційний ресурс, аби реалізовувати інформаційну безпеку держави. Тобто, принципово мають бути деякі компанії, які працюватимуть у режимі некомерційного мовлення із прихованими чи явними зобов'язаннями перед державою в частині забезпечення національних інтересів у сфері інформації. Це визначає напрям і актуальність подальших досліджень.

7. Таким чином, ефективними способами визначення суспільної оцінки стосовно діяльності телерадіоорганізацій є проведення соціологічних досліджень, порівнянь, складання рейтингів. Головними методами виступають спостереження та опитування. Важливим фактором, який обумовлює необхідність визначення оцінки діяльності інформаційних структур є те, що вони є домінуючим джерелом отримання інформації.

Перспективними напрямками дослідження методології оцінки ефективності діяльності підприємств інформаційної сфери є визначення комплексу показників, які б включали результати соціологічних досліджень та фінансово-економічного аналізу.

8. Ефективними способами визначення суспільної оцінки стосовно діяльності телерадіоорганізацій є проведення соціологічних досліджень, порівнянь, складання рейтингів. Головними методами виступають спостереження та опитування. Важливим фактором, який обумовлює необхідність визначення оцінки діяльності інформаційних структур є те, що вони є домінуючим джерелом отримання інформації.

Перспективними напрямками дослідження методології оцінки ефективності діяльності підприємств інформаційної сфери є визначення комплексу показників, які б включали результати соціологічних досліджень та фінансово-економічного аналізу.

9. Стратегічним документом, який повинен визначати еволюційний напрямок інформаційних підприємств, дії та обов'язки держави, має стати Концепція національної інформаційної політики. Головна мета концепції – сприяння встановленню правових норм щодо забезпечення свободи слова, реалізації права на інформацію, поширення інформації та захист інформаційних ресурсів в інтересах гарантування інформаційної безпеки, визначення стратегій формування системи підприємств засобів масової інформації.

Економічний розвиток країни неможливий без створення стратегії управління інформаційними підприємствами. Стратегія повинна стати основою для стабільного, поступового розвитку інформаційних підприємств. Метою стратегії є вдосконалення управління підприємствами засобів масової інформації, як важливої передумови надання широким верствам населення інформаційних послуг та продуктів з метою максимального задоволення їх інформаційних потреб.

10. Інноваційними в законодавстві напрямками державної інформаційної політики стало створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства та створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування, які потребують подальшого аналізу.

Зважаючи на результати аналізу, виділено чотири періоди формування правових основ розвитку інформаційних підприємств. До основоположних ознак, які визначили періодизацію формування правових засад розвитку підприємств інформаційної сфери віднесено:

- забезпечення доступу громадян до інформації, вільне і відкрите обговорення суспільно важливих проблем; створення сприятливих умов для розвитку підприємств інформаційної сфери з метою забезпечення інформаційних потреб українців у межах країни та за її кордонами;

- зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності, забезпечення ефективного використання інформації; сприяння розповсюдженню

інформаційного продукту вітчизняного виробника; сприяння прямому поширенню масової інформації з інших країн, яка пропонується мовою національної меншини; гарантія уникання на шпальтах газет та в телерадіопрограмах систематичного безпідставного загострення уваги на війні, насильстві і жорстокості, розпалюванні расової, національної та релігійної ворожнечі, забезпечення плюралізму;

- заборона подвійного ліцензування одного й того ж виду діяльності в галузі телебачення і радіомовлення; встановлення обмеження щодо монополізації інформаційної сфери України; не створення нових державних органів та ненаділення існуючих тотожними або дублюючими повноваженнями щодо засобів масової інформації.

11. Поліпшенню суспільного ефекту від інформатизації національного виробництва інтелектуалізації праці в Україні сприятиме перенесення уваги з розширення масштабів надання послуг освіти, на досягнення високих стандартів її якості, наближення змісту освіти до потреб інноваційно активних конкурентоспроможних підприємств, забезпечення прямої залежності масштабів фінансування освітніх закладів від неформальної оцінки якості та суспільної корисності їх функціонування. Теза про позитивне значення поширення вищої освіти має бути переосмислена з урахуванням неприпустимості знецінення зусиль, що мають докладатись для її одержання.

12. Соціально-економічний ефект від господарського використання наукових розробок, як форми виявлення інформатизації економіки, далеко виходить за межі виграшу, одержуваного суб'єктами економіки, що їх фінансують, що є свідченням наявності значних так званих "позитивних екстерналій", стосовно витрат суб'єктів господарювання на наукові та науково-технічні роботи. Це зумовлює необхідність доповнення витрат, здійснюваних суб'єктами господарювання витратами з державного бюджету.

Особливості прояву соціально-економічного ефекту від інформатизації виробництва вимагає урядового втручання не лише в

процеси акумуляції ресурсів для проведення науково-дослідних робіт, а й в процесі розподілу соціально-економічного ефекту від таких досліджень і розробок. Зокрема, сприяння пришвидшенню запровадження результатів наукових досліджень в господарську практику не лише на засадах комерціалізації НД і ПКР, а й шляхом реалізації програм безкоштовного доступу суспільно значущих інновацій й поширення інформаційного забезпечення господарської діяльності.

Для Запорізької області, як регіону з високим індустріальним потенціалом і значною концентрацією виробництва основною формою одержання соціально-економічного ефекту від інформатизації виробництва може бути зниження ресурсомісткості виробництва і зростання факторних доходів всіх його учасників за зниження негативного впливу виробництва на екологічні й соціальні характеристики середовища життя населення.

13. Не лише пропорції розподілу національного доходу і частка соціальної сфери в складі сукупних ресурсів суспільства, не тільки пропорції розподілу національного доходу між бюджетом, спеціальними фондами соціального призначення й факторними доходами суб'єктів господарювання визначають результативність вирішення соціальних проблем. Вагомий вплив на міру ефективності використання ресурсів соціальної сфери спричиняє поширена в бізнес структурах модель підтримання конкурентоспроможності. Якщо ефективність економічної діяльності ґрунтується на високих вимогах до якості трудового потенціалу, поєднанні гідного рівня трудових доходів і активної участі бізнесу в формуванні ресурсного забезпечення системи відтворення кваліфікованих кадрів, то соціальна сфера перетворюється з джерела споживчого тиску на економіку на джерело конкурентних переваг і вигідний об'єкт інвестування. Якщо ж бізнес обирає модель підтримання конкурентоспроможності, засновану на дешевій робочій силі, прагне замінити свідому і творчу участь працівників у вирішенні завдань фірми жорсткою регламентацією трудових функцій, то соціальна

сфера стає обтяженням розвитку і підтримання конкурентоздатності бізнесу, а механізми ресурсного забезпечення її діяльності перетворюються на засоби реалізації патерналістських традицій і позбавляються здатності сприяти вирішенню головного завдання соціалізації розподілу: усувати залежність широких верств населення від соціального забезпечення, вбудовування механізмів забезпечення добробуту в механізми функціонування бізнесу.

Відповідно, для України, вирішення проблем соціалізації розподілу вимагає не просто зміни пропорцій розподілу доходів між сферами (створення ринкових благ і неринкових благ), між комерційним обігом і державним бюджетом, а принципового оновлення місця соціальної сфери в процесах економічного відтворення, перетворення її на джерело конкурентних переваг для бізнесу, підпорядкування забезпеченню високої соціальної мобільності населення, підвищенню продуктивності праці і доходності трудової діяльності, як єдиної об'єктивної основи зростання рівня соціальної захищеності всіх верств населення.

14. Проаналізовано стан охорони здоров'я в зарубіжних країнах. Встановлено, що, не дивлячись на наявність очевидних проблем у системі охорони здоров'я Великобританії і на те, що держава стикається із значними труднощами у фінансуванні безкоштовної для громадян країни системи охорони здоров'я, Національна служба охорони здоров'я справляється із поставленими перед нею завданнями щодо забезпечення громадян країни необхідними медичними послугами і підтримкою здоров'я нації. У Німеччині склалася одна з найбільш розвинених і технологічно просунутих систем охорони здоров'я у світі, основною метою якої є, по можливості, забезпечення повного набору медичних послуг. На відміну від Великобританії, де переважає бюджетна схема фінансування охорони здоров'я, в Німеччині набуло найбільшого розвитку фінансування системи за рахунок державного медичного страхування. Система охорони здоров'я в Німеччині досягла високого рівня розвитку як з погляду капіталізації галузі, так і з позиції

соціальної справедливості. Так само, як і у Великобританії, право населення на безкоштовну медичну допомогу незаперечне. У США єдиної системи соціального, у тому числі і медичного, страхування не існує. Всі види соціальних програм в США об'єднані в Загальну федеральну програму, що фінансується за рахунок податку на соціальне страхування, який встановлюється як відсоток від заробітної плати і виплачується рівними частками працівником і працедавцем. При цьому однією з основних тенденцій у розвитку державної системи соціального страхування є постійне підвищення цього податку.

15. Запропоновано основні напрями перетворень у системі фінансування охорони здоров'я. Необхідне чіткіше визначення зобов'язань держави з надання безкоштовної медичної допомоги в системі обов'язкового медичного страхування. Потрібно встановити обсяги медичної допомоги не тільки в цілому по країні, а й визначити конкретний склад, обсяги медичних послуг і лікарського забезпечення, безкоштовне надання яких держава гарантує громадянам у разі різних видів захворювань. Це мають бути медико-економічні стандарти, визначені за кожною нозологією, що відображають не бажаний рівень надання медичної допомоги, а економічно можливий для держави при реальних розмірах фінансування охорони здоров'я. Потрібно чітко визначити склад медичної допомоги, який держава може дійсно безкоштовно надати населенню в рамках системи обов'язкового медичного страхування. Цей пакет послуг має бути збалансований з тими коштами, що виділяє держава на його виконання.

16. На сьогодні вдосконалення фінансової взаємодії лікарсько-профілактичних установ і системи обов'язкового медичного страхування з метою підвищення соціальної ефективності та якості медичної допомоги, що надається, можливе лише на принципах попередньої оплати послуг – методом глобального бюджету.

Удосконалення фінансової взаємодії лікарсько-профілактичних установ і системи обов'язкового медичного страхування з метою

підвищення соціальної ефективності та якості медичної допомоги, що надається, можливе лише на принципах попередньої оплати послуг: методом глобального бюджету. Під глобальним бюджетом ми розуміємо метод оплати стаціонарної допомоги, при якому сторона, що фінансує, оплачує медичній організації заздалегідь узгоджений обсяг і структуру стаціонарної допомоги.

17. Умови оплати за методом глобального бюджету визначаються договором, що укладається між страховиком (страховою медичною організацією, філією страхового фонду) і комунальною лікарнею, а також іншими організаціями, що надають стаціонарну допомогу. Головна відмінність методу глобального бюджету від методів оплати стаціонарної допомоги полягає в тому, що оплата цієї допомоги здійснюється не за фактом її надання (ретроспективно), а на основі розробленого й узгодженого замовлення на певний обсяг допомоги. При такому підході стаціонар може розраховувати на оплату тільки замовлених видів допомоги в межах допустимих відхилень.

18. На першому етапі реформи фінансування охорони здоров'я конче необхідно ліквідувати практику постатейних бюджетів. Оплату медичних послуг, які надають лікарні, треба здійснювати на основі методу глобального бюджету, який сприятиме збільшенню незалежності керівництва лікарень та підвищенню ефективності їх роботи.

19. До складових добробуту, які є основою формування інтелектуального ресурсу та його відтворення, ми відносимо: можливість обирати довге та здорове життя, здобувати знання; самостійно обирати умови інтелектуальної творчої діяльності та гармонізації особистості; можливість самореалізації особистості через уміння скористатися інтелектуальним ресурсом (власними знаннями, здібностями, мотиваціями, здатностями до творчої розумової діяльності, економічної адаптації тощо) в усіх сферах суспільного відтворення та відповідність інтелектуального ресурсу суспільним вимогам до суб'єкта діяльності; здатність продукувати нове знання як

джерело соціального визнання і необхідна умова включення людини до складу домінуючих соціальних груп; можливість вибору умов життєдіяльності, зміни змісту як діяльності, так і споживання; наявність матеріальних благ задля задоволення індивідуальних потреб людини та членів її родини; постійне збільшення пропозиції, покращення якості, підвищення рівня інтелектуальних продуктів (освітніх, медичних, інноваційних послуг тощо) і, зрештою, розширення можливостей вибору благ; співпадіння умов розподілу благ уявленням людини про справедливість або еквівалентність відшкодування витрат власних ресурсів. Інтелектуальний капітал створює умови для розширення добробуту людини та народу країни, а добробут збагачує інтелектуальний потенціал нації, а отже, й інтелектуальний капітал.

20. Підвищення доступності медичних послуг досягатиметься таким чином: чітке структурне розмежування первинного, вторинного й третинного рівнів медичної допомоги, зокрема шляхом створення центрів первинної медико-санітарної допомоги, госпітальних округів, високоспеціалізованих центрів, університетських клінік та їх ресурсного забезпечення; розвиток інституту сімейного лікаря на основі зміцнення ролі первинної медичної допомоги; підтримка розвитку приватного сектору медичних послуг, забезпечення доступу до державного фінансування на конкурсній основі.

Суспільне відтворення будь-якого регіону відбувається за рахунок робочої сили, яка як у фізичному так і інтелектуальному розумінні представляє собою працездатне населення. Воно значно зменшилось у обсягах, тому повинно зростати у якості, тобто професіоналізмі, кваліфікації, досвіді, майстерності, тощо. Всі ці елементи є надією на позитивний розвиток України, її життя та створення економічної розвинутої країни.

21. XXI століття називають століттям інформаційних технологій. Ось чому саме зараз актуальним є питання забезпечення всіх трудових ресурсів сільського господарства взагалі та голів і членів господарств населення зокрема якісними професійними

знаннями у виробництві продукції рослинництва і тваринництва шляхом проведення стаціонарних короткострокових тематичних курсів, тренінгів, виїзних практичних демонстрацій безпосередньо на виробництві, виставок, курсів підвищення кваліфікації, які повинні носити систематичний і масштабний характер.

Доцільно проводити своєрідні фахові "лікбези" не тільки для працівників сільськогосподарських підприємств, а й для членів сільських домогосподарств, розширюючи їхній професійний світогляд і цим самим змінюючи їхнє ставлення до результатів своєї праці.

Необхідно ширше використовувати практику проведення інформаційно-теоретичних семінарів, на яких би відбувалося знайомство селян з останніми дослідженнями і здобутками у галузі сільського господарства.

В сучасних умовах функціонування і розвитку вітчизняних аграрних підприємств велика увага повинна приділятися підвищенню ефективності використання трудових ресурсів і трудового потенціалу. Адже робота саме в цьому напрямку сприятиме у майбутньому росту загальних економічних показників ефективності діяльності економіки всієї країни взагалі і сільського господарства зокрема. Практичне значення дослідження полягає не тільки у висвітленні сучасних проблем використання трудового потенціалу підприємств, а й у використанні інтелектуального капіталу у суспільному відтворенні.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Going without insurance. Families USA. – June 2004.
2. Karl Polanyi. The Self-Regulating Market and the Fictitious Commodities: Labor, Land and Money. In: K. Polanyi. The Great Transformation. N.Y.: Farrar & Rinehart, Inc., 1944, p.68-76.
3. Key tables from OECD – електронний ресурс, режим доступу: <http://www.oecd.org/document/>
4. Simon P. Anderson, Jean J. Gabszewicz The media and advertising: a tale of two-sided markets / Simon P. Anderson, Jean J. Gabszewicz . – Department of Economics, University of Virginia, USA. – August 2005. – P. 62.
5. U.S. Fiscal Policies and priorities for Long-Run Sustainability. International Monetary Fund. Washington, 2004. – P. 22,23.
6. Wall A., Owen B., Health policy. – 2-nd edition. – London and New York : Routledge, 2002. – P. 13.
7. Westerfield D.L. Mandated health care. Issues and strategies, New York, Westport, Connecticut, London : PRAEGER, 1991. – P. 20.
8. Амосов О. Формування людського капіталу в умовах інноваційної економіки: методологічний аспект / О. Амосов, А. Дегтяр // Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – №3(7), – С. 164-172.
9. Амоша О. І., Новікова О. Ф., Антонюк В. П., Шаульська Л. В., Шамілева Л. Л. Якість трудового потенціалу та управління трудовою сферою в Україні: соціальна експертиза / НАН України; Інститут економіки промисловості. – Донецьк : ІЕП, 2006. – 208с.
10. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 218-238;
11. Антошкіна Л.І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування. – К. : Видавничий дім "Корпорація", 2005. – 366с.
12. Арайс Д. Перетворення системи охорони здоров'я США в контексті світового процесу реформ. Роль і місце медичного страхування в реформуванні охорони здоров'я / Д. Арайс // Матеріали міжнародної конференції. – М., 1996.
13. Ареф'єва О.В., Харчук Т.В. Управління розвитком людського капіталу в системі вищої освіти: монографія / Європейський ун-т. – К. : Видавництво Європейського ун-ту, 2008. – 207с.
14. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За загальною редакцією д-ра юрид. наук, проф. Бандурки О. М.: Монографія / Арістова І. В. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.

15. Безгін І. Д. Мистецтво і ринок: Нариси / Безгін І. Д. – К.: ВВП "Компас", 2005. – 544 с.
16. Білик М. Д. Фінансові результати підприємств державного сектору економіки в умовах планування / М. Д. Білик // Фінанси України. – 2006. – №9. – С. 128-142.
17. Білинська М. Пріоритети управління змінами в галузі охорони здоров'я України / М. Білинська. – К., 2006. – 56 с.
18. Бондар І. К., Сологуб О. П., Антошкіна Л. І., Бідак В. Я., Ільч Л. М., Кичко І. І. Інтелектуалізація людського капіталу: монографія / І.К. Бондар (ред.). – К.: Корпорація, 2008. – 264 с.
19. Бурчинский С.Г. Возможности комбинированных нейротропных средств в клинической практике // Здоров'я України, 2008 р. – №11. – С. 36-37.
20. Верба Д., Терещенко О. Дослідження диференціації параметрів господарської діяльності підприємств із різною інноваційною активністю / Економіка і держава №5 (травень) 2006. – с. 60-64.
21. Вершинская О. Н. Информационный бизнес и информационное общество / О. Н. Вершинская, О. Н. Махрова // Информация и бизнес. – 2000. – № 2. – С. 9-10.
22. Власов В.В. Медицина в условиях дефицита ресурсов / В.В. Власов. – М.: Триумф, 1999. – 191 с.
23. Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал (глава из книги Гэри Беккера "Человеческий капитал")/ электронный ресурс, режим доступа: <http://www.libertarium.ru/69974>
24. Волынский Г. С. Проблемы перехода к рыночной экономике / Волынский Г. С. – Х.: АО «Бизнес Информ», 1996. – 112 с.
25. Воронкова В. Соціальна політика: проблеми та фактори розвитку / В. Воронкова // Актуальні проблеми внутрішньої політики: зб. наук. пр. НАДУ. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – Вип. 1 (5). – С. 193-202.
26. Ворошилов В. В. Менеджмент средств массовой информации: Конспект лекций / Ворошилов В. В. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 234 с.
27. Гавкалова Н.Л., Маркова Н.С. Формування та використання інтелектуального капіталу: наукове видання / Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова – Харків. Вид. ХНЕУ, 2006. – 252 с.;
28. Гаврилюк Л.А. Трудові ресурси і соціально-трудова процеси в економічній системі ринку аграрної праці // Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету, 2009, № 63 ч.2, С.142-149.
29. Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А., Геєць В., Кінах А. – К.: Знання України, 2002. – 336 с.

30. Геєць В.М. Характер перехідних процесів до економіки знань // Економіка України. – 2004. – №4. – С. 4-14.
31. Герчикова И. Н. Менеджмент: Учебник, 2-е изд./ Герчикова И.Н. – 1995. – 480 с.
32. Глобальна економіка ХХІ: людський вимір: монографія / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, А.М. Колот [та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д.Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2008. – 420 с.
33. Годин В. В. Управление информационными ресурсами / Годин В. В., Корнеев И. К. – М.: “ИНФРА–М”, 1999. – 432 с.
34. Голяченко О.М. Економіка української здоровоохорони / О.М. Голяченко, А.О. Голяченко. – Вінниця, 1996. – 100 с.
35. Грiшнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Т-во «Знання», К., – 2001. – 254 с.
36. Губський Б. В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Губський Б. В. – К.: Наук. думка, 1998. – 390 с.
37. Данькова Н. Закон поганій. Але хай буде? / Данькова Н. // Телекритика. – 2006. – 8 лютого // http://www.telekritika.kiev.ua/articles:print/138/0/6682/zakon_pogani_j.
38. Демченко В. Д. Основні тенденції формування і функціонування сучасних ЗМК в Україні / Демченко В. Д. // Вісник Дніпропетровського університету, Літературознавство. Журналістика. – Д.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2003. – Вип. 6. – С. 4-9.
39. Дегтяр А.О. Державне регулювання інноваційних процесів у системі охорони здоров'я (організаційно-економічні аспекти) / А.О. Дегтяр, Д.В. Карамішев // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2005. – № 2. С. 78-84.
40. Джерело: Розрахунки МБП на основі бази дані обстеження МОП у сфері соціального забезпечення, а також даних ОЕСР, АБР і МВФ, режим доступу: www.ilo.org
41. Доклад о развитии человека 2010, 20-е, юбилейное издание. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Издательство «Весь мир» 2010 г.
42. Економіка підприємства: Підручник / [Под ред. С.Ф.Покропивного]. – К.: КНЕУ, – 1999. – 541 с.
43. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002р. – 952 с.
44. Епідемія туберкульозу в Україні страшніша за епідемію СНІДу // Україна. – 2011. // <http://www.tsn.ua/>

45. Ерхард Л. Социально-рыночное хозяйство /Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 Т. / Сопред. научно-ред. совета Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов, Т.Ш Эпоха социальных переломов / Отв. ред. А.Г. Худокормов. М.: Мысль, 2005. – 896с.

46. Єрошкіна Т.В. Концепція оптимізації фінансування здравоохорони в крупному промисловому регіоні / Т.В. Єрошкіна, С.С. Борисенко, В.В. Ткаченко // Охорона здоров'я України. – 2008. – № 4 (32). – С. 47-48.

47. Завадський Й. С. Менеджмент: підруч. т. 2 [для студ. вищих навч. закл.] / Завадський Й. С. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2003. – 640 с.

48. Зайцев Ю.К. Системна парадигма та аналіз соціального ринкового господарства / Київський національний економічний ун-т. – К.; Чернівці : Золоті литаври, 2000. – 287с.

49. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства / Київський національний економічний ун-т. – К. : КНЕУ, 2002. – 188с.

50. Зайцев Ю.К., Савчук В.С., Мельник О.М., Малий І.Й., Фукс А. Е. Трансформаційна економіка: навч.-метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни / Державний вищий навчальний заклад "Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана" – К. : КНЕУ, 2008. – 368с.

51. Закон СРСР "Про пресу та інші засоби масової інформації" // Відомості Верховної Ради. – 1990. – № 26.

52. Закон України "Про внесення змін до деяких законів України з питань захисту економічної конкуренції" // Відомості Верховної Ради. – 2004. – №13. – С. 453-473.

53. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння реалізації виборчих прав громадянами, забезпечення свободи політичних дебатів, неупередженого ставлення засобів масової інформації до кандидатів у депутати, партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу" // Відомості Верховної Ради. – 2005. – №52. – С. 2719-2721.

54. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" // Відомості Верховної Ради. – 2006. – №5-6. – С. 133-181.

55. Закон України "Про внесення змін до статті 12 Закону України "Про телебачення і радіомовлення" // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 49. – С. 2594.

56. Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про телебачення і радіомовлення" // Відомості Верховної Ради. – 1996. – №5.
57. Закон України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" // Відомості Верховної Ради. – 1993. – №1. – С. 2-15.
58. Закон України "Про інформацію" // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 48. – С. 1447-1462.
59. Закон України "Про систему суспільного телебачення і радіомовлення" // Офіційний вісник України. – 1997. – № 45.
60. Закон України "Про телебачення і радіомовлення" // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 10. – С. 246-262.
61. Здоровье населения и методы его изучения : учеб. пособие для вузов / М. Г. Гарина, Л. К. Мостипака, Л. Е. Оборнев, и др. – Донецк. 1995. – 184 с.
62. Зіньковський Ю. Імператив трансформації сучасної освітньої парадигми/ Ю. Зіньковський, Г. Мирських // Вища школа – 2010. –№3-4 (64). – С. 36-43.
63. Зіньковський Ю. Ф. Стандартизація в освіті / Ю. Ф. Зіньковський // Вісник КДУ імені Михайла Островського. – 2010. –№5 (64). – С. 204-207.
64. Інформаційне законодавство України: Науково–практичний коментар / [За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа]. – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2006. – 232 с.
65. Інформація, зв'язок і телекомунікації в Україні: економіка, право, управління / [Довгий С. О., Ільницький Д. О., Литвин В. М. та ін.]; за ред. С.О. Довгого, Б.І. Холода. – К.: Укртелеком, 2001. – 784 с.
66. Климчук Б. П. Свобода і залежність мас-медіа / Климчук Б. П. // Матеріали науково-практичної конференції "Свобода слова і засоби масової інформації в демократичній державі" 15-16 серпня 2001 р., Луцьк: Вісник и К, 2001. – С. 3-14.
67. Корюкова А. А. Информационный рынок: продукция, услуги, цены и ценообразование / А. А. Корюкова. – М: Коринф, 1992. – 108 с.
68. Костюк В. Н. Информация как социальный и экономический ресурс / Костюк В. Н. – М.: ИЧП "Издательство Магистр", 1997. – 156 с.
69. Кудрявцев А.А. Страхование здоровья (опыт Великобритании) / А.А. Кудрявцев, Р.Г. Плам, Г.В. Чернова. – М. : АНКІЛ, 2003. – С. 12-18.
70. Ланченко Є.О., Ткачук В.А. Стан використання трудових ресурсів села в сільському господарстві: соціальні проблеми.
71. Лукашевіч М. П., Туленков М. В. Соціологія: навчальний посібник / Лукашевіч М. П., Туленков М. В. за заг. ред. М. В. Туленкова. – К.: МАУП, 1998. – 276 с.

72. Луцій О. П. Маркетинговий менеджмент: Навч. посіб. / О. П. Луцій, І. В. Новікова. – К. : Видавництво Європейського університету, 2005. – 95 с.

73. Магуайр А. Економіка охорони здоров'я / А. Магуайр, Д. Гендерсон, Г. Муні; пер. з англ. під ред. І.М. Солоненка. – К. : Основи, 1998. – 292 с.

74. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання: Навч. посіб. / [Л. І. Воротіна, В. Є. Воротін, Л. А. Мартинюк, Т. В. Черняк]; під ред. Л. І. Воротіна. – 3-є вид., доп. і перероб. – К. : Видавництво Європейського ун-ту, 2004. – 308 с.

75. Мащенко І. Г. Телебачення України: Том другий: Телебачення de jure / Мащенко І.Г. – К.: Тетра, 2000. – 528 с.

76. Менеджмент в охороні здоров'я: Структура та поведінка організацій охорони здоров'я / за ред. С. Шортера та А. Калюжного ; наук. ред. перекладу І. Солоненко. – К. : Основи, 1998. – 560 с.

77. Москаленко В.Ф. Реформа системи охорони здоров'я України / В.Ф. Москаленко, В.М. Пономаренко // Військ. медицина України. – 2001. – № 2. – Т. 1. – С. 121-126.

78. Наумова О. Вдосконалення організації інноваційної діяльності персоналу в контексті підвищення конкурентоспроможності підприємства // Україна: аспекти праці, 2010, № 4, С. 47-51.

79. Оброблення клінічних і експериментальних даних у медицині / О. П. Мінер, Ю. В. Вороненко, В. В. Власов. – К. : Вища шк., 2003. – 350 с.

80. Основи масово-інформаційної діяльності: Підручник / [А. З. Москаленко, Л. В. Губерський, В. Ф. Іванов]. – К., 1999. – 634 с.

81. П. Кругман Кредо ліберала М.: Європа, 2009. – 329 с.

82. Пантелеймонов О. Є. Діяльність інформаційних агентств світу в умовах формування глобального комунікаційного простору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата політ. наук: спец. 23.00.03 "Політична культура та ідеологія" / О. Є. Пантелеймонов – К., 2003. – 20 с.

83. Парсяк В. Н. Маркетинг: від теорії до практики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Парсяк В. Н. – К. : Наукова думка, 2007. – 256 с.

84. Петренко В. А. Фінансове забезпечення українських державних телерадіомовних підприємств / В.А. Петренко // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Випуск 211: В 4 т. Том III. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – С. 761-769.

85. Полозенко Д. Соціальна сфера та її фінансове наповнення / Д. Полозенко // Економіка України. – 2005. – № 5. – с. 83.

86. Порохняк-Гановська Л.А. Страхова медицини – лікареві і пацієнту / Л.А. Порохняк-Гановська // Нова медицина. – 2002. – № 2. – С. 6.

87. Правове регулювання інформаційної діяльності в Україні / [Упоряд. Демський С. Е.]. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 688 с.
88. Предик Г. А. Ринок інформаційних послуг / Предик Г.А. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1998. – 32 с.
89. Приступенко Т. О. Правове регулювання інформаційного простору України / Т. О. Приступенко // Вісник Дніпропетровського університету, Літературознавство. Журналістика. – Д.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2003. – Вип. 6. – С. 32-39.
90. Про внесення змін до Закону України "Про телебачення і радіомовлення" / Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 18. – С. 678-716.
91. Про додаткові заходи щодо поліпшення медичної допомоги населенню України : указ Президента України від 8 серп. 2000 р. № 963/2000 // Офіційний Вісник України. – 2000. – № 32. – Ст. 1344.
92. Програма економічних реформ України на 2010-2014рр. // Підвищення стандартів життя // <http://www.gorzdrav.mk.ua/>
93. Прохоров Е. П. Исследуя журналистику / Прохоров Е. П. – М.: РИП–Холдинг, 2005. – 202 с.
94. Радиш Я.Ф. Медичне страхування : навч. посіб. / Я.Ф. Радиш ; Національна академія держ. управління при Президентові України. – К. : НАДУ, 2005. – 88 с.
95. Результати навчання як об'єкт стандартизації / О. Голубенко, Т. Морозова // Вища школа України. – 2008. – №1. – С. 24-28.
96. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П.Т. Саблук // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 5. – С. 21-23.
97. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: Навч. посіб. – 3-тє вид., випр. і доп. / Г. В. Савицька. – К.: Знання, 2007. – 668 с. – (Вища освіта ХХІ століття)
98. Сіверська Л.Б. Людський капітал як потенційний фактор економічного розвитку держави / Л.Б. Сіверська // Науковий вісник – 2006 – Вип. 16.2. – С. 287-279.
99. СНІД, ВІЛ «Чума ХХ століття» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.esc.lviv.ua/>
100. Сова С.Г. Ранние формы хронических нарушений мозгового кровообращения и современные возможности их коррекции // Здоров'я України, 2012 р. - №19. – С.26-27.
101. Солоненко Н.Д. Міжнародні тенденції державної політики та управління реформуванням у галузі охорони здоров'я / Н.Д. Солоненко // Вісник УАДУ. – 2001. – № 1. – С. 187-195.

102. Социально-экономическая природа информационного продукта и информационного ресурса / [Под ред. Д. Г. Плахотной]. – М.: Изд. МГУ, 1992. – 96 с.
103. Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України / За ред. д-ра екон. наук Л.І. Федулової – К.: Інститут економіки та прогнозування, 2007. – 472 с.
104. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2010. – 251 с.
105. Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 2011 рік / Держкомстат України, - К.- 2012. – 391с.
106. Сухоруков А. Антикризова політика розвинутих країн / А. Сухоруков // Економіка України. – 2004. – №8. – С. 16-27.
107. Томас А. Стюарт Интеллектуальный капитал: новый источник богатства организаций / пер. с английского В. Ноздриной. – М.: Поколение 2007. – 368 с.
108. Транченко Л.В. Формування та регулювання ринку праці на селі: теорія, методологія, практика: монографія / Л.В. Транченко. – Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2012. – 586 с
109. Українське телебачення: вчора, сьогодні, завтра / [С. О. Абрамов, В. О. Горобцов, В. А. Петренко та ін.]. – К.: ДП "Видавництво і друкарня "Таврида", 2006. – 648 с.
110. Управління інноваціями / [А. І. Сухоруков, О. Д. Дінілов, М. М. Недашківський та ін.]; за ред. А. І. Сухорукова. – К.: "Видавничий дім Комп'ютерпрес", 2003. – 206 с.
111. Чечетов М. Концептуальні засади управління об'єктами державної власності / М. Чечетов, І. Жадан // Економіка України. – 2005. – № 3. – С. 20-31.
112. Чиж І. С. "Не збудуєш словом, коли руйнуєш ділом" / Чиж І. С. – К.: Либідь, 2006. – 432 с.
113. Чиж І. С. Україна: шлях до інформаційного суспільства / Чиж І. С. – К.: Либідь, 2004.
114. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К. : Логос, 2003. – 631с.
115. Шевченко Т. Десять підстав для президентського вето на Закон "Про телебачення і радіомовлення" [Електронний ресурс] / Т. Шевченко // Телекритика. – 2006. – 20 січня. – Режим доступу: [http:// www.telekritika.kiev.ua/articles: print/138/0/6492](http://www.telekritika.kiev.ua/articles:print/138/0/6492).
116. Шевченко М.В. Бюджет системи охорони здоров'я України в 2008 році – основні напрями та тенденції / М.В. Шевченко // Глав. врач. – 2008. – № 2. – С. 31-34.

117. Шейман И.М. Реформы управления и финансирования здравоохранения / И.М. Шейман. – М. : Русь, 1998. – 335 с.
118. Шкляр В. Мас-медіа і виклики нового століття / В. Шкляр // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2003. – Вип. 11. – С. 343-380.
119. Шовкун І.А. Інтелектуальний ресурс економічного розвитку // Економічна теорія №2, 2007 р. С. 14-33.
120. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія [Текст] : пер. с англ. / Й. А. Шумпетер. - М. : Економіка, 1995. – 540 с. - (Економічне насліддя).
121. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 252 с.
122. Ярош Н.П. Сучасні вимоги до видів стандартів надання медичної допомоги / Н.П. Ярош // Охорона здоров'я України. – 2007. – № 3-4. – С. 131-135.
123. Основні напрями реформування системи надання медичної допомоги [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.guoz.dp.ua/reformuvannya/541-osnovn-naprijami-reformuvannja-sistemi.html>
124. Ковтонюк П. Охорона здоров'я у світі. Нідерланди. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://healthcare.management.com.ua/2008/07/09/ohorona-zdorovya-u-sviti-niderlandy/>
125. Обговорення стратегії реформування медичної галузі. [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://moz.gov.ua/ua/portal/pre_20091209_0.html
126. Ковтонюк П. Універсальні принципи реформ в охороні здоров'я. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://healthcare.management.com.ua/2008/07/02/universalni-pryntsypy-reform-v-ohoroni-zdorovya/>
127. Ковтонюк П. Загальнообов'язкове державне медичне страхування. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://healthcare.management.com.ua/2010/11/12/zahalnoobovyazkove-derzhavne-medychne-strahuvannya-chy-otrymajemo-te-na-scho-ochikujemo/>

**В.А. Петренко, І.С. Верховод, О.А. Данилова,
О.А. Лебедєва, С.С. Біляєв**

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В СУСПІЛЬНОМУ ВІДТВОРЕННІ

навчально-наукове видання

Підписано до друку 25.01.2012. Формат 60x84/16.
Друк RISO. Папір офсетний. Наклад 350 примірників.
Заказ № 197

Надруковано з готових оригінал-макетів

Видавець і виготовлювач ПП Верескун В.М.
Видавничо-поліграфічний центр «Люкс»
м. Мелітополь, вул. К. Маркса, 10, тел.: (0619) 44-45-11

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
До Державного реєстру видавців, виробників
і розповсюджувачів видавничої продукції
від 11.06.2002 р. серія ДК № 1125